ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXXI** | BAHAR/SPRING: **2015** | SAYI/ISSUE: **91**

ISSN 1011 - 727X

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup MAHMUDOV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - AZERBAYCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ	Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı - TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	BULGARİSTAN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVİC	BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF	Musul Üniversitesi - IRAK
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University - ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - İTALYA
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi - ABD
Doç. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi - KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - AZERBAYCAN
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	MACARİSTAN

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXI** BAHAR/SPRING: **2015** SAYI/ISSUE: **91**

Sahibi / *Owner*

Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Editörler / *Editors*
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)

Editör Yardımcıları / *Assistants of Editor*
Aynur YAVUZ AKENGİN
Halit Aytuğ TOKUR
Orhan NEÇARE

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
(Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Nihat BÜYÜKBAŞ
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd.)

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.r. • web: http://www.atam.gov.tr.

Basıldığı Yer: Üç S Basım Limited Şirketi - Tel: 0 312 395 94 45
Basım Tarihi: Mayıs 2016 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Eyüp BEDİR	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol KANTARCI	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Necla GÜNAY	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar SARISIR	Ankara Üniversitesi
Dr. Görkem AKGÖZ	Hacettepe Üniversitesi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Bestami S. BİLGİÇ — Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938
Turkish - Greek Relations in Atatürk Period, 1923 - 1938 1

Eminalp MALKOÇ — Erken Cumhuriyet Döneminde İşçi Sınıfına "Resmi" Bir Bakış Açısı: Cumhuriyet Gazetesinin Gözünden Amele Teali Cemiyeti
An "Official" Perspective to Working Class in The Early Republican Period: Amele Teali Cemiyeti from The Perspective of Cumhuriyet Newspaper 29

Şöhret MUSTAFAYEV — XVIII.-XX. Yüzyıllarda Tarihi Azerbaycan Toprağı - İrevan Hanlığı'nın Arazisine Ermenilerin Göç Ettirilme Politikası
The Policy of Making Armenians Emigrate Into The Erivan Khanete Which Was A Historical Territory of Azerbaijan in The 18th - 20th Centuries 69

Mevlüt ÇELEBİ — Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler
The Factors Affecting Turkey-Italy Relations in Atatürk Period and After 93

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 131
Publication Principles of The Journal of Atatürk Research Center 137

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ, 1923-1938

Bestami S. BİLGİÇ*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti büyük oranda 1919-1922 yılları arasında Yunanistan'a karşı yapılan bir savaş sonrasında kurulabilmiştir. 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'yla Atina ile Ankara aralarındaki savaşa bir son vermiş ve barışı tesis etmeye çalışmışlardır. Ancak bir antlaşma imzalanmış olmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşmemiştir. Özellikle Lozan'da hükme bağlanan nüfus mübadelesinin uygulanmasından kaynaklanan sorunlardan dolayı iki ülke arasındaki ilişkiler gerilimli bir seyir takip etmiştir. Daha sonra özellikle iki devlet adamının, Türkiye adına Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Yunanistan adına Eleftherios Venizelos'un girişimleri sayesinde 1930 yılından itibaren Türkiye ile Yunanistan arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulabilmiştir. Atatürk'ün 1938 yılındaki vefatına kadar Türkiye ile Yunanistan kalıcı dostluk tesis edilmesi adına çaba göstermişler ve aralarındaki barışı tüm Balkan coğrafyasına teşmil etmeye çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Venizelos, Türkiye, Yunanistan.

* Doç. Dr., İpek Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, TÜRKİYE. bsbilgic@ipek.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

TURKISH - GREEK RELATIONS IN ATATÜRK PERIOD, 1923 - 1938

ABSTRACT

The Turkish Republic was founded after an arduous struggle against invading Greek forces between the years of 1919 and 1922. With the conclusion of the Lausanne Treaty in 1923, Ankara and Athens aimed at establishing peace amongst them. Even though a treaty was signed, normalization of bilateral relations did not ensue. Tense atmosphere persisted mainly due to problems that arose during the implementation of the exchange of populations which was part of the larger Lausanne settlement. Later on, nonetheless, starting with the year of 1930, good neighborly relations between the two countries were established mainly thanks to endeavors of two statesmen, namely Mustafa Kemal Atatürk and Eleftherios Venizelos. Until Atatürk passed away in 1938, Turkey and Greece did not spare any efforts for the institutionalization of peace firstly amongst them and later amongst other Balkan powers.

Key Words: Atatürk, Venizelos, Turkey, Greece.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye ile Yunanistan arasında mutlak barış tesis edilememişti. Özellikle, bu antlaşmanın bir parçası olan nüfus mübadelesi sözleşmesinin hükümlerinin uygulanması sırasında çıkan sorunlardan dolayı Türkiye-Yunanistan ilişkileri bir süre daha gerilimli bir seyir takip etmiştir. Mübadele meselesi dışında iki ülkedeki azınlıkların durumu, Patrikhane meselesi ve Yunanistan'da 1922'den beri bir türlü siyasi istikrarın sağlanamaması da ilişkilerin normalleşmesinin önündeki engellerdi[1]. Bu durum 1930 yılına kadar sürdü. 1930 yılında iki ülke aralarındaki sorunların halli yoluna gittiler ve 1954 yılında Kıbrıs sorununun uluslararası bir mesele haline gelip iki ülke ilişkilerini gerginleştirmesine kadar iyi komşuluk çerçevesinde ilişkilerini sürdürdüler. Bu makalede Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluğun Türkiye adına temellerini atan Mustafa Kemal Atatürk'ün dönemi incelenmektedir.

Atatürk döneminde Türkiye-Yunanistan ilişkileri iki kısımda anlatılacaktır. Birinci kısım Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından 1930 yılındaki Ankara antlaşmalarının imzalandığı zaman dilimini kapsamaktadır. İkinci kısım ise 1930 yılından Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılına kadar olan periyodu içermektedir. Makalede esas olarak 1919-1922 yılları arasında birbirleriyle çetin bir savaş vermiş olan iki ülkenin nasıl olup da yaklaşık sekiz yıl sonra iyi komşular haline geldiği ve iyi komşuluk ilişkilerinin 1930 yılından sonra nasıl kurumsallaştığı sorularının cevabı aranmaktadır.

---

1 **National Archives Research Administration Military Intelligence Division (NARA - MID)**, 2657-T-416/7, 14 Haziran 1929; Harry Psomiades, **Greek-Turkish Relations, 1923-1930: A Study in the Politics of Rapprochement**, Columbia University, 1962, s.99; Vyron Theodoropoulos, **Oi Tourkoi kai Emeis**, Fytraki, Athina, 1988, s.118. Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin normalleşmesine engel olan bir diğer mesele ise Trakya'daki Türk-Yunan sınırını Meriç'in hangi kolunun belirleyeceği idi. Ancak 1926 yılı itibariyle tarafların yaklaşımları sonucu mesele önemli bir sorun haline gelmeden gündemden düşmüştü. Bu konuda detaylı bir bahis için bk.: Mustafa Sıtkı Bilgin, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Diplomasisi (1923-1930), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XX, S 60 (2004), s. 807-810.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan'dan Ankara Antlaşması'na Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Mübadele Sorunu (1923-1930)

Emval-i Metruke

1923 yılının Temmuz ayında imzalanan Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanlar karşılıklı olarak mübadele edileceklerdi. Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumlar mübadeleye tabi olmayacaklardı. Bu iki nispeten küçük azınlık topluluğu dışındaki nüfusun karşılıklı yer değiştirmesiyle uzun zamandır ikili ilişkilerin gergin geçmesinin temel sebepleri arasında sayılan azınlıklar meselesinin çözüleceği varsayılmıştı. Ancak iş teoriden pratiğe geçirildiğinde önemli problemlerle karşılaşıldı.

Mübadelenin uygulanmasında karşılaşılan belki de en büyük sorun mübadillerin geride bıraktıkları malların akıbetinin ne olacağı idi. Mübadele sözleşmesine göre mübadiller yanlarında, götürebilecekleri her şeyi alabileceklerdi. Yanlarında götüremeyecekleri eşyaları ise gümrük vergisi ödemeden yeni ülkelerine gönderebileceklerdi[2]. Gönderilemeyen malların değeri Muhtelit Mübadele Komisyonu[3] tarafından kayıt altına alınacak ve buna dair bir belge mübadillere verilecekti. Mübadiller yeni ülkelerine vardıklarında bu belgelerle ilgili hükümete başvurup mallarının tazminini talep edeceklerdi. Bu tazminat işlemi o ülkede kalan mübadil mallarıyla yapılacaktı. Eğer mübadillere verilen mal, tazminatı tam karşılamıyorsa geri kalanın ödenmesi işlemi mübadele sözleşmesinin ilgili hükümlerine göre yapılacaktı[4].

Bununla birlikte mübadele sözleşmesinde malların likidasyonunun nasıl yapılacağı belirtilmesine rağmen iş pratiğe döküldüğünde birçok sorunla karşılaşıldı[5]. Emekli büyükelçi Vyron Theodoropoulos bu konudaki sorunların birçoğu-

2 Stephen P. Ladas, **The Exchange of Minorities**, The Macmillan Company, New York, 1932, s. 423 ve 443.

3 Mübadele sözleşmesi mübadelenin uygulanması ve geride kalan emvalin dağıtılması görevini yürütmek üzere yedi üyeden oluşan bir karma komisyon tesis etmişti. Bu komisyona Türkiye ve Yunanistan ikişer üye vermişlerdi. Diğer üç üye ise Milletler Cemiyeti'nin belirlediği tarafsız üç ülkeden seçilmişlerdi. Bk.: Ladas, **a.g.e.**, s. 353-376; Raoul Blanchard, "The Exchange of Populations between Greece and Turkey", **Geographical Review**, C 15, S 3, Temmuz 1925, s. 451.

4 Ladas, **a.g.e.**, s.346-347, 421, 442-443 ve 458.

5 Kemal Arı, **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.73.

Levent Şahverdi Arşivi

nun Türk tarafınca çıkarıldığını iddia etmiş ancak bu hususta herhangi bir delil sunmamıştır[6]. 1930'ların başında Balkanlardaki nüfus mübadeleleri ile ilgili en kapsamlı çalışmaya imza atan Stephen Ladas ise kabahatin Mübadele Komisyonu'ndaki Türk ve Yunan temsilcilerde olduğunu yazmaktadır. Komisyon, likidite edilecek mallar hakkında gerekli bilgiyi toplamadan işe koyulmuştur[7]. 1926 yılında Milletler Cemiyeti'nin Rum mültecilerin yerleştirilmesi hakkında hazırladığı bir raporda da mübadillerin terk etmek zorunda kaldıkları mallar hakkında kesin bilgiler olmaması hususunun altı çizilmiştir[8]. Komisyonun Yunan üyelerinden Alexander Pallis de işin kendisinin gerçekten çok zor olduğunu dolayısıyla komisyondan ziyade mübadele sözleşmesinin terk edilmiş malların likidasyonu hakkındaki maddesini yazanların kabahatli sayılması gerektiğini yazmaktadır[9].

Sorunlardan birisi mallar hakkında dilekçe veren şahısların mübadil statüsünün belirlenememesinden kaynaklanıyordu. Başka bir sorun ise şahsın, kendisinin olduğunu iddia ettiği malın kendisine ait olduğuna dair bir belge sunamamasıydı. Üçüncü bir problem, hak iddia edilen malın değerinin tespitinde yaşanıyordu. Dördüncüsü, mübadillerin mağdur olmaması için likidasyon işleminin çok kısa bir süre içinde yapılmasının gerekli olmasıydı[10]. Ayrıca bütün bu sorunlar komisyonda tartışılırken Türk ve Yunan temsilciler mübadillerin ve geride kalan azınlıkların maruz kaldıkları muameleden dolayı birbirlerini suçladıkları için bu durum malların likidasyonu meselesini daha da güçleştiriyordu[11].

Etabli Sorunu

Mübadele sözleşmesinin 2. maddesine göre 30 Ekim 1918 tarihinden önce vilayet sınırları 1912'deki bir yasayla belirlenmiş olan İstanbul'da mukim olan Rumlar ile 1913 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması'nda belirlenen sınırın do-

---

6 Theodoropoulos, **a.g.e.**, s. 119.

7 Ladas, **a.g.e.**, s. 374.

8 **Greek Refugee Settlement**, Publications of the League of Nations, 1926, s. 33-34.

9 A.A. Pallis, "The End of the Greco-Turkish Feud", **Contemporary Review**, S 138, 1930, s. 617.

10 **National Archives Research Administration Department of State (NARA - DS)** 767. 68115/143, 15 Ekim 1930; Arı, **a.g.e.**, s. 73; A. A. Pallis, "Exchange of Populations in the Balkans", **The Nineteenth Century and After**, Mart 1925, s. 382.

11 **NARA-DS**. 767.68115/143, 15 October 1930; Ladas, **a.g.e.**, s. 376.

Levent Şahverdi Arşivi

ğusunda kalan ve sözleşme metninde Batı Trakya diye ifade edilen bölgede sakin olan Müslümanlar mübadele haricinde tutulmuşlar ve etabli olarak kabul edilmişlerdir[12].

Ancak Türkiye ve Yunanistan etabli terimini farklı yorumlamışlardır. 1930 yılına kadar bu sorun tam olarak çözülememiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu'ndaki Türk temsilcilere göre bir kişinin etabli statüsü ancak Türk iç hukukuna göre belirlenebilirdi. Mondros Mütarekesi'nden önce İstanbul'a yerleşen ve İstanbul'daki yetkili merciler tarafından kaydedilen Rum Ortodokslar etabli sayılabilirlerdi. Ancak Yunan temsilciler Lozan Antlaşması'nda herhangi bir şekilde Türk yasalarına atıf olmadığını öne sürerek bu yoruma itiraz etmişlerdi. Yunanlar, İstanbul'a Mondros Mütarekesi'nden önce gelen Rum Ortodoksların şehre yerleşme amacıyla gelmiş olmalarının yeterli olması gerektiğini iddia ediyorlardı. Bu yüzden İstanbul'daki yetkili mercilere kendilerini kayıt ettirmemiş olmaları etabli statüsüne halel getirmemeliydi. Bu konu Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda uzunca bir süre görüşüldükten sonra 1924 yılının Eylül ayında komisyonun hukuk komitesine havale edildi. Ancak buradan bir sonuç çıkmadı[13].

Türk hükümeti 10 Ekim 1924'te bir duyuru yayınlayarak seyahat belgesi olan tüm Rum Ortodoksların bir hafta içinde Türkiye'yi terk etmeleri gerektiğini ilan etti. Diğer tüm Rum Ortodoksların İstanbul'a ne zaman yerleştiklerini gösteren belgeleriyle birlikte polise başvurmaları gerekiyordu. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol çok sayıda kişinin kendini polise kayıt ettiremediğini yazmıştı. Çünkü bu kapsama girenlerin çoğunluğu hizmet sektöründe çalışan okuma-yazması olmayan kişilerdi. Netice itibariyle İstanbul polisi 18 Ekim sabahı kendisini kayıt ettiremeyen Rum Ortodoksları Yedikule'deki bir kampta topladı. Ancak daha sonra Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda varılan bir mutabakatla bu işlem durduruldu. Bu süre zarfında yaklaşık 3500 Rum

---

12 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler" içinde Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.338-339; M. Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 45-47.

13 **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1974, s. 170-171; **Survey of International Affairs 1925**, Vol. 2, Oxford University Press, 1927, s. 260-261; İbrahim Erdal, **Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 64-65; Fırat, a.g.m., s.339; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.48; Bilgin, a.g.m., s.806.

Levent Şahverdi Arşivi

Ortodoks kampta toplanmıştı. Ancak bunların tamamının mübadeleye tabi olup olmadığı henüz kesinlik kazanmış değildi[14].

Yunan hükümeti 21 Ekim'de Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Türk hükümetinin Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun etabli konusundaki son kararını beklemeden tek başına hareket ettiğini iddia ederek İstanbul polisinin yapmış olduğu işlemi protesto etti. Ayrıca, mübadeleye tabi olmayan Rum Ortodoksların da alıkonanlar arasında olduğunu ekledi. Yunanistan'ın bu protestosu üzerine Milletler Cemiyeti'nin Dış İlişkiler Bürosu Başkanı S. Duremond Muhtelit Mübadele Komisyonu'nu 22 Ekim'de Brüksel'de bir toplantıya davet etti[15].

Milletler Cemiyeti himayesinde yapılan görüşmelerde Yunanlar yukarıdaki iddialarını tekrarladılar. Türk temsilci Fethi Bey ise İstanbul polisinin sadece Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun kararlarını uyguladığını, Türk hükümetinin komisyonun yetkilerini üzerine almadığını ve komisyonun etabli tanımını kabul etmeye hazır olduklarını belirtti. Aslında komisyon henüz bir karar vermemişti. Dolayısıyla Türk hükümeti etabliyi kendi yorumlamasına uygun bir şekilde hareket edebilirdi. Komisyon başkanı General Manuel Manrique De Lara komisyonda tartışılmaya devam edilen bir konunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesinin doğru olmadığını söyledi. Ayrıca Türk polisinin bazı hatalar yapmış olduğunu ancak komisyonun müdahalesi sonucu yaptığı işlemleri durdurduğunu belirtti[16].

Bu sırada Yunan Dışişleri Bakanlığı konu Milletler Cemiyeti'nin gündemindeyken Türk yetkililerin Rum Ortodoksları alıkoyma işlemini durdurması ge-

---

14 **NARA-MID**. 2657-V-425/9, 29 Ekim 1924 tarihli dokümanda İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri'nden Dışişleri Bakanı'na gönderilen 25 Ekim 1924 tarihli 1370 no.lu telgraf; **Times**, 20 Ekim 1924; **Survey of International Affairs 1925**, s.261. Alexis Alexandris kampta toplananların sayısını 4452 olarak vermektedir. Bk.: Alexis Alexandris, **The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, Center for Asia Minor Studies, Athens, 1983, s.114. İbrahim Erdal bu Rumlar arasında Anadolu'dan İstanbul'a gelen mübadeleye tabi Rumların olduğunu yazmaktadır. İstanbul'daki Tali Mübadele Komisyonu yirmi bin Ruma pasaport vermiş olmasına rağmen bu Rumların çok azı Yunanistan'a gitmiştir. Dolayısıyla İstanbul'da çok sayıda mübadeleye tabi firari Rum bulunmaktadır. İstanbul polisinin Türkiye dışına göndermeye çalıştığı Rumlar bunlar olmalıdır. Bk.: Erdal, **a.g.e.**, s.69.

15 **Survey of International Affairs 1925**, s. 261-262; **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl**, s.172 ve 175-176.

16 **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl**, s. 174-176; **Survey of International Affairs 1925**, s.262; Psomiades, **Greek-Turkish Relations 1923-1930**, s. 166.

Levent Şahverdi Arşivi

rektiğini talep etti. Yoksa iki ülke arasındaki ilişkiler ciddi zarar görebilirdi. Türk Dışişleri Bakanlığı ise Atina'nın yaptığı suçlamaları reddetti. Ankara, Atina'nın tavrının iyi komşuluk ilişkileri ile tevil edilemeyeceğini belirtti[17].

Türk Dışişleri Bakanı İsmet Bey hükümetinin durumdan duyduğu rahatsızlığı 28 Ekim 1924 tarihli bir telgrafında Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne iletti. Türk hükümetinin etabli meselesi Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda görüşülürken Yunanistan'ın konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmesini uygun görmediğini belirtti. Zaten komisyon Milletler Cemiyeti'ni temsil ediyordu. Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin karşı çıkmasını haklı buldu ve komisyonun konuyu görüşmeye devam etmesini uygun gördü. Eğer komisyon bir sonuca ulaşamazsa o zaman mesele La Hey'deki Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na götürülecekti. Adalet Divanı bu konuyla ilgili bir tavsiye kararı alacaktı. Nitekim komisyon bir karar alamadı. Bu yüzden Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri 13 Aralık 1924'te Adalet Divanı'ndan konuyla ilgili tavsiye görüşü istedi[18].

Adalet Divanı 21 Şubat 1925'te kararını açıkladı. Bu tavsiye kararında bir kişinin etabli sayılabilmesi için İstanbul'a 30 Ekim 1918'den önce yerleşme niyetiyle gelmiş ve orada kalmış olmasının yeterli olduğunu belirtti[19]. Bu kararın Yunan görüşünü desteklediği söylenebilir. Zira Yunanların, mübadele sözleşmesinde Türk yasalarına atıf yapılmadığı görüşü destek görmüştü. Ancak bu karar sadece tavsiye niteliğindeydi ve etabli sorununu çözmüyordu. Kimlerin etabli sayılacağı daha sonra 1930 yılında karara bağlanacaktı.

Patrikhane Meselesi

Ankara Hükümeti, Patrikhane'nin 1919-1922 yılında kendisine karşı yapılan siyasi ajitasyonun merkezlerinden biri olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden Lozan görüşmeleri sırasında Türk delegasyonu Patrikhane'nin Türkiye'de kalmaması için yoğun uğraş vermişti. Buna rağmen müzakereler sonucunda Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasına razı oldu. Ancak Patrikhane siyasetten uzak duracak ve sa-

17 **Türkiye Dış Politikasında 50.Yıl**, s. 174-175.

18 **Türkiye Dış Politikasında 50.Yıl**, s. 177; **Survey of International Affairs 1925**, s. 262; Psomiades, **Greek-Turkish Relations 1923-1930**, s. 166.

19 **Publication of the Permanent Court of International Justice**, Series B, no. 10, s.25-26; **Survey of International Affairs 1925**, s. 262-263; Psomiades, **Greek-Turkish Relations 1923-1930**, s. 167; Erdal, **a.g.e.**, s.66; Fırat, a.g.m., s.339.

Levent Şahverdi Arşivi

dece dini işlerle meşgul olacaktı[20]. Ankara Hükümeti'nin özellikle rahatsız olduğu Patrik IV. Meletios, 10 Temmuz 1923'te İstanbul'dan ayrıldı. Görünürdeki sebep sağlığının kötü olmasıydı. Ancak bazı kaynaklar Meletios'un hayatından endişe ettiğini ve Yunan hükümetinin de Meletios'a İstanbul'u terk etmesi için baskı yaptığını iddia etmişlerdir[21]. Meletios'un şehirden ayrılmasından bir gün sonra Patrikhane siyasi ve idari faaliyetlerini tamamen durdurduğunu ve Rum Ortodoks din adamlarının Osmanlı dönemindeki imtiyazlarını tekrar talep etmeyeceklerini ilan etti[22].

13 Aralık 1923'te patriklik makamına VII. Gregorios oturdu. Ancak bu sorunsuz bir şekilde gerçekleşmedi. Türk Ortodoks Kilisesi Patriği Papa Eftim, Gregorios'un seçilmesine karşı çıktı. Gregorios'un patrikliğinin ilk birkaç ayı Papa Eftim'in muhalefetinin meydana getirdiği sorunlarla uğraşmakla geçti. Papa Eftim bir ara Fener'i işgal etti ve Gregorios'u istifaya zorladı. Ancak Ankara'nın müdahalesiyle Papa Eftim Fener'den çıkartıldı ve işgal sona erdirildi[23].

Türk hükümeti, 1924 yılının Mart ayında halifeliğin lağvedildiğini ilan etti. Bunun üzerine Türk basınında bazı kalemler Patrikhane'nin de kapatılmasını istediler. Ancak Türk hükümeti böyle bir işe kalkışmadı ve Gregorios 16 Kasım'daki vefatına kadar ciddi bir problemle karşılaşmadı. Gregorios'tan sonra patriklik makamına 17 Aralık'ta Constantine Arapoglou seçildi[24]. Arapoglou'nun patrik seçilmesi etabli tartışmasını yeniden alevlendirdi.

---

20 **Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace**, Turkey No 1 (1923), Cmd. 1814, s. 316-317, 324-325, 332-333 ve 336-337; **NARA-DS** 767.68115/143, 15 Ekim 1930; **Survey of International Affairs 1925**, s. 26; M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C II, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998, s. 296; Philip Marshall Brown, "The Lausanne Conference". **American Journal of International Law**, C 17, S 2, Nisan 1923, s. 291; Bilal Şimşir (ed.), **Lozan Telgraflari**, C 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 362; Erdal, **a.g.e.**, s. 87-93; Fırat, a.g.m., s.334-335; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.58-61.

21 "The Greek Patriarch Leaving Constantinople", **NARA-MID**. 2657-T-276, 5 Temmuz. 1923; Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.118-119; Fırat, a.g.m., s.340; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.62-64; Erdal, **a.g.e.**, s.94. Harry Psomiades, Papa Eftim taraftarlarının Meletios'u rahat bırakmadıklarını yazmıştır. Bk.: Harry Psomiades, "The Ecumenical Patriarchate under the Turkish Republic: The First Ten Years", **Balkan Studies**, C 2, 1961, s. 52.

22 "Departure of the Greek Patriarch and the Future of the Patriarchate in Constantinople", **NARA-MID**. 2657-T-276, 12 Temmuz 1923; Macar, **a.g.e.**, s. 121.

23 Psomiades, "The Ecumenical Patriarchate under the Turkish Republic," s. 54; **Survey of International Affairs 1925**, s.268; **Times**, 20 Şubat 1924; Grigorios Dafni, **I Ellas Metaksi Dio Polemon**, Vol I, Athina, Kaktos, 1997, s. 270.

24 **Survey of International Affairs 1925**, s. 268. Patrikhane'nin kapatılmasına dair popüler talepler hakkında bir tartışma için bk.: Macar, **a.g.e.**, s. 125.

Levent Şahverdi Arşivi

Constantine Arapoglou, patrik seçilmeden bir gün önce diğer iki adayla beraber Türk yetkililer tarafından mübadeleye tabi oldukları gerekçesiyle patrik olamayacakları konusunda uyarılmışlardı[25].

Türk yetkililer Arapoglou'nun Yunanistan'a gönderilmesi konusunda Muhtelit Mübadele Komisyonu nezdinde girişimlerde bulundular. Ankara, Arapoglou'nun Mondros Mütarekesi imzalandığında Erdek'te ikamet ettiğini, 1924 yılına kadar İstanbul'a gitmediğini ve dolayısıyla mübadeleye tabi olması gerektiği için seyahat evraklarının hazırlanıp kendisine teslim edilmesini istiyordu. Yunan tarafı ise Arapoglou'nun 1902 yılından beri İstanbul'da oturduğunu ve Erdek'teki görevinin geçici olduğunu belirtti. Ayrıca Patrikhane'nin resmi görevlisi olduğu için nerede görev yaparsa yapsın etabli sayılması gerektiğini iddia etti. C. A. Macartney Türk tarafının Arapoglou'nun sınır dışı edilmesi gerektiği konusunda ısrarcı olmasının sebebinin üç metropolit hariç Kutsal Meclis'teki tüm metropolitlerin Türk tarafının yaptığı etabli tanımına uymaması olduğunu yazmaktadır. Patrikhanenin kuralına göre patrik on iki üyeli Kutsal Meclis tarafından seçilmek zorunda olduğu için bu durumda Kutsal Meclis bile toplanamayacaktı ve aslında dolaylı olarak Patrikhane lağvedilmiş olacaktı[26].

Muhtelit Mübadele Komisyonu Yunan üyelerin mevcut bulunmadığı 28 Ocak 1925 tarihli toplantısında kararını verdi. Bu karara göre Türk tarafının iddiası geçerli bulundu ve Arapoglou'nun Yunanistan'a gönderilmesi konusunda komisyon herhangi bir çekince sunmadı[27].

30 Ocak'ta Arapoglou sınır dışı edildi ve ertesi gün Selanik'e vardı. Atina'da sınır dışı edilmeye büyük bir tepki vardı. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Yunan üyelerinden Giorgios Eksindaris kararı protesto ederek komisyondan istifa etti. Atina Başpiskoposu Avrupa ve Amerika'daki dini toplumların liderlerine telgraflar göndererek bu duruma müdahale etmeleri çağrısında bulundu[28].

---

25 Alexis Alexandris, "The Expulsion of Constantine IV: The Ecumenical Patriarchate and Greek Turkish Relations, 1924-25", **Balkan Studies**, C 22, 1981, s. 337; Macar, **a.g.e.**, s. 128-129; **Times**, 17 Aralık 1924, 18 Aralık 1924, 19 Aralık 1924.

26 **Survey of International Affairs 1925**, s. 269. Ayrıca bk.: Alexandris; "The Expulsion of Constantine VI," s. 337-338.

27 League of Nations, **Official Journal**, Nisan 1925, s.483; **Survey of International Affairs 1925**, s. 269-270; Psomiades, "The Ecumenical Patriarchate", s. 59; Erdal, **a.g.e.**, s. 95-96.

28 Macar, **a.g.e.**, s. 130-131; **Survey of International Affairs 1925**, s.270; Alexandris, "The Expulsion of Constantine VI," s. 344-347; Psomiades, "The Ecumenical Patriarchate", s. 60; Dafni, **a.g.e.**, s. 271; Erdal, **a.g.e.**, s.96.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk ve Yunan hükümetleri karşılıklı açıklamalar yaptılar. Türk tarafı patriğin mübadeleye tabi olmasından dolayı sınır dışı edilmesinin normal olduğu iddiasını yineledi. Ayrıca Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun kararını uygulamıştı. Yunan tarafı ise Lozan Antlaşması'na göre Patrikhane'nin İstanbul'da kalacağını hatırlatarak dolayısıyla onun temel unsurları olan patrik ve diğer din adamlarının da İstanbul'da kalabilmesi gerektiği görüşünü savundu. Bu yüzden Yunanlara göre Türk tarafının yaptığı uygulama Lozan Antlaşması'nın ihlali anlamına geliyordu[29].

Türk tarafının Arapoglou'nun sınır dışı edilmesi ısrarı daha genel etabli sorunu çerçevesindeki yaklaşımı ile ilişkilendirilebilir. Eğer, Türk tarafı mübadeleye tabi olan bir metropolitin patrik seçilmesine razı olursa bu durum etabli statüsü henüz kesinleştirilmemiş diğer İstanbul Rumları için de bir örnek teşkil edebilirdi. Zaten Ankara, sadece Arapoglou'nun değil mübadil olduğunu iddia ettiği tüm metropolitlerin sınır dışı edilmesini talep etmişti. Türkiye, patrik seçilmesine karşı değildi. Sadece mübadeleye tabi olan birisinin seçilmesini istemiyordu[30]. Nihayet hem Kutsal Meclis hem de Yunan hükümeti Türkiye'nin bu tutumuna karşı çıkmaktan vazgeçtiler ve 19 Mayıs'ta Arapoglou patriklik makamından feragat ettiğini açıkladı. 13 Temmuz'da Vasil Georgiadis patrik seçildi ve Patrikhane normal işlerini yürütmeye devam etti[31].

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Vasil Georgiadis'in Patrik seçilmesinden sonra Patrikhane krizinin bir süreliğine Türk-Yunan ilişkilerinin gündeminden çıktığını belirtmiştir. Bunda Patrikhane'nin daha dikkatli ve kriz çıkmaması yönündeki çabalarının da etkisi olmuştur[32].

Ankara Antlaşması

Patrikhane krizi şimdilik aşıldıktan sonra Türk ve Yunan yetkililer mübadeleden kaynaklanan problemlerin halli için görüşmelere devam ettiler ve 21 Haziran 1925 tarihinde Ankara'da bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmanın imzalanabil-

29 Macar, **a.g.e.**, s. 131-133; Psomiades, "The Ecumenical Patriarchate", s. 60; Alexandris, "The Expulsion of Constantine IV", s.348-349; **Survey of International Affairs 1925**, s.270; Erdal, **a.g.e.**, s. 97.

30 Kutsal Meclis üyeleri konusunda Türk hükümetinin yaklaşımı hakkında bk. Alexandris, "The Expulsion of Constantine IV", s.357-358; Macar, **a.g.e.**, s. 136.

31 **Survey of International Affairs 1925**, s. 272; Erdal, **a.g.e.**, s. 98; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.76.

32 **NARA-MID**. 2657-T-436, 15 Aralık 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

miş olması bile iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşeceğine dair bir işaret olarak algılanmıştır[33].

Antlaşmaya göre Yunanistan, Osmanlı evrakıyla İstanbul'dan kaçan Rumların etabli sayılmaları konusundaki ısrarından vazgeçmiştir. Bu kişilerin İstanbul'da bıraktıkları mal ve mülk için de mübadeleye tabi Rumların mal ve mülklerine yapılan işlemler uygulanacaktı. Bunun karşılığında etablinin tanımı Yunan tarafının yorumladığı şekliyle yapılacaktı. Son olarak, Yunanistan'da Türk tabiiyetindeki kişilerin bıraktıkları mallar ile Türkiye'de Yunan tabiiyetindeki kişilerin bıraktıkları mallar sahiplerine geri verilecekti. Eğer hükümetler bu malları geri vermek istemezlerse değerleri üzerinden satın alacaklardı[34].

Antlaşma imzalandıktan sonra iki ülke arasında normal diplomatik ilişkiler tekrar kurulabildi[35]. 28 Temmuz 1925'te Cevat Bey, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Atina'ya gönderilen ilk Türk büyükelçisi oldu[36]. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşme süreci kısa sürdü. Cevat Bey'in Atina'da göreve başlamasından bir ay sonra General Pangalos bir darbe ile Yunanistan'da iktidara geldi ve diktatörlüğünü ilan etti. Kısa süren diktatörlüğü sırasında General Pangalos, Türkiye'ye karşı hasmane bir tutum sergiledi. Türkiye ile İngiltere'nin Musul meselesi yüzünden savaşa girmeleri umuduyla Türkiye'nin düşebileceği zor durumdan istifade edebilmek için fırsat kolladı[37]. Hatta Dışişleri Bakanı Constantine Rendis, Pangalos'un Türkiye'ye savaş ilan edeceğini düşündüğü için Ekim ayında görevinden istifa etti[38]. Pangalos'un kendisinin Türkiye karşıtı duruşu dışında ülke içinde özellikle mübadil derneklerinden Ankara Antlaşması'nın onaylanmasına karşın yoğun bir muhalefet vardı[39]. Bu yüzden Atina, antlaşmanın onaylanması meselesini aylarca sürüncemede bıraktı.

---

33 **NARA-MID**. 2657-T-416/3, 7 Ocak 1926; Ifigenia Anastasiadou, **O Venizelos kai to Ellinotourkiko Symfono Filias tou 1930**, Athina, 1982, s.12; Psomiades, **Greek-Turkish Relations 1923-1930**, s. 104.

34 **NARA-DS**. 767.68115/143, 15 Ekim 1930; **NARA-MID**. 2657-T-416/3, 7 Ocak 1926; Anastasiadou, **a.g.e.**, s. 12; Ladas, **a.g.e.**, s. 506-509.

35 Fırat, a.g.m., s.343.

36 **Survey of International Affairs 1925**, s. 265.

37 Thanos Veremis, **Istoria ton Ellinotourkikon Scheseson 1453-1998**, Eliamep, Athina, 1999, s. 90-95; E. W. Newman, "Italy, Greece and Turkey", **The Nineteenth Century and After**, S 100, Ekim 1926, s. 551-553; Nilüfer Erdem, "Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No.23, 2009, s.97-98; Fırat, a.g.m., s.343.

38 Psomiades, **Greek-Turkish Relations 1923-1930**, s. 105.

39 Anastasiadou, **a.g.e.**, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Atina Antlaşması

Yunanistan'ın Ankara Antlaşması'nı onaylamaması yüzünden iki ülke temsilcileri yeni bir anlaşma metni üzerinde görüşmelere başladılar. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal 1926 yılının Kasım ayında mecliste yaptığı bir konuşmada Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara barışçıl bir çözüm bulunması konusunda Türkiye'nin elinden gelen her şeyi yaptığını belirtmişti. Böylece Türk tarafının bir uzlaşma için iyi niyetle hareket edeceğinin işaretini vermişti[40].

Atina'da yapılan görüşmeler sonucunda 1 Aralık'ta taraflar bir metin üzerinde mutabakata vardılar. Antlaşma Yunanistan tarafından 25 Şubat 1927'de, Türkiye tarafından ise 5 Mart 1927'de onaylandı[41].

Antlaşmaya göre mübadele bölgelerinde Türk ve Yunan vatandaşlarının bıraktıkları mallar, bölgenin bulunduğu ülke hükümetlerinin kontrolüne geçecekti. Yunan hükümeti Türklerin bıraktıkları malların değeri Yunanların bıraktıkları malların değerinden fazla olabileceğinden dolayı Uluslararası Finans Komisyonu'na, Türkiye'nin mübadillerin tazmin edilmesinde kullanması için £ 500,000 yatıracaktı. Yunanistan'da, mübadele dışı bölgelerdeki Müslüman malları ise sahiplerine iade edilecekti. Son olarak; Yunanistan normalde etabli statüsünde olabilecekken İstanbul'u terk eden Rumların geri dönmesine Türkiye'nin itirazını kabul edecekti[42].

Ifigenia Anastasiadou, bu sırada Türkiye'nin Yunanistan'la siyasi ilişkileri de geliştirebilmek için girişimlerde bulunduğunu ancak Yunanistan'ın ekonomik meseleler halledilmeden siyasi ilişkilerin geliştirilmesi çabalarını anlamsız bulmasından dolayı bunun yapılamadığını yazmaktadır[43].

Atina Antlaşması her iki ülke tarafından onaylanmasına rağmen Yunanistan'ın Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun 1925 yılının Temmuz ayında Deklarasyon IX'dan faydalanabileceklerini açıkladığı 119 Türk'ün mallarını Atina Antlaşması hükümlerine uygun bir şekilde iade etmeyi reddetti[44]. Yunanistan'ın Muhtelit

40 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 27, Birinci İçtima, 1 Kasım 1926, s.5.

41 **Survey of International Affairs 1925**, s. 266. Antlaşmanın tam metni için bk.: **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl**, s. 196-210.

42 **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl**, s. 197-199; **NARA-DS**. 767.68115/143, 15 Ekim 1930.

43 Anastasiadou, **a.g.e.**, s. 13.

44 Lozan Antlaşması'nda mübadele sözleşmesinde yer almayan ancak mübadele ile ilgili olan bir başka hüküm daha vardı. O da Deklarasyon IX'du. Lozan'da görüşmeler sürerken Yunan

Levent Şahverdi Arşivi

Mübadele Komisyonu'nun kararını uygulamamasının gerekçesi bahsi geçen 119 kişiden birinin Yunan hükümetinin memuru olan bir müftü ve bir diğerinin de milletvekili adayı olmasıydı. Bu iki kişinin Türk tabiiyetinde olması kabul edilemeyeceğinden Yunanistan içinde Yunan üyelerin de bulunduğu komisyonun kararını toptan reddetti[45].

Ayrıca kâğıt üstünde antlaşmalar yapılmasına rağmen Muhtelit Mübadele Komisyonu hala mübadillerin geride kalan mallarına değer biçilmesi konusunda sorunlar yaşamaya devam ediyordu[46]. Bu yüzden iki ülke arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi.

1928-1930: Yakınlaşma Diplomasisi

1928 yılında Yunanistan'da bir zamanlar 'Megali Idea'nın en ateşli savunucularından Eleftherios Venizelos'un işbaşına gelmesiyle Yunanistan, Türkiye ile ilişkilerini düzeltme konusunda yeni bir politika belirledi.[47] Aslında bu politikanın sinyallerini Venizelos henüz seçim kampanyasındayken vermişti.

Venizelos 1928 seçimleri için kampanyasına Selanik'te başladı. Burada büyük bir kalabalığa yaptığı konuşmada Venizelos, Türkiye'ye uzlaşma çağrısı yaptı. Sorunların temel olarak ekonomik olduğunu ve bunların kolaylıkla aşılması gerektiğini belirtti. Daha esaslı bir iyileşme için her iki ülkenin de birbirlerinin mevcut sınırlarına saygı duyması gerektiğini söyledi[48].

Başbakan seçildikten sonra Venizelos, Başbakan İsmet Bey'e bir mektup gönderdi. Bu mektupta Türkiye ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurma isteğini ifade etti. Venizelos, seçim konuşmasında dile getirdiği hususu mektubunda da tekrar etti ve Yunanistan'ın Türkiye'nin topraklarında gözü olmadığını yazdı.

delegasyon tek taraflı olarak 18 Ekim 1912'den önce Yunanistan'daki mübadeleye dâhil olan bölgelerde sakin olan ya da hiç orada oturmamış Müslümanlara ait malların mübadele dışı bırakılacağını ilan etti. Bu malların sahipleri malları üzerindeki tüm haklarını muhafaza edebilecek ve etabliler gibi malları üzerinde tasarrufları olabilecekti. Yunan delegasyonu bu deklarasyonun geçerli olması için Türkiye'nin de aynı durumdaki Rum malları için benzer uygulamayı ilan etmesi şartını koşmuştu. Bk.: Ladas, **a.g.e.**, s.347-348, 468-473 ve 546.

45 Skinner'dan Dışişleri Bakanına, Atina, 20 Haziran 1930, **NARA-DS**. 767.68115/136.

46 **NARA-DS**. 767.68115/143, 15 Ekim 1930; Psomiades, **Greek-Turkish Relations 1923-1930**, s. 176.

47 Erdem, a.g.m., s.99-103.

48 Anastasiadou, **a.g.e.**, s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin de aynı şekilde Yunanistan'ın toprakları hakkında herhangi bir hak iddia etmemesinden duyduğu memnuniyeti belirtti[49].

İsmet Bey, Venizelos'un mektubuna 27 Eylül tarihli bir mektupla cevap verdi. İsmet Bey de sorunlara barışçıl bir çözüm bulunması konusunda Venizelos'a katıldığını ve mevcut sınırlara her iki ülkenin saygı duyuyor olmasının iyi komşuluk ilişkileri tesis edilmesi adına sağlam bir zemin oluşturduğunu yazdı. İsmet Bey, iki ülkenin mevcut antlaşmalara riayet etmesi halinde barışın sağlanabileceğini belirtti. Mübadeleden kaynaklanan finansal meselelerin halledilmesinden sonra siyasi olarak bir yakınlaşma olabileceğini ifade etti[50].

Liderlerin iyi niyet açıklamalarına rağmen 1928-29 yıllarındaki görüşmeler müspet sonuçlar doğurmadı. 1929 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Yunan Dışişleri Bakanı Andreas Michalakopoulos iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kopabileceğinden endişe ediyordu[51]. Mübadele üzerinde Ankara'da devam eden müzakereler 20 Temmuz 1929'da koptu ve Muhtelit Mübadele Komisyonu üyeleri İstanbul'a döndüler. Müzakereler ağırlıklı olarak İstanbul'dan kaçmış olan Rumların mallarının iadesi ve mübadillerin geride bıraktıkları mallara değer biçilmesi meselesinde düğümlenmişti[52].

Görüşmeler 1930 yılının ilk yarısında yoğun bir şekilde sürdü. Nisan ayında Atina'daki Türk büyükelçisi Yunan Dışişleri Bakanı Michalakopoulos'a Türk tarafının artık daha fazla müzakere edilecek bir şey olmadığını düşündüğünü söyledi. Bunun üzerine Yunan hükümeti diğer siyasi partilerin liderleriyle bir araya geldi ve artık daha fazla uzatmaya gerek olmadığına karar verdi. Venizelos, Ankara'daki Yunan büyükelçisine Atina'nın anlaşmaya hazır olduğunu Türk yetkililere iletmesini söyledi[53].

49 **Venizelos'tan İsmet'e, 30 Ağustos 1928, Benaki Museum Archives of Eleftherios Venizelos (BMAEV)** 173/50. (Bu mektubu Fransızcadan tercüme eden Tuba Ünlü Bilgiç'e müteşekkirim.) Venizelos'un bu girişimi hakkında ayrıca bk.: Theodoropoulos, **a.g.e.**, s. 120-121; Erdem, a.g.m., s.103.

50 İsmet'ten Venizelos'a, 27 Eylül 1928, **BMAEV** 173/50, içinde Anastasiadou, **a.g.e.**, s. 123. Ayrıca bk.: Fırat, a.g.m., s.345; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.113.

51 Alexandris, **The Greek Minority of İstanbul**, s. 131.

52 **NARA-DS**. 767.68115/143, 15 Ekim 1930; **NARA-MID**. 2657-T-416/8, 16 Haziran 1930; Ladas, **a.g.e.**, s.564-565; Kosta Al. Karamanlis, **O Eleutherios Venizelos kai oi Eksoterikes mas Scheseis 1928-1932**, Athina, Ekdoseis Papazisi, 1995, s.81-83; Psomiades, **Greek-Turkish Relations 1923-1930**, s. 262. Bu dönemde İtalya'nın Türk ve Yunan taraflarının kendi gözetiminde uzlaşması çabalarına rağmen Ankara ve Atina arasında bir yakınlaşma meydana gelmemişti. Bk.: Bilgin, a.g.m., s.810-813.

53 Skinner'dan Dışişleri Bakanlığına, Atina, 25 Nisan 1930, **NARA-DS**. 767.68115/130. Ayrıca bk.: Fırat, a.g.m., s.345.

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet 10 Haziran 1930'da Ankara'da taraflar bir anlaşmaya vardılar. İmzalanan antlaşmaya göre Türk mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları mallar Yunan hükümetine geçecekti. 1912 yılından itibaren Yunan hükümetinin mübadele bölgesinde el koyduğu Müslüman malları da yine Yunanistan'ın kontrolünde kalacaktı. Aynı şekilde Rum mübadillerin Türkiye'de bıraktıkları mallar Türk hükümetine geçecekti. Her iki ülke de bu malları kıymetlendirme işinden vaz geçeceklerdi. Ankara ve Atina, kendi ülkelerine gelen mübadillerin kayıplarını kontrollerine geçen mallar ile tazmin edeceklerdi[54].

Ankara Antlaşması, etablinin de tanımını açık bir şekilde yapmıştır. Buna göre İstanbul'da yaşayan bütün Rumlar, geliş tarihlerine bakılmaksızın, etabli sayılmışlardır. Eğer bu kişilere ait mallara daha önceden Türk hükümeti el koymuşsa, bu mallar sahiplerine iade edilecekti. Aynı şekilde Batı Trakya'daki Türkler de etabli sayılmışlar ve onların mülkleri ile ilgili yapılacak işlemler Rumların emvaline ilişkin muamele ile aynı olacaktı[55].

Mübadeleden kaynaklanan meselelerin halledilmesi ile Türkiye ile Yunanistan için siyasi yakınlaşmanın yolu açılmıştı. Ankara Antlaşması'nın imzalandığı gün İsmet Bey, Venizelos'u Ankara'ya davet etti[56]. Venizelos bu daveti kabul etti ve iki ülke temsilcileri bir siyasi iş birliği antlaşması üzerinde çalışmaya başladılar. Neticede bu antlaşmanın 1930 Ekimi'nde imzalanması kararlaştırıldı. Venizelos Ankara'ya 27 Ekim'de vardı[57] ve üç gün sonra Türkiye ile Yunanistan arasında siyasi yakınlaşmayı başlatan tarihi antlaşmalar imzalandı. Bu antlaşmalardan ilki

---

54 **Türk Dış Politikasında 50. Yıl**, s. 213-227; **NARA-DS**. 767.68115/144, 15 Ekim 1930; "Close of the Work of the Mixed Commission for the Exchange of Greek and Turkish Populations" içinde Prentiss W. Gilbert'ten Dışişleri Bakanına, 15 Ocak 1935 **NARA-DS**. 767.68115/165. Arnold Toynbee, MMK'nın tarafsız üyelerinin Türk ve Yunan hükümetlerine emval-i metrukenin değerlendirilmesi işinin pratik olarak neredeyse imkânsız olduğunu kabul etmelerini istediklerini belirtmektedir (**Survey of International Affairs 1930**, Oxford University Press, 1931, s. 162-163).

55 **NARA-DS** 767.68115/143, 15 Ekim 1930; **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA)**, 030.18.01.02/12.48.18, 5 Temmuz 1930.

56 **Türk Dış Politikasında 50. Yıl**, s. 230; Karamanlis, **a.g.e.**, s. 84-85.

57 "Enclosure No.1" içinde **NARA-MID**. 2657-T-480/1, 17 Kasım 1930; Grew'dan Dışişleri Bakanına, 3 Kasım 1930, **NARA-DS**. 767.78/685; **Cumhuriyet**, 28 Teşrinievvel 1930; **İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları**, Ankara, Başvekalet, 1933, s. 364-367; TDA Yunanistan (1921-31) K. 7/34 içinde **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 177-178; **BMAEV** 173/332.

Levent Şahverdi Arşivi

tarafsızlık ve uzlaşma ile ilgiliydi. İkincisi ise iki ülke arasında ticari iş birliğini tesis eden ve kolaylaştıran hükümler içeriyordu[58].

Eski Düşmanlar, Yeni Dostlar: Türkiye ve Yunanistan (1930-1938)

1930 yılında imzalanan antlaşmalarla iki ülke artık iyi komşuluk tesis etme yönünde önemli adımlar atmışlardı. Bu yakınlaşma 1933 yılında iki ülkenin Trakya'daki sınırlarını ortak ilan edecekleri Samimi Misak'a kadar birkaç kez test edildi. Türkiye ile Yunanistan arasında kriz çıkarabilecek ilk mesele 1931 yılının Ekim ayında Kıbrıs'ta patlak veren enosisçi gösterilerdi. 21 Ekim'de enosisçi Rumlar İngiliz yönetimine karşı gösteriler başlatmışlar ve bu gösteriler sırasında İngiliz valinin evini yakmışlardı. Hem Yunanistan hem de Türkiye olayları yakından izliyordu. Türkiye, adadaki statükonun değişmesinden yana değildi. Yunanistan'ın Kıbrıslı Rumların kendisine bağlanması isteğine sıcak bakacağı düşünülebilirdi. Bununla beraber Venizelos hükümeti hem İngiltere hem de Türkiye ile ilişkilerini bozmamak için Rumların enosis taleplerine şimdilik sıcak bakmadı. Adanın nasıl olsa İngiltere tarafından İyon Adaları gibi Yunanistan'a barışçıl bir şekilde bırakılacağına inanıyordu. Eğer enosis gerçekleşecekse bu hem İngiltere'yi hem de Türkiye'yi gücendirmeden olmalıydı. Dolayısıyla Türk-Yunan yakınlaşması Yunanistan'ın meseleyi alevlendirmeyi tercih etmemesi sonucu bir sınavı başarıyla atlatmıştı[59].

Türkiye ile Yunanistan arasında gerginleşmeye yol açabilecek ikinci bir gelişme ise Kıbrıs'taki hadiselerin ertesi yılında gerçekleşti. 1932 yılında Türk hükümeti bazı mesleklerin sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına münhasır olmasına yönelik bir karar aldı. Buna göre bu mesleklerle meşgul yabancılar üç yıl içinde işlerini terk etmek zorunda kalacaklardı[60]. Bu mesleklerde çalışan yabancı

58 **NARA-MID**. 2657-T-480/2, 4 Kasım 1930; Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih 1919-1939**, Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., 1953, s. 211-212; "Türkiye ile Yunanistan Arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi", **NARA-DS**. 767.00/49; Grew'dan Dışişleri Bakanına, 20 Mayıs 1931, **NARA-DS**. 767.68115/149; **Türk Dış Politikasında 50. Yıl**, s. 251-256; Erdem, **a.g.e.**, s.113-116.

59 Bestami S. Bilgiç, "The Cyprus Crisis of October 1931 and Greece's Reaction: The Place of Turkey and Turkish Cypriots in the Eyes of Greek and Greek Cypriot Leadership", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C I, No.4, 2005, s.91-101.

60 Kanun No. 2007, **Resmi Gazete**, 16 Haziran 1932. Bu kanunda kapsam dâhilindeki kişilerin belirtilen meslekleri bir yıl içinde terk etmeleri gerekeceği belirtiliyordu. Ancak bu süre daha sonra tadil edildi ve 1932 yılının Haziran ayından itibaren olacak şekilde üç yıla çıkarıldı. Bk.: **TBMM Zabit Ceridesi**, Devre:4, C 15, İçtima 2, 31 Mayıs 1933, s. 468.

Levent Şahverdi Arşivi

uyruklular ülkeyi 1935 yılının Haziran ayına kadar terk etmek durumunda olacaklardı. Türkiye'deki Amerikan büyükelçisi Robert Skinner 1934 yılının Haziran ayında yaklaşık on beş bin Yunan uyruklunun bu yasa yüzünden Türkiye'den ayrılmak zorunda bırakıldığını yazmıştı[61].

Bu yasaya Yunan basını sert tepki göstermişti. Ancak Venizelos'un yerine başbakanlığa oturan Panagis Tsaldaris bu konu yüzünden Türkiye ile olan dostluk ilişkilerinin zedelenmesini istemiyordu[62]. Dolayısıyla iki ülke arasında bir kriz çıkmadan bu mesele de atlatılmış oldu.

Bu tür gelişmelerin büyük krizler haline gelmemesi bir yana, Türkiye ile Yunanistan ikili ilişkileri o kadar ilerletmişlerdi ki 1933 yılının Mayıs ayında iki ülke arasında bir gümrük birliği kurulması yönünde teklifler ortaya atıldı. Hatta gümrük birliğinin tesis edilmesinden sonra iki ülkenin siyasi bir birliğe doğru adımlar atması gibi o zaman için radikal sayılabilecek öneriler bile dillendirilmeye başladı[63]. Her ne kadar Türkiye ile Yunanistan arasında bir gümrük birliği kurulmamış olsa da bu tür tekliflerin tartışılması bile iki komşu ülkenin kısa zaman içerisinde dostluk adına önemli bir yol kat ettiklerini göstermektedir.

1933 yılında Venizelos'un yerine başbakanlık koltuğuna oturan Panagis Tsaldaris, beraberinde Dışişleri Bakanı Dimitrios Maximos ve Maliye Bakanı G. Pesmazoglou ile birlikte 12 Eylül 1933 tarihinde Ankara'ya geldiler. İki gün sonra Türk ve Yunan yetkililer Türkiye ile Yunanistan arasında Samimi Misak'ı imzaladılar. Buna göre her iki ülke sınırlarının ihlal edilemezliğini karşılıklı garanti ettiler. Türk-Yunan Samimi Misakı o dönemde Balkanlarda revizyonist politikalar izleyen ve özellikle Yunanistan ile olan sınırında kendi lehine değişiklik isteyen Bulgaristan'ı bu emellerinden caydırmaya yönelik bir girişim olarak yorumlanabilir[64].

---

61 Skinner'dan Dışişleri Bakanlığına, 30 Haziran 1934, **NARA-DS**. 767.68/712. Yunan kamuoyunun tepkisi hakkında bk.: MacVeagh'tan Dışişleri Bakanına, 24 Temmuz 1934, **NARA-DS**. 867.504/13.

62 **BCA** 030.10/255.716.5, 8 Ocak 1933.

63 **BCA** 030.10/255.716.13, 6 Mayıs 1933.

64 Howland Shaw'dan Dışişleri Bakanına, 28 Eylül 1933, **NARA-DS**. 767.6812/NON AGRESSION/3; **NARA-MID**. 2657-T-480/4, 18 Eylül 1933; **NARA-DS**. 767.6812/NON AGRESSION/5, 30 Eylül 1933; Zafer Çakmak, "Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti (10-17 Eylül 1933)", **Turkish Studies**, C 2, S 4 (2007), s.1271-1282; Fırat, a.g.m., s.349-350.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu paktın imzalanmasındaki bir başka etken ise Gazi Mustafa Kemal'in Balkanlarda sınırların değişmesini engelleyebilecek şekilde bir Balkan birliği kurulmasına yönelik çabalarıydı. Eğer bütün Balkan ülkeleri kendi aralarında sınırlara saygı duyduklarını ilan eden antlaşmalar imzalarlarsa bu otomatik olarak bölgede genel olarak barışın devamı anlamına gelecekti[65].

Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Balkan Paktı

Türkiye ile Yunanistan kendi aralarında iyi komşuluk ilişkilerini tesis ettikten sonra genel olarak Balkan coğrafyasında barış ve huzurun egemen olması için yapılan girişimlere destek verdiler. Balkanlarda statükonun muhafazasına dair bu girişimlerin sonucu olarak 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Balkan Paktı'nı imzaladılar. Bu pakt asıl olarak bölgede sınırların değişmezliği prensibi üzerine kurulmuştu. Ayrıca paktın, bölge ülkeleri arasında siyasi ve ekonomik işbirliğinin geliştirilebilmesi amacıyla bir forum olabileceği umut edilmiştir[66].

Balkanlarda bölge ülkelerinin iş birliği tesis etmelerine yönelik çabalar 1930 yılında başlamıştı. 1930'da ve daha sonra ertesi yıl Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan temsilciler Atina ve İstanbul'da tertip edilen iki konferansta bir araya geldiler. Ancak Bulgaristan'ın, azınlıklar meselesi hallolmadan bir Balkan birliği oluşturulmasına sıcak bakmaması sonucu siyasi işbirliğine yönelik meseleler müzakere edilemedi[67].

1932 ve 1933 yılları arasında yine siyasi olmayan konuların görüşüldüğü toplantılar yapıldı[68]. Siyasi konuların etraflıca görüşülememesinin sebebi

---

65 1930'ların başından itibaren İtalya lideri Benito Mussolini'nin dünyanın kaderinin İtalya'nın da dahil olduğu Büyük Devletler tarafından belirlenmesi gerektiğini açıkça dile getirmesi, Gazi Mustafa Kemal'i Balkan devletlerinin kendi kararlarını kendilerinin alması gerektiğini düşünmeye sevk ettiği söylenebilir. Bk.: Dilek Barlas, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.836.

66 **NARA-DS**. 767.00/61, 15 Mart 1935; **NARA-DS**. 770.00/295 (Bu rapor Balkan Paktı imza edilmeden önceki Balkanlardaki gelişmeler hakkında genel bir değerlendirmedir. Robert Skinner tarafından hazırlanmıştır ve üstündeki tarih okunamamaktadır); Robert J. Kerner ve Harry N. Howard, **The Balkan Conferences and the Balkan Entente**, **1930-1935**, University of California Press, Berkeley, 1936, s. 21; **Survey of International Affairs 1934**, Oxford University Press, 1935, s. 508; Barlas, a.g.m., s.837.

67 Kerner ve Howard, **a.g.e.**, s. 30-36, 39-41 ve 62-63; **Survey of International Affairs 1934**, s. 508.

68 Kerner ve Howard, **a.g.e.**, s. 72, 87-90 ve 112-113; **Survey of International Affairs 1934**, s. 508-509.

Levent Şahverdi Arşivi

Bulgaristan'ın azınlıklar meselesinin çözümü için ısrarını devam ettirmesiydi. Bu sırada 1933 yılının Eylül ayında Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ile Yunanistan'da muhalefet lideri Eleftherios Venizelos İstanbul'da buluştular. Bu görüşmede diğer meselelerin yanında Balkan konferansları hakkında fikir teatisinde bulundular. Türkiye ile Yunanistan'ın bir Balkan birliği kurulması yönünde ne yapabileceğini tartıştılar. Gazi Mustafa Kemal paktın nasıl oluşturulabileceği konusundaki fikirlerini Venizelos'la paylaştı. Buna göre ilk önce Sovyet Rusya'nın onayı alınmalıydı. Ayrıca İtalya küstürülmemeliydi. Paktın, mütevazı hedeflerinin olması, savunmaya ve barışın muhafazasına yönelik bir amacının olduğunun altının çizilmesi gerektiğini söyledi. Venizelos, Gazi Mustafa Kemal'in bu planından gayet memnun olduğunu ifade etti[69]. Büyük oranda Gazi Mustafa Kemal'in Balkanlarda barışın muhafazasına yönelik gayretlerinden dolayı Venizelos, 1934 yılında Gazi Mustafa Kemal'i Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterdi[70]. Her ne kadar Balkan Paktı Balkanlarda saldırmazlığı tesis edemese de iki liderin bu çabaları bir zamanlar düşman olan iki devlet adamının kısa zamanda birlikte barışın muhafazasına yönelik çalışan ortaklara dönüşmelerini göstermeleri açısından önemlidir.

Balkan Paktı'ndan Atatürk'ün Vefatına Kadar Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Türkiye ile Yunanistan arasındaki iyi komşuluk ilişkileri Balkan Paktı'nın imzalanmasından sonra da devam etti. 1930'ların ikinci yarısında Avrupa'da İtalyan ve Alman yayılmacılığı barışı tehdit etmeye başlamıştı. Bu konjonktürde Türkiye ve Yunanistan iş birliklerini devam ettirebildiler. Bu bağlamda mesela 1936 yılında Türkiye'nin isteği doğrultusunda İstanbul ve Çanakkale boğazlarının statüsünün tekrar görüşüldüğü Montreux konferansında Yunanistan Türkiye'nin talebi yönünde olumlu görüş bildirdi[71].

1937 yılına gelindiğinde Balkanlardaki İtalyan emellerine bir cevap olarak Yugoslavya, revizyonist iki ülke Bulgaristan ve İtalya ile birer dostluk antlaş-

69 26 Eylül 1933, TDA Devletler K. 34/15 B.1 a.3 içinde **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, s. 222-224.

70 Zafer Çakmak, "Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne Aday Göstermesi", **Erdem**, No.52 (2008), s.91-109; Andrew Mango, **Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.558.

71 Bestami S. Bilgiç, "1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi" içinde Haydar Çakmak (haz.), **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.223-228; Fırat, a.g.m., s.353.

Levent Şahverdi Arşivi

ması imzaladı[72]. Yugoslavya'nın bu ülkeler ile dostluk antlaşmaları imzalaması Yunanistan'ı endişelendirdi[73]. Gelişmeleri değerlendirmek üzere Yunanistan'ın lideri Ioannis Metaksas, İsmet İnönü'yü Atina'ya davet etti[74]. İsmet İnönü, Atina'da Yunan yetkililer tarafından coşku ile karşılandı. Taraflar iki ülkenin dostluğunu tekrar teyit ettiler ve her iki ülkenin de Balkanlar'da barıştan yana olduğunu yinelediler. Metaksas ile İnönü'nün görüşmesi sırasında İnönü Yunan lidere Atatürk'ten aldığı bir telefon mesajını iletti. Bu mesajda Atatürk, Balkan Paktı üyelerinin sınırlarının ortak olduğunu ve bu sınırları değiştirmeye çalışacak olanların bu hususa dikkat etmeleri gerektiğini söyledi[75]. Atatürk'ün burada kastettiği ülke Bulgaristan'dı. Atina'daki Amerikan büyükelçisi Lincoln MacVeagh, Türk cumhurbaşkanının son zamanlarda Bulgaristan'ın askeri gösterilerde Yunan ve Türk şehirlerini hedef almalarından çok rahatsız olduğunu yazmıştı[76].

1930'lardaki Türk-Yunan dostluğunun mimarlarından olan ve barış yönündeki çabası yüzünden Yunan başbakanı tarafından Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilen Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938 yılında vefat etti. Atatürk'ün vefatı sadece Türkiye'de değil, Yunanistan'da da büyük üzüntü meydana getirdi[77].

Atatürk'ün vefat etmesiyle Türkiye'de bir dönem kapanmış olsa da Atatürk'ün Venizelos'la birlikte temellerini attığı Türkiye-Yunanistan iyi komşuluk ilişkileri 1938 yılından sonra da devam etti.

---

72 Leften Stavrianos, **The Balkans Since 1453**, New York, Rinehart, 1958, s. 743.

73 MacVeagh'tan Dışişleri Bakanına, 31 Mayıs 1937, **NARA-DS**. 767.68/732; John Iatrides (ed.), **Ambassador MacVeagh Reports: Greece, 1933-1947**, Princeton University Press, Princeton, c.1980, s. 113-114.

74 MacVeagh'tan Dışişleri Bakanına, 8 Haziran 1937, **NARA-DS**. 767.68/733; Iatrides, **a.g.e.**, s. 113.

75 **NARA-DS**. 767.68/732, 31 Mayıs 1937; Fırat, a.g.m., s.354.

76 MacVeagh'tan Dışişleri Bakanına, 8 Haziran 1937, **NARA-DS**. 767.68/733; Iatrides, **a.g.e.**, s. 113-114.

77 Alexis Alexandris, "Turkish Policy towards Greece During the Second World War and Its Impact on the Greek-Turkish Detente", **Balkan Studies**, C 23, S 1, 1982, s. 168.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Atatürk döneminde Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin seyri iki eski düşman ülkenin kısa sayılabilecek bir süre içerisinde iki dost ülke haline gelebileceklerini göstermesi açısından önemlidir. 1923-1930 yılları arasında Yunanistan'ın siyaseti biraz inişli çıkışlı bir görüntü verse de Türk liderlerin soğukkanlılıklarını yitirmemelerinden dolayı sıcak çatışma yaşanmamış ve barışın tesis edilebilmesine yönelik çabalar devam edebilmiştir. Özellikle Türkiye imzaladığı anlaşmalara sadık kalmış ve aynı tavrı Yunanistan'dan da beklemiştir. Türkiye'nin bu politikası 1928 yılında Yunanistan'da bir karşılık bulmuş ve bir zamanlar Yunan ordularını Anadolu'yu işgale göndermiş olan Eleftherios Venizelos Türkiye ile yakınlaşma siyasetini ülkesi adına yürütmüştür.

Büyük oranda Mustafa Kemal Atatürk ve Eleftherios Venizelos'un çabalarıyla 1930 yılında Türkiye ile Yunanistan aralarında iyi komşuluk ilişkileri tesis eden antlaşmaları imzalamışlardır. İki ülke, 1930 yılından sonra daha önce ilişkileri zedeleyebilecek krizlerin büyümelerini engellemişler ve elde ettikleri dostluğun zarar görmemesine uğraşmışlardır. Hatta kısa süre içerisinde Ankara ve Atina, bölgelerinde de barışın hâkim olabilmesi için girişimlerde bulunmuşlardır.

Atatürk, 1938 yılındaki vefatına kadar Yunanistan'la ilişkilere ehemmiyet vermiş ve hatta üçüncü ülkelerin tehditlerine karşı Türkiye'nin Yunanistan'a destek vermesini sağlamıştır. Atatürk'ün bu siyaseti kalıcılaşmış ve 1938 yılından sonra ülke yönetiminde iş başına gelenlere miras kalmıştır. 1954 yılında Kıbrıs sorunu, uluslararası bir mesele haline gelip Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde gerilime sebep olana kadar Türkiye ile Yunanistan iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02/12.48.18, 5 Temmuz 1930.

BCA, 030.10/255.716.5, 8 Ocak 1933.

BCA, 030.10/255.716.13, 6 Mayıs 1933.

Benaki Museum Archive of Eleftherios Venizelos (BMAEV), 173/50.

National Archives Research Administration (NARA) – Military Intelligence Division (MID), 2657-T-276, 5 Temmuz. 1923.

NARA - MID. 2657-T-276, 12 Temmuz 1923.

NARA - MID. 2657-V-425/9, 29 Ekim 1924

NARA - MID. 2657-T-436, 15 Aralık 1925.

NARA - MID. 2657-T-416/3, 7 Ocak 1926.

NARA - MID. 2657-T-416/7, 14 Haziran 1929.

NARA - MID. 2657-T-416/8, 16 Haziran 1930.

NARA - MID. 2657-T-480/2, 4 Kasım 1930.

NARA - MID. 2657-T-480/1, 17 Kasım 1930.

NARA - MID. 2657-T-480/4, 18 Eylül 1933.

NARA - Department of State (DS), 767.00/49.

NARA - DS. 770.00/295.

NARA - DS. 767.68115/130, 25 Nisan 1930.

NARA - DS. 767.68115/136, 20 Haziran 1930.

NARA - DS. 767.68115/143, 15 Ekim 1930.

NARA - DS. 767.78/685, 3 Kasım 1930.

NARA - DS. 767.68115/149, 20 Mayıs 1931.

NARA - DS. 767.6812/NON AGRESSION/3, 28 Eylül 1933.

NARA - DS. 767.6812/NON AGRESSION/5, 30 Eylül 1933.

NARA - DS. 767.68/712, 30 Haziran 1934.

NARA - DS. 867.504/13, 24 Temmuz 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

NARA - DS. 767.68115/165, 15 Ocak 1935.

NARA - DS. 767.00/61, 15 Mart 1935.

NARA - DS. 767.68/732, 31 Mayıs 1937.

NARA - DS. 767.68/733, 8 Haziran 1937.

2. YAYINLANMIŞ ESERLER ve GAZETELER

ALEXANDRIS, Alexis, **The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, Center for Asia Minor Studies, Athens, 1983.

ALEXANDRIS, Alexis, "The Expulsion of Constantine IV: The Ecumenical Patriarchate and Greek Turkish Relations, 1924-25", **Balkan Studies**, C 22, 1981: 333-363.

ALEXANDRIS, Alexis, "Turkish Policy towards Greece During the Second World War and Its Impact on the Greek-Turkish Detente", **Balkan Studies**, C 23, S 1, 1982, 157-197.

ANASTASIADOU, Ifigenia, **O Venizelos kai to Ellinotourkiko Symfono Filias tou 1930**, Athina, 1982.

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

BARLAS, Dilek, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, (1998): 833-838.

BİLGİÇ, Bestami S., "The Cyprus Crisis of October 1931 and Greece's Reaction: The Place of Turkey and Turkish Cypriots in the Eyes of Greek and Greek Cypriot Leadership", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C I, No.4, 2005, s.91-101.

BİLGİÇ, Bestami S., "1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi" içinde Haydar Çakmak (haz.), **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 223-228.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Diplomasisi (1923-1930), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XX, S 60 (2004): 799-820.

BİLSEL, M. Cemil, **Lozan**, C II, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

BLANCHARD, Raoul, "The Exchange of Populations between Greece and Turkey", **Geographical Review**, C 15, S 3, Temmuz 1925: 449-456.

BROWN, Philip Marshall, "The Lausanne Conference", **American Journal of International Law**, C 17, S 2, Nisan 1923, 290-296.

Cumhuriyet, 28 Teşrinievvel 1930.

ÇAKMAK, Zafer, "Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti (10-17 Eylül 1933)", **Turkish Studies**, C 2, S 4 (2007), s.1271-1282.

ÇAKMAK, Zafer, "Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne Aday Göstermesi", **Erdem**, No.52 (2008), s.91-109.

DAFNI, Grigorios, **I Ellas Metaksi Dio Polemon**, Vol I, Kaktos, Athina, 1997.

ERDAL, İbrahim, **Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ERDEM, Nilüfer, "Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No.23, 2009: 93-128.

ESMER, Ahmet Şükrü, **Siyasi Tarih 1919-1939**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., Ankara, 1953.

FIRAT, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler" içinde Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, 325-356.

Greek Refugee Settlement, Publications of the League of Nations, 1926.

HATİPOĞLU, M. Murat, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

IATRIDES, John (ed.), **Ambassador MacVeagh Reports: Greece**, **1933-1947**, Princeton University Press, Princeton, c.1980.

İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları, Başvekalet, Ankara, 1933.

KARAMANLIS, Kosta Al, **O Eleutherios Venizelos kai oi Eksoterikes mas Scheseis 1928-1932**, Ekdoseis Papazisi, Athina, 1995.

KERNER, Robert J. ve HOWARD, Harry N., **The Balkan Conferences and the Balkan Entente, 1930-1935**, University of California Press, Berkeley, 1936.

LADAS, Stephen P. **The Exchange of Minorities**, The Macmillan Company, New York, 1932.

Levent Şahverdi Arşivi

Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace, Turkey No 1 (1923), Cmd. 1814.

League of Nations, **Official Journal**, Nisan 1925.

MACAR, Elçin, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

MANGO, Andrew, **Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

NEWMAN, E. W., "Italy, Greece and Turkey", **The Nineteenth Century and After**, S 100, Ekim 1926: 545-555.

PALLIS, A.A., "The End of the Greco-Turkish Feud", **Contemporary Review**, S 138, 1930: 615-620.

PALLIS, A. A., "Exchange of Populations in the Balkans", **The Nineteenth Century and After**, Mart 1925: 1-8.

PSOMIADES, Harry, **Greek-Turkish Relations, 1923-1930: A Study in the Politics of Rapprochement**, Columbia University, 1962.

PSOMIADES, Harry. "The Ecumenical Patriarchate under the Turkish Republic: The First Ten Years", **Balkan Studies**, C 2, 1961, 47-70.

Publication of the Permanent Court of International Justice, Series B, no. 10.

Resmi Gazete, Kanun No. 2007, 16 Haziran 1932.

STAVRIANOS, Leften, **The Balkans Since 1453**, Rinehart, New York, 1958.

Survey of International Affairs 1925, Vol 2, Oxford University Press, 1927.

Survey of International Affairs 1930, Oxford University Press, 1931.

Survey of International Affairs 1934, Oxford University Press, 1935.

ŞİMŞİR, Bilal (ed.). **Lozan Telgrafları**, C 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C 27, Birinci İçtima, 1 Kasım 1926.

TBMM Zabit Ceridesi, Devre: 4, C 15, İçtima 2, 31 Mayıs 1933.

THEODOROPOULOS, Vyron, **Oi Tourkoi kai Emeis**, Athina, Fytraki, 1988.

Levent Şahverdi Arşivi

Times, 20 Şubat 1924.

Times, 20 Ekim 1924.

Times, 17 Aralık 1924.

Times, 18 Aralık 1924.

Times, 19 Aralık 1924.

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1974.

VEREMIS, Thanos, **Istoria ton Ellinotourkikon Scheseson 1453-1998**, Eliamep, Athina, 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE İŞÇİ SINIFINA "RESMİ" BİR BAKIŞ AÇISI: CUMHURİYET GAZETESİNİN GÖZÜNDEN AMELE TEALİ CEMİYETİ*

Eminalp MALKOÇ**

ÖZET

Amele Birliği'nin kapatılmasından sonra resmi olarak 12 Eylül 1924 tarihinde açılışı yapılan Türkiye Amele Teali Cemiyeti, erken Cumhuriyet döneminin en etkin ve güçlü işçi örgütlenmelerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye Amele Teali Cemiyeti kuruluşundan kapatıldığı 1928 yılına kadar işçilere yönelik çeşitli girişimler gerçekleştirmişti. Bu çalışma, Amele Teali Cemiyeti'ni merkez alarak, erken Cumhuriyet döneminin en erken evresinde Ankara'nın işçi sınıfına yaklaşımını ve dönemin işçi faaliyetlerini, Cumhuriyet gazetesi örneği üzerinden tarihsel bir bakış açısıyla basın-iktidar ilişkileri düzleminde incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Cumhuriyet Gazetesi, İşçi Hareketleri, İşçi Örgütlenmeleri, Türk İşçi Tarihi.

---

* Makalenin yazarı tarafından 7-8 Mayıs 2012 tarihli LaborComm 2012 III. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı'nda aynı başlığı taşıyan bir bildiri sunulmuştur.

** Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, TÜRKİYE. malkocem@itu.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

AN "OFFICIAL" PERSPECTIVE TO WORKING CLASS IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD: AMELE TEALİ CEMİYETİ FROM THE PERSPECTIVE OF CUMHURIYET NEWSPAPER

ABSTRACT

Having opened on September 12, 1924 after the closing of Amele Birliği (Labour Union), Amele Teali Cemiyeti (The Society of Exalting and Ennobling Labourers) emerged as one of the most effective and powerful labour organizations of the early Republican period. From its year of establishment to its closing date of 1928, this society took several steps for labourers. By centering on Amele Teali Cemiyeti, this study aims to examine the labour activities of the period and Ankara's approach to labour force in the earliest phase of the early Republican period with a historical approach on the basis of media-government relations over the example of Cumhuriyet newspaper.

Key Words: Cumhuriyet Newspaper, Labour Movements, Labour Organizations, Turkish Labour History.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

1839'dan itibaren Osmanlı sınırları içinde İstanbul, Selanik ve İzmir'de sanayi tesisleri yoğunlaşırken, 1923'e kadar uzanan yıllar kent işçisinin ortaya çıktığı bir dönem olacaktı. Bu dönem içinde, 1908-1918 aralığında Osmanlı sosyalistleri ile Osmanlı işçileri arasında ilk temaslar kurulmuş; özellikle 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi'nden sonra Bolşevik İhtilali'nin rüzgarlarıyla İstanbul'da sol hareketler etkinlik kazanmış ve kökleri Tanzimat devrine kadar inen işçi kesimleriyle sol çevrelerin yakınlaşma süreci ivmelenmişti[1]. İstanbul'da sol hareketlerin etkisini gösterdiği ve işçi yapılanmalarının ortaya çıktığı Mondros sonrası süreçte, Anadolu'da Ankara merkezli olmak üzere emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi verilmiştir. Üstelik Ankara cephesi, yeni bir düzenin temelini atacak bu varoluş mücadelesini, basını da kapsayacak yaygınlıkta ve birçok farklı alanda birden/aynı anda yürütmek zorunda kalmıştı.

Ankara'nın yürüttüğü mücadelenin basın ayağının güçlü temsilcilerinden biri, Yunus Nadi tarafından İstanbul'da kurularak işgalci baskıları karşısında matbaasıyla birlikte Ankara'ya kaçırılan *Yenigün* gazetesi olmuştu[2]. 9 Ağustos 1920'de

1 Y. Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950**, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.27-52. Osmanlı'daki bazı direniş ya da karşı duruş hareketlerini grev olarak nitelendiren ve süreci 18. yüzyıl başlarına kadar indirgeyen çeşitli görüş ya da çalışmalar da bulunmaktadır. "Osmanlı Proletaryası, Keresteciler 1721'de Grev Yaptı", **Atlas Tarih**, S 2, s.50-54. Mehmed Ali Aynî, hatıralarında Türkiye'deki ilk amele grevinin 1908 Ağustos sonlarında Balya'da (Balıkesir) yapıldığını yazmaktadır. Mehmed Ali Aynî, **Hatıralar**, Haz.:İsmail Dervişoğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s.79-82. Osmanlı'da maden, demiryolu, liman işçileri ile işçi sorunları ve 1908 Grevleri hakkında Bk.: Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Yurt Yay., Ankara, 1987; Mete Tunçay-E.J. Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yay., İstanbul, 2004; Kadir Yıldırım, **Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)**, **Çalışma Hayatı**, **Örgütler**, **Grevler**, İletişim Yay., İstanbul, 2013. 15 Mart 2008 tarihli bir konferansta 1908 Grevleri ele alınmıştır. Bk.: Esin Kumral, "Ne Kadar Sınıf, O Kadar Sosyalizm! 1908 Grevleri", **Toplumsal Tarih**, Yıl:2008, S 172, s.13. II. Meşrutiyet yıllarında Selanik'teki işçi hareketleri ve sol oluşumlara yönelik bir çalışma için Bk.: İ. Arda Odabaşı, **Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey**, Kaynak Yay., İstanbul, 2011, s.93-120. Kemal Sülker ise bu dönemde ülkenin kötü idaresini, Balkan Savaşları'nın çıkışını ve hükümetin zayıflığını sendikalaşma açısından birer etken olarak değerlendirmektedir. Kemal Sülker, **İşçi Sınıfının Doğuşu**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.74.

2 Enis Tahsin Til, **Gazeteler ve Gazeteciler**, Haz.: İbrahim Şahin, Bilge Yayınları, Ankara 2004, s.167; Hıfzı Topuz, **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s.76.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkartılmaya başlanan *Yenigün* gazetesi de ilginçtir -belki de İstanbul'daki sol rüzgarları anımsatır şekilde- Anadolu'da sosyalizmin milli bir modelini önermişti. O günlerde Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi için bir misyon yüklenmiş gibi görünen gazete, Türk komünistlere methiyeler yazmıştı. Anadolu'da komünist yapılanmaların ortaya çıktığı bu dönemi, Ankara halkçılığa yönelerek dengelemişti[3].

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu konjonktür içinde işçi örgütlenmeleri sürmüştü. Ethem Nejat[4] gibi radikal kişilerin rehberliğinde solun etkisi altına giren Almanya'daki Türk işçi ve öğrencileri Türkiye İşçi ve Köylü Partisi'ni kurmuşlar ve daha sonra İstanbul'da Türkiye İşçi Derneği'nin kurulmasına öncülük etmişlerdi. Bu arada çoğu Rum ve Ermenilerden oluşan bir grup ise Beynelmilel İşçiler İttihadı'nı vücuda getirmişlerdi[5]. Diğerleri bir kenara bırakılırsa yeni bir devre uzanan dönemece, Marksist eğilimli ve Sovyet Rusya ile bağlantılı bu iki dernek dışında 1922'de kurulmuş olan İstanbul Umum Amele Birliği ile girilmişti[6]. Dolayısıyla Türkiye'de erken Cumhuriyet devri, birikimi yakın geç-

3 Ankara'nın Anadolu'daki komünist oluşumlara tavır almasıyla birlikte 1921 yılı içinde gazetenin yaklaşımı da değişecekti. Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s.5-7,590-624.

4 Hakkında bir çalışma için Bk.: Mehmet Salih Erkek, **Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat 1887-1921**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

5 Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-1945", D. Quataert - E.J. Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950**, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.128-129. 1920 bahar ya da sonbaharında kurulan Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın çoğu Rum olmak üzere, Ermeni ve Türklerin de dahil olduğu 140 merkez üyesi vardı. 1922 sonlarından itibaren İstanbul'un işgalden kurtulma sürecine girmesiyle "*Yunan işbirlikçiliği*" nedeniyle örgütün faaliyetlerine son verilecekti. Ayrıntı için Bk.: Erden Akbulut-Mete Tunçay, **Beynelmilel İşçiler İttihadı (Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)**, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2009. Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın 13 Eylül'de bastırdığı ve 14 Eylül 1922'de dağıttığı bir bildiriye Mustafa Kemal'e övgüyle başlanmıştı. Ancak Hollanda'nın Türkiye Büyükelçisi'nin (Baron WBR van Welderen Rengers) ifadesiyle burada yoğun komünist propagandası yapılıyor ve Anadolu'daki milliyetçilerin başarısından yararlanılmaya çalışılıyordu. "1922 Güzünde Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın İstanbul'da Dağıttığı Bildiri", **Tarih ve Toplum**, S 42 (Haziran 1987), s.4-5.

6 Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940", D. Quataert-E.J. Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950**, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.167-168. 20 Aralık 1922 tarihinde kurulan İstanbul Umum Amele Birliği, 26 Ekim 1923'te Türkiye Umum Amele Birliği'ne dönüşmüştü. Ayrıntı için Bk.: Mete Tunçay, **1923 Amele Birliği**, BDS Yay., İstanbul, 1989. Mete Tunçay'ın "1923 Amele Birliği" adlı kitabı hakkında Mehmet Ö. Alkan -Amele Birliği'ni de ana hatlarıyla ortaya koyan- bir tanıtım yazısı yazmıştır. Mehmet Ö. Alkan, "1923 Amele Birliği", **Tarih ve Toplum**, S 72, Aralık 1989, s.61-64. Daha sonra benzer bir yazı bu sefer kitabın yazarı tarafından 2009'da kaleme alınmıştı. Mete Tunçay, "Türkiye İşçi Hareketi Tarihi-Amele Birliği 1923", **Toplumsal Tarih**, S 189, Eylül 2009, s.92-95.

Levent Şahverdi Arşivi

mişe dayanan bir işçi yapılanması mirasını devralmıştı. Amele Birliği'nin kapatılmasından sonra kurulan Amele Teali Cemiyeti (ATC) ise devraldığı bu mirasla yeni devrin hemen başlarında işçileri temsil eden yaygın ve etkin bir örgüt olarak ortaya çıkmıştı.

Erken Cumhuriyet döneminde başta İstanbul olmak üzere Türkiye'deki işçilerin durumunu, faaliyet ve örgütlenmelerini izlemenin bir yolu basındır[7]. Bu bağlamda birkaç noktadan hareketle dönemin yayın organlarından *Cumhuriyet* gazetesinin işçi hayatı ve örgütlenmelerini değerlendirmek açısından güçlü bir araç olduğu ileri sürülebilir. Öncelikle gazete, yayınlandığı süreçte haber konusunda oldukça güvenilirlik kazanmıştı[8]. Bununla birlikte İstanbul basınının muhalif atmosferinin içinde siyasal açıdan Ankara'nın ve yeni rejimin önde gelen sözcüleri arasında yer almıştı[9]. Öte yandan köken olarak İstanbullu olan ve daha önce *Yenigün* ile *Anadolu'da Yenigün* isimlerini taşıyan *Cumhuriyet*,[10] eski başkentin ekonomik gelişmesine öncelik vermişti. Ankara'nın ideolojisini savunan gazete ekonomik açıdan İstanbul'un bir ticaret ve sanayi merkezi haline dönüştürülmesi yaklaşımını desteklemiş; eski başkentin ekonomik gelişimi çizgisinde durmuştu. Üstelik gazetenin bu politikası, Ankara'dan bağımsız değildi[11].

İstanbul'un ekonomik geleceği ile yakından ilgilenen *Cumhuriyet* -biraz da kaçınılmaz bir şekilde- istihdam sorunlarını, şehirdeki örgütlenme çalışmalarını

---

7 Basın dışında İstanbul'daki işçilerle ilgili verilerin takip edilebileceği bir kanal da devlet örgütleriydi. Zira İstanbul, Türkiye'deki altı ticaret bölgesinden (İzmir, Adana, Konya, Samsun, Trabzon) birinin merkezi olarak belirlenmişti. İstanbul bölgesi olarak İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar, İzmit ve Çatalca kabul edilmişti. Ticaret Müdürleri kendi alanlarındaki iktisat teşkilatlarını ve bilgilerini toparlayacaklardı. Ayrıca şirket-fabrika işçileriyle bunlara ait kanunlarla yönetmeliklerin uygulanış şekli, işçi meseleleri, iktisat ve ticaretin gelişmesini kolaylaştıracak bütün yöntem ve yorumlar gibi konuları içeren aylık raporları Vekalet'e göndereceklerdi. Bundan dolayı devlet düzeyinde de İstanbul, kurulan Mıntıka-i Ticaret Müdüriyeti üzerinden şirketlerin çalışanlarının, isimleriyle maaşlarının ve bazı sektörlerdeki işçi sayılarının belirlendiği hatta işçi meselelerinin takip edildiği altı ticaret bölgesinden biriydi. "Yeni Teşkil Edilen Mıntıka-i Ticaret Müdüriyetleri", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1924 (No:67), s.4.

8 Nurettin Güz, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s.61.

9 Ayşe Elif Emre Kaya, "Cumhuriyet Gazetesinin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 39, 2010, s.76-77; Şerafettin Pektaş, **Milli Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul, 2003, s.8.

10 Til, **a.g.e.**, s.167; Topuz, **a.g.e.**, s.76; Gülmez, **a.g.e**., s.1.

11 Eminalp Malkoç, **Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)**, Derin Yayınları, İstanbul, 2014, s.XIV, 446, 449.

Levent Şahverdi Arşivi

ve işçi hareketlerini değerlendirmiştir[12]. Dolayısıyla 7 Mayıs 1924 tarihinden itibaren Yunus Nadi tarafından güçlü bir kadroyla çıkartılan[13] ve Ankara'nın siyasi görüşleri doğrultusunda yayım hayatına girmiş olan *Cumhuriyet* gazetesi üzerinden işçilerin erken Cumhuriyet dönemindeki çizgileri büyük ölçüde izlenebilmektedir[14].

Bu makalede, 1924 baharında siyasal açıdan Ankara taraftarı bir gazete olarak İstanbul'da yayınlanmaya başlanan *Cumhuriyet*'in aktardığı verilerle sınırlı kalınarak yeni rejimin ilk yıllarında ATC'nin kuruluşu, örgütlenmesi, etkinlikleri ve işçi hakları çizgisinde sergilediği girişimler tarihsel bir perspektif içinde incelenmektedir. Böyle bir inceleme ile işçilerle ilgili çeşitli araştırmalara, emek tarihine ve Türkiye basın tarihine *Cumhuriyet* gazetesi özelinde bir katkı yapılması amaçlanmıştır.

YENİ BİR GAZETENİN PERSPEKTİFİNDEN YENİ DÖNEMDE İŞÇİ ÖRGÜTLENMESİ VE AMELE TEALİ CEMİYETİ

Feroz Ahmad, Kurtuluş Savaşı sırasında işçilerin Milli Mücadele'den yana saf tuttuklarını ve bu süreç içinde önemli rol oynadıklarını; bundan dolayı İzmir İktisat Kongresi'nde kendilerini temsil ettirebildiklerini; Kemalistlerin ise işçileri etki altına almak ve kontrol edebilmek için onların temsilcilerinin başına Aka Gündüz'ü getirdiklerini vurgulamaktadır[15]. Zaten böyle bir atmosfer içinde kongrenin gündemine ve tavsiye kararları arasına çeşitli işçi talepleri girebilmişti.[16]

12 Örnek vermek gerekirse; İstanbul'da ekonomik bir durgunluğun yaşandığı bu dönemde limanın faaliyetlerine yönelik bir ücret tarifesi hazırlıklarına gidilmiş ve işçiler, deniz amelesi isimlendirmesiyle yer yer gazeteye konu olmuşlardı. Ticaret Odası üyelerinin içinde bulunduğu bu çalışma sırasında deniz işçileri ile mavnacıların da görüş ve onayları alınmıştı. Ağustos 1924 ortalarında gümrük hamalları, deniz kömür amelesi ve mavnacıların tarifelerine yönelik bu çalışma sürdürülmüştü. **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1924 (No:90), s.4; **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1924 (No:96), s.3.

13 Güz, **a.g.e.**, s.61.

14 *Cumhuriyet*'in özellikle Haziran, Temmuz, Ağustos, Aralık 1924; Ekim-Kasım 1925 ve Şubat 1927 dönemlerindeki çeşitli sayılarında bu yönde çok açık görüş ve yazılara rastlanmaktadır. Gazetenin böyle yayınları aracılığıyla yeni rejimin sol hareketlere ve işçilere yönelik yaklaşımı da oldukça rahat irdelenebilmektedir.

15 Ahmad, a.g.m., s.129.

16 Amele yerine işçi denilmesi (md.1), sendikalarda örgütlenme hakkının tanınması, 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu'nun revize edilmesi (md.4), sekiz saat işgünü ve ücretli tatilin uygulanması (md.5,14), işçi kadınlara doğum izni verilmesi (md.10), 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kabul edilmesi (md.14) gibi talepler sıralanabilir. 34 maddelik İşçi Grubunun İktisat Esasları

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni rejim ile işçilerin ilgi, ilişki ve temaslarını gösteren ilk gelişmelerden Ankara'nın işçilere temkinli yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, Ankara'nın işçilere şüpheli yaklaştığının bir örneği, o günlerde Kazım Karabekir'in gerçekleştirdiği bir yazışmadan izlenebilmektedir. Nitekim amele temsilcileri, İstanbul Umum İnşaat Ameleciği Fahri Riyaseti için Kazım Karabekir'e teklif götürdüklerinde bir yandan bu cemiyet hakkında araştırma yapılmış bir yandan da 1923 Mart'ında şifreli yazışmalarla bu oluşumun güvenilirliği sorgulanmıştı[17].

Bununla birlikte Ankara cephesinde işçi kesimi yadsınmamıştı. İşçi sorunlarının bir şekilde Meclise yansıması bunun doğal bir göstergesiydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında işçi sorunları, özellikle Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in önergeleri aracılığı ile TBMM'ye taşınmıştı[18]. *Amele Sadası* adlı gazetenin ihtiyaç duyduğu kağıdın gümrük vergisinden istisna tutularak ithal edilmesine izin veren 13 Mayıs 1925 tarihli kararname, Ankara cephesinin ilerleyen tarihlerde[19] de benzer bir yaklaşım içinde olduğunun işaretiydi. Bu sınırlı örneklerin ötesinde Ankara cephesinin işçi kesimine yönelik böyle olumlu ya da olumsuz politikalarının -dönemin şartları içinde- en açık izlenebildiği kanallardan biri kuşkusuz basındı.

Cumhuriyet'in Penceresinden İktisadi Konjonktür

Cumhuriyet gazetesi, yayın hayatına girişinden itibaren Türkiye'nin iktisadi hayatıyla yakından ilgilenmişti. Gazetenin ekonomik analizlerinde 1924 yazı sorunlu ve çelişkili bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde yoğun bir tempo ile üretim için çalışan Anadolu için en büyük sorun işçi açığı idi[20]. Oysa

hakkında Bk.: A. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, TTK Yay., Ankara, 1989, s.51-54; Yavuz, a.g.m., s.168.

17 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:78.518.6. Bu belgeler Mete Tunçay tarafından da yayınlanmıştı. Tunçay, "Türkiye İşçi Hareketi Tarihi-Amele Birliği 1923", s.94-95.

18 **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.35-**BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.40-**Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)**, C 10, İ:13, 27.11.1340, s.396-**TBMM ZC**, C 11, İ:17, 6.12.1340, s.5-6 (Tersane işçilerinin ücret ve haklarıyla Ankara-Sivas demiryolu işçileri hakkında); **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.37-**TBMM ZC**, C 10, İ:13, 27.11.1340, s.396 (Feshane amelesinin iş emniyetiyle ücretleri hakkında); **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:7.39.9-**BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:7.39.26-**TBMM ZC**, C 11, İ:20, 11.12.1340, s.87-**TBMM ZC**, C 11, İ:23, 18.12.1340, s.168 (Haliç vapurlarındaki işçiler hakkında); **TBMM ZC**, C 1, İ:6, 19.8.1339, s.90 (Bomonti fabrikası işçisinden alınan vergiler hakkında). Bu örnekler çoğaltılabilir.

19 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No:13.28.20.

20 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1924 (No:77), s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul, Saltanat, Hilafet ve hükümet merkezi olma özelliklerini kaybettikten sonra kalabalık memur kadrolarının geçinmesi ve geleceği açısından zorlu şartların hüküm sürdüğü bir şehre dönüşmüştü[21].

Sanayileşmesini tamamlayamamış Türkiye'de, İstanbul orta düzeyde sanayi merkezi yapısına sahipti. Çoğu askeri sanayinin taşıyıcısı olan bu işletmelerin, kurtuluş sonrasında Anadolu'ya nakledilmesine yönelinmişti. Üstelik *Cumhuriyet*'in bakış açısıyla -tersanenin de dahil olduğu birkaç askeri sanayi tesisi dışında- bu bir zorunluluktu. Fakat yine gazetenin ifadeleriyle buralarda çalışanlardan özellikle "*İstanbul'la maddi alakaları bulunan aile sahibi ameleler daha ziyade burada kalmayı tercih ediyorlar veya işsiz kalıyorlar, yahud başka işlere geçmeye çalışıyorlar*"dı. Dolayısıyla bir kısmı işsizliği dahi göze alarak İstanbul'da kalmaktaydı. Bu durum işsizliği artırdığı ölçüde zaten ucuz olan iş ücretini rekabete açmaktaydı. Öte yandan kadınların çalışabilecekleri işler için çok büyük talep olması, kadın çalışanların ücretlerini de düşürmekteydi. Bunlar şehirde istihdam sorununun yanında olumsuz geçim şartlarını da getirmekteydi[22].

Başkent olma özelliğini kaybetmiş İstanbul'da ekonomik anlamda her tarafta cansızlık, hareketsizlik göze çarpıyordu ve şehir işsizlerle doluydu. *Cumhuriyet*'in bu şartlar karşısında çözümü şehri ticaret ve özellikle sanayi açısından geliştirmekti. Zaten gazete, eski başkent insanlarının yapı ve yaşam tarzlarını göz önüne alarak çiftçilikten daha çok işçi özelliklerine sahip olduklarını savunmaktaydı. Nitekim gazete, tüm bu mevcut şartları, bir yandan bölgede sanayileşme ihtiyacının zorunluluğu bir yandan da sanayileşme sürecinde şehir tarafındaki avantaj olarak

---

21 Malkoç, **a.g.e**., s.306-328.

22 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1924 (No:77), s.5. İstanbul'da yaşayanların taşraya gitmekten kaçınmak gibi geçmişten gelen bir yaklaşımları vardı. Bir yazara atfedilen "*Ankara'nın nesini seversiniz?... İstanbul'a gitmesini*" diyaloğu ile özetlenebilecek bu yaklaşım bir ölçüde taşraya genel bakış açısıyla bir ölçüde de geri kalmışlık başta olmak üzere Anadolu'nun şartlarıyla ilgiliydi. Eminalp Malkoç, "Ankara from Payitaht's Perspective: Ankara Comments of an Istanbul Newspaper in 1921", **International Journal of Turcologia, N:7/14, Fall 2012**, s.131-143. 1925 yazında Anadolu'ya gitmekten kaçınmak doğrultusundaki bir eleştiri *Meslek* gazetesi tarafından Darülfünun müderrislerine yöneltilmişti. "*Taşraya gitmekden ve gurbete çıkmakdan ödleri kopan bu nazlı ulemanın…* " ifadeleriyle başlayan eleştiri dizisi, İstanbul'daki böyle insanların bir kısmının ancak sürgün ya da memuriyetle yani biraz zorlama altında Anadolu'ya gidebildikleri iddiasıyla sürmüştü. "Darülfünun ve Anadolu, Anadolu'yu irşad etmek isteyen İstanbul Darülfununu Anadolu çocuklarını nasıl müşkilata sevk ediyor?", **Meslek**, 25 Ağustos 1925 (No:37), s.13; Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 2, Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu (1922-1933)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.125.

Levent Şahverdi Arşivi

değerlendirmişti[23]. Ayrıca gazete, ekonomik açıdan sorunlu bir dönem olarak tasvir ettiği 1924 yazının çalışanlar üzerindeki etkilerine de sık sık yer vermişti[24].

Amele Birliği'nin Tasfiyesi ve Amele Teali Cemiyeti'nin Kuruluşu

Cumhuriyet gazetesinin kuruluş yılı olan 1924, Türkiye'de Ankara merkezli şekillenen yeni yönetim anlayışının paralelinde İstanbul'daki cemiyet ve derneklerde yeni yapılanma arayışlarına yönelindiği bir sürece denk düşmekteydi. Bu çerçeve içinde İstanbul Şehremaneti/Belediyesi tarafından şehrin iktisadi gelişimi için esnaf cemiyetlerinin lonca kimliğinden kurtarılarak dayanışma, yardımlaşma ve karşılıklı çalışma ilkelerine dayanan bir kooperatif/ortaklık şirketi haline dönüştürülmeleri yönünde de bazı çalışmalar yürütülmüştü[25].

Cemiyetlerin yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı bu dönemde, Cemiyetler Kanunu'nun birliklerin varlığını kabul etmediği gerekçesiyle, kökleri 1922 sonlarına kadar inen Amele Birliği'nin feshedilmesine karar verilmişti[26]. Bu karar, Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey aracılığı ile işçilerin Ankara'ya sıcak baktıklarını ortaya koymalarına rağmen alınmıştı. Nitekim Türkiye Umum Amele Birliği Kongresi, işçilerin Ankara'ya bakış açılarını belirtecek bir tavır sergilemiş; İstanbul'da bulunan Tunalı Hilmi Bey aracılığıyla TBMM'ye minnet ve şükranlarını arz etmeyi kararlaştırmıştı. Tunalı Hilmi Bey de Meclise bu yönde bir önerge vermişti[27]. Fesih kararına rağmen örgüt, Halk Fırkası İstanbul Mutemeti Refik İsmail Bey'in çabalarıyla bir süre daha ayakta kalmaya çalışmıştı. Fakat 19 Mayıs 1924 tarihinde Amele Birliği, Vilayet'le Polis Müdüriyetinin "*gösterdiği müşkilat karşusında çalışmak imkanı göremediğinden*" kendini feshetmiş[28] ve Ame-

23 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1924 (No:77), s.5.

24 Şehremaneti'nin çalışanların ücretlerini ödemede güçlük çektiğini gösteren örneklere gazetede rastlanmaktadır. **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1924 (No:47), s.5; **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1924 (No:54), s.2.

25 Ticaret Odası'ndan görüş alınmıştı. Zaten Ticaret Odası'nın da bu konuya yönelik araştırma yaptığına *Cumhuriyet*'te yer verilmişti. **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1924 (No:35), s.5. Haziran başlarında Ticaret Birliği içinde de yeni bir yapılanma sürecine girilmişti. **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1924 (No:32), s.2.

26 **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1924 (No:16), s.2.

27 **TBMM ZC**, C 5, İ:100, 12.2.1340, s.733-734.

28 Vilayet'e verilen dilekçede, 18 Aralık 1923 tarihinde Dahiliye Vekaleti emriyle örgütün feshedildiği ancak birkaç gün sonra Reis-i Sani Refik İsmail Bey'in İktisat Vekaletinden gelen bir emir çerçevesinde örgütün devam edebileceğini tebliğ ettiği belirtilmişti. Yine dilekçede Polis Müdüriyetinin basın aracılığı ile Amele Birliği'ni tanımadığına yer verilmişti. Nitekim

Levent Şahverdi Arşivi

le Birliği'nin mührü hükümet adına Vilayet'e teslim edildikten sonra Divanyolu'ndaki merkez mühürlenmişti[29].

Amele Birliği'nin tasfiyesinin hemen sonrasında, İstanbul'da -*Cumhuriyet* gazetesi de dahil olmak üzere- basının gündemini tramvay çalışanlarının grevlerinin işgal ettiği 1924 yazında yeni bir işçi örgütlenmesi ortaya çıkmıştı. Amele Birliği'nin yerine Amele Teali Cemiyeti kurulmuş ve beyannamesi Vilayet'e verilmişti. 5 Haziran'da da söz konusu cemiyete bağlı olacak şekilde İnşaat-ı Sefain ve Kazancı Ustaları Şubesi yapılandırılarak beyannamesi Vilayet'e sunulmuştu. Bundan sonra eski Amele Birliği dernekleri, bu yeni cemiyetin bir şubesi olmak üzere Vilayet'e beyanname vereceklerdi[30]. Refik İsmail Bey'in başkanlığında ve "*Galata'da merkezi Kalafatyeri'nde*" olmak üzere kurulan ATC'yle ilgili ilmühaber, 26 Ağustos günü Polis Müdüriyeti tarafından gönderilmişti ki bu artık cemiyetin mevcudiyetinin hükümet tarafından resmen tanındığının ifadesiydi[31].

Türkiye Amele Teali Cemiyeti, ilk toplantısını 29 Ağustos 1924'te yapmıştı. Halk Fırkası adına Dumlupınar'daki törenlere katılan Refik İsmail Bey bu toplantıda bulunamamış ve Kalafatyeri'ndeki genel merkezde düzenlenen toplantıya Katib-i Umumi [Genel Sekreter] Mühendis Abdi Recep Bey başkanlık etmişti. Toplantıda, cemiyetin 12 Eylül 1924'te resmi açılışının gerçekleştirilmesi ve bir kongre organizasyonuna gidilmesi kararları alınmıştı. Bu kongrede İdare Heyeti ve Mütehassısin [Uzmanlar] Encümeni seçimlerinin yapılması öngörülmüştü. Ayrıca cemiyet tarafından 30 Ağustos'ta Dumlupınar'daki Başkumandanlık Meydan Muharebesi törenleri münasebetiyle Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'ya kutlama telgrafı gönderilmişti[32].

---

20 Ocak 1924 tarihinde Refik İsmail'in teminatıyla toplanan Amele Birliği'ne Ceza Mahkemesinde dava açıldığı da aktarılmıştı. **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1924 (No:14), s.2.

29 **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1924 (No:16), s.2. Mete Tunçay, Amele Birliği'nin katib-i umumisi Şakir Rasim'i anti-komünist ve oportünist olarak tanımlamakta, örgütün kapanış sebebini Şakir Rasim'in ilk önce örgüt başkanlığını Rauf Bey'e teklifine, kendi ifadesiyle onun "*yanlış ata oynamış*" olmasına bağlamaktadır. Tunçay, **1923 Amele Birliği**, s.157.

30 **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1924 (No:31), s.5. Amele Teali Cemiyeti'nin kuruluşuna yönelik *Aydınlık*'ta çıkan haberler Mete Tunçay tarafından yayımlanmıştı. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, C 1, İletişim Yay., İstanbul 2009, s.766-769. Sülker, ATC'nin kuruluşunu 2 Haziran 1340 ve tasdikini 25 Ağustos 1340 olarak tarihlendirmektedir. Sülker, **a.g.e.**, s.76.

31 **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1924 (No:110), s.4.

32 **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1924 (No:113), s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Amele Teali Cemiyeti Katib-i Umumiliği, 11 Eylül'de basın açıklaması yaparak ertesi gün gerçekleştirilecek resmi açılışı ilan etmişti. Ayrıca bu açıklama ile "*merkez-i umumi kurbinde Galata'da Arab Camii Şerifi Polis mevkii karşısında Havuzlu Kıraathane'ye teşrifleri*" istenerek ilgililere davetiye çıkarılmıştı[33]. Türk Amele Teali Cemiyeti'nin 12 Eylül tarihli Galata'daki açılış törenine çeşitli şubelerden 200'ü aşkın üye katılmıştı. Gazete tarafından sade bir tören olarak nitelenen açılışta Cemiyet Reisi Refik İsmail Bey bulunmadığından onun adına Mühendis Abdi Recep Bey konuşmuştu. Abdi Recep Bey, işçilerin haklarının korunabilmesi için birleşmenin önemini vurgulamış, geleceğin ameleler açısından iyi olması temennisine yer vermiş ve "*levhanın üzerindeki kırmızı Türk bayrağını kaldır*"arak resmi açılışı gerçekleştirmişti. Bu arada Arap Camii karşısındaki karakolda görevli polis muavini resmi açılışı "*men etmek*" istemişse de Polis Müdüriyeti tarafından verilen kesin emir üzerine tavrını değiştirmişti[34].

Amele Teali Cemiyeti ve İşçi Örgütlenmeleri

Türkiye Amele Teali Cemiyeti, kuruluş sürecinden itibaren yoğun bir örgütlenme sürecine girmişti. Cemiyetin Kürkçübaşı Şubesi'nin açılışı, 26 Eylül 1924'te Galata'da Kürkçükapısı'nda yapılmıştı. Yine Katib-i Umumi Abdi Recep'in konuşma yaptığı açılışta, cemiyet üyeleriyle birlikte Şirketi Hayriye işçilerinin bir kısmı hazır bulunmuştu[35]. Zaten aynı günlerde Vilayet tarafından Şirket-i Hayriye işçilerinin bir amele cemiyeti kurma müracaatı kabul edilecekti[36]. Sonrasında 3 Ekim 1924'te Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti'nin resmi açılışı yine "*Galata'da Kalafatyeri'ndeki daire-i mahsusa*"da gerçekleştirilmişti. Aynı gün İstanbul Tramvay İşçileri Amele Cemiyeti'nin Şişli'deki açılışında ise cemiyetin reisi ve Halk Fırkası İstanbul Katib-i Umumisi Sadi Bey konuşma yapmış; amelenin hayatından bahsederek, dayanışmanın önemi üzerinde durmuştu. O gün Türkiye Amele Teali Cemiyeti'nin Dolmabahçe Şubesi de açılmıştı[37].

---

33 **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1924 (No:125), s.4.

34 **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1924 (No:127), s.3.

35 **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1924 (No:141), s.4; Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.769.

36 **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1924 (No:144), s.2.

37 **Cumhuriyet**, 4 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1924 (No:147), s.3. ATC'yi oluşturan sendikal kuruluşlar arasında Tramvaycıların yanı sıra Mürettibin (Yazı Dizicileri), İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün, Anadolu-Bağdat Şimendifercileri ve Haliç Şirketi Amele Cemiyeti vardı. Bunlara Dolmabahçe Gaz Şirketi amelesi de katılacaktı. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.768-769.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Ekim tarihli *Cumhuriyet*'te, Türkiye Amele Teali Cemiyeti'nin Beykoz Şubesi ile Tütün Depo ve Fabrikaları Amelesi Tesanüd Cemiyeti'nin resmi açılış törenlerinin 10 Ekim Cuma günü yapılacağı ilan edilmişti[38]. İlan edildiği gibi 10 Ekim günü Beykoz eşraf ve ileri gelenleriyle Beykoz Gaz ve Kömür Depoları amelelerinin hazır bulundukları bir törenle Türk Amele Cemiyeti'nin Beykoz Şubesi açılmıştı. Açılışta Katib-i Umumi, cemiyetin kuruluş nedeni ile gelecek hakkında "*izahat ve teminatda*" bulunmuştu. Tütün Depo ve Fabrikaları Amelesi Tesanüd Cemiyeti'nin Beşiktaş'ta Akaretler'deki 72 numaralı "*daire-i mahsusa*"da bando ve mızıka eşliğinde İstiklal Marşı'nın çalınışıyla gerçekleştirilen açılışına ise Şehremaneti Muavini Şerif gibi Şehremaneti ile Vilayet ileri gelenleri ve basın temsilcileriyle bazı tütün depo ya da fabrika sahipleri katılmışlardı. Açılış sırasında cemiyetin kurucularından Hilmi Efendi, cemiyet reisini takdim etmiş ve Reis İlyas Sami Bey kuruluşun amaçlarını aktardığı konuşmasında tütüncülük sektörünün gelişmeye ihtiyaç duyduğunu anlatarak memleket açısından tütüncülük sektörünün önemli bir servet kaynağı olduğunun altını çizmişti. İstanbul Baro Reisi Lütfi Bey ile birçok ilgilinin kutlama telgrafı gönderdikleri açılışta pasta ve şerbet ikram edilmişti[39].

17 Ekim 1924'te ise Tramvay İşçileri Beşiktaş Amele Cemiyeti Şubesi "*yüzlerce amelenin iştirakiyle*" açılmıştı. Açılışta Şişli Tramvay Amele Cemiyeti Reisi (ve Halk Fırkası İstanbul Katib-i Umumisi) Sadi Bey, Mutemet Zeki Bey ve tanınmış kişiler bulunmuştu. Sadi Bey konuşmasında "*daima toplu bulunmanın ve yekvücud görünmenin faidelerinden bahsetmiş: 'Kafalarımız beraber kaldıkça beraber çalışacağız' demiş*"ti. Açılış sırasında amelelerden biri söz alarak bu konuşmaya karşılık vermiş ve konuşmasında "*Tramvay kumpanyasının yol amelesini haftada yedi gün çalıştırdığından şikayet ederek hükümetin Resmi Hafta Tatili Kanunu'nu bile nazar-ı dikkate almayan şirket hakkında müttehiden hükümete müracaat etmeği teklif etmiş*"ti. Bu konuşmanın heyecanı ve teklifin kabulüyle açılış büyük ölçüde tamamlanmıştı[40]. Yine 17 Ekim günü Türkiye Amele Teali Cemiyeti'nin Ayvansaray Şubesi'nin açılışı "*birçok amelenin iştirakiyle*" gerçekleştirilmişti. Gazeteye göre cemiyetin katib-i umumisi Abdi Recep Bey bir konuşma yapmıştı[41].

38 **Cumhuriyet**, 9 Teşrin-i Evvel 1924 (No:152), s.2-3.

39 **Cumhuriyet**, 11 Teşrin-i Evvel 1924 (No:154), s.2.

40 **Cumhuriyet**, 18 Teşrin-i Evvel 1924 (No:161), s.4.

41 Gazetede yanlışlıkla Bahri Recep ismi geçmişti. **Cumhuriyet**, 18 Teşrin-i Evvel 1924 (No: 161), s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

1924 yılı sonbaharına kadar işçilerin örgütlenme sürecinin pek de yavaş olmadığı *Cumhuriyet* gazetesinden izlenebilmektedir. Yılın sonlarında İstanbul'daki her türlü cemiyetin toplam sayısı 300'ü aşmıştı. Bu artışa paralel yapılan incelemede bunların ancak 123'ünün gereken kuruluş işlemlerini tamamlayarak resmiyet kazandığı belirlenmişti. Kuruluş işlemlerini tamamlamayanların ise kapatılmaları öngörülmüştü[42]. İşçi örgütlenmeleri ise ilerleyen tarihlerde de devam edecek ve çeşitli işçi oluşumlarıyla ATC'nin yeni şubeleri kurulacaktı. 30 Mart 1925'te İstanbul Vilayeti'ne Sefain-i Ticariye-i Gemici ve Ateşçileri Cemiyeti'nin kuruluşu için başvurulurken, aynı gün Çorap ve Fanilacılar Cemiyeti'nin kuruluş beyannamesi de verilmişti[43]. 2 Nisan tarihli *Cumhuriyet*'teki açıklamaya göre kundura işçileri tarafından kurulan Türkiye Amele Teali Cemiyeti Divanyolu Şubesi, aynı yerde İstiklal Sineması üstündeki daireye yerleşmişti. Üyelerini 3 Nisan Cuma günü toplantıya davet etmişti[44].

1925 yazında işçi örgütlenmeleri sürmüştü. 21 Ağustos 1925 tarihinde Üsküdar Tütün Depo ve Fabrikaları İşçileri Cemiyeti bir şube kurmuştu[45]. Dönemin önemli gelişmelerinden biri, iki cemiyet halinde bulunan tramvay amele örgütlerinin birleşme çalışmalarıydı. Tramvay İşleri Amelesi Cemiyeti ile Tramvay İşçileri Tesanüd ve Teavün Cemiyeti bu dönemde birleşme kararı almışlardı. Bu kararın resmileştirilmesi amacıyla bir nizamname düzenlenmesine de girişilmişti. Bu kapsamda yeni cemiyetin reis ve katib-i umumisinin ameleden olması, Tesanüd Cemiyeti'nden İsmail Münir Bey'in hukuk müşavirliğini, Tramvay İşleri Amele Cemiyeti Reisi Sadi Bey'in de yeni cemiyetin fahri riyasetini üstlenmeleri öngörülmüştü[46]. Birleşme ise Tramvay İşleri Teavün Cemiyeti adıyla 14 Ekim 1925'te gerçekleşmişti[47].

1925 yazında çeşitli toplantılar düzenleyen ATC,[48] 11 Eylül'de 60 kişilik katılımla senelik kongresini düzenlemişti. Kongrede eski heyet-i idarenin faaliyet raporu okunarak tartışıldıktan sonra kongre başkanlık seçimi yapılmış ve seçim-

42 **Cumhuriyet**, 3 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1924 (No:206), s.2.

43 Aynı gün Türkiye'deki Arnavutlar da Arnavut Umur-u Hayriye Cemiyeti'nin beyannamesini vermişlerdi. **Cumhuriyet**, 31 Mart 1925 (No:324), s.4.

44 **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1925 (No:326), s.4.

45 **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1925 (No:462), s.4.

46 **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1925 (No:451), s.3.

47 **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1925 (No:516), s.4.

48 Cemiyet 6 Ağustos tarihli gazete ilanı ile üyelerini bazı konuları görüşmek üzere 7 Ağustos'ta davet etmişti. **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1925 (No:446), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

den başkan olarak marangoz esnafından Hasan Bey çıkmıştı. Önceki yılın hesaplarını incelemek üzere Adana Şubesi'nden Hamdi, Beykoz Şubesi'nden Mustafa, Divanyolu Şubesi'nden Salih Efendilerden oluşan bir komisyon kurulmuştu. Yapılan seçimle yeni bir heyet-i idare göreve getirilmişti. Refik İsmail Bey reisliğe, Sabri Bey reis-i saniliğe, Hüseyin Bey katib-i umumiliğe seçilmişti. Kongre sırasında amele çocukları için mümkün olan en kısa sürede bir okul açılması ve işçiler için bir yardım (teavün) sandığı kurulması kararlaştırılmıştı[49].

19 Temmuz 1926'da Balat şubesini açan ATC'nin[50] 1926 yılı kongresi, 1 Ekim günü 50 üyenin katılımıyla toplanmıştı. Kongre başkanlığına yapılan seçim sonucunda Elektrikçi Hayrettin seçilmiş; ardından Hüseyin Bey bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında Cumhuriyet Hükümeti'nin işçilere yönelik politikasını övdükten sonra "*amelenin Cumhuriyet'in hadimi* [hizmetkarı]" olduğunu, "*genç Cumhuriyet'in feyizli sahalarda muntazaman ilerlerken amelenin buna bir istinadgah teşkil ettiğini*" söylemiş, nutkunu "*Yaşasın Gazi Paşamız, Yaşasın Türkiye*" sözleriyle bitirmişti. Konuşmadan sonra Türkiye Amele Teali Cemiyeti Kongresi'nin toplanması münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, İsmet Paşa'ya, Meclis Reisi Kazım Paşa'ya ve Ticaret Vekaleti'ne "*arz-ı tazimat* [saygı sunma]" telgrafları gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kongre sırasında bir senelik heyet-i idare raporu kongre reisi tarafından okunmuştu ki raporda amele kooperatifi ile spor kulübü kurulacağı bildirilmekteydi[51]. Okunan rapor aynen kabul edilmiş ve sonrasında

49 **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1925 (No:483), s.2.

50 **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1926 (No:788), s.3.

51 Raporun gazeteye yansıyan kısmı şöyleydi: "*Gerek geçen senenin kongrede ve gerekse fevkalade kongrede intihab etdiğiniz heyet-i idare kendisine verdiğiniz vazifeyi aklının yetdiği ve elinden geldiği kadarıyla yapmışdır. Arkadaşlar işçi vaziyet-i umumiyesinde geçen seneden bu seneye kadar bazı tebeddüller olmuşdur. Evvela muhtelif sebeblerle hayat pahalılaşmışdır. Fakat buna mukabil yevmiyeler artmamışdır. Saniyen Cumhuriyet inkılabıyla başlayan sanayi mütemadiyen ilerilemekdedir. Memleketimizin her tarafında fabrika temelleri kuruluyor, şimendiferler her gün memleketimizin ücra köşelerine adımlarını atmakda devam ediyor. İşçi çoğalıyor. Gitdikçe artan işçilerin çalışmalarının tanzimi ve tahammül edilebilir bir iş saatinin tesbiti, her zaman maruz kaldığımız kazalara karşı sigorta ve hastalara muavenet temini, inkışaf etmekde olan memleketimiz sanayi ve istihsalatının ve bu menabii omuzlarında bileklerinde yükselten işçi kitlesinin en hayati bağlarıdır. Bu ihtiyaçları tanzim ve tesbit idecek olan Mesai Kanunu henüz çıkmamışdır. Büyük Millet Meclisi ilk devre-i içtimaiyesinde bu kanunun birkaç maddesini müzakere etmişdir. Amelenin tesbit etdiği Mesai Kanunu esbab-ı mucibe layihası Büyük Millet Meclisi encümenlerine ve mebuslarımıza ve Ankara İşçiler Cemiyeti'ne ve alakadarane tevzi edilmek üzere gönder*[il]*miş-dir. Muhterem Gazi Paşa Hazretlerine arz-ı tazimata giden İstanbul heyetinde cemiyetimizi temsil iden Katib-i Umumi Hüseyin Arkadaş tazimatı arz iderken iş kanunu hakkında istirhamatda bulunmuşdur. Paşa Hazretleri de bu kanunun yakında çıkacağını beyan buyurmuşlardır. Cemiyetimizin vaziyet-i dahiliyesini izaha gelince arkadaşlara teessüfle beyan etmek mecburiyetindeyiz ki heyet-i idare hafif bir tasfiye yapmak zaruretinde kalmışdır. Bu tasfiye merkez-i umumi azaları*

Levent Şahverdi Arşivi

açık oy ile heyet-i idare seçilmişti. Bu seçimle riyasete Sabri, ikinci riyasete Mehmet Necati ve katib-i umumiliğe Hüseyin Hilmi, muhasebeye Derviş Hilmi, veznedarlığa İhsan, azalıklara Ali Rıza, Hadi, Nazmi ve Mustafa Beyler getirilmişti[52].

Amele Teali Cemiyeti Riyaseti, 16 Haziran 1927 günü basın aracılığı ile Kazlıçeşme Şubesi'nin açılış tarihini 17 Haziran olarak ilan etmiş ve Yedikule Kazlıçeşme'deki şube binasına ilgilileri davet etmişti[53]. İlana uygun şekilde ertesi gün Kazlıçeşme Şubesi hayata geçirilmişti[54]. 5 Ağustos sabahı ise ATC genel bir toplantı yapmış; cemiyete kayıtlı olan ameleyi diğer esnaf cemiyetlerinin kaydetmek istemeleri ve kendilerinden zorla tahsisat alınmaya kalkışılması değerlendirilmişti. Bu uygulama toplantıda tepki ile karşılanmış; amele kendi cemiyetine sahip çıkarak "*katiyen başka esnaf cemiyetlerine kaydedilmek mecburiyetinde olmadıkları ve kendilerinden başka cemiyetler tarafından hiçbir para tahsil edilemeyeceğine karar vermişlerdi*"[55].

Cemiyetin Kapatılış Süreci

Cumhuriyet, 20 Ekim 1927 tarihli sayısında ATC merkezi ile Beyazıt, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta bulunan şubelerinin güvenlik güçlerince görülen lüzum üzerine kapatıldıklarını ve cemiyetin evraklarıyla defterlerine incelenmek üzere el konulduğunu haber yapmıştı. Gazetenin açıklaması, cemiyetin kuruluş maksadı ile girişim ve çalışmaları hakkında yapılan incelemelerde bazı usulsüzlüklere rastlandığı doğrultusundaydı[56].

Gerçekte cemiyet ilginç bir dönemde kapatılmıştı. Cemiyetin kapatılışından yaklaşık bir ay sonra *Cumhuriyet*, 1927'nin son aylarında dış bağlantılı fiili bir komünist şebekesinin takip altına alındığını, şebekenin temasta olduğu kimselerin belirlenerek bu yapılanmaya müdahale edildiğini kamuoyuna aktarmıştı.

---

meyanında olmuşdur. Cemiyetimize menfi hareketler alan ve aidatlarını bila mazeret vermeyen bazı arkadaşları şifahen ve tahriren ikaz etdik. Maatteessüf cemiyetimizin nizamname ve şiarına gayr-ı muvafık hareketlerinde devam etdiklerinden muvakkaten kaydlarını terakkubuna mecbur olduk. Arkadaşlar hem bir cemiyet yalnız idare makamında olanların azmiyle yürümez, bütün arkadaşların yekün mesaisiyledir ki cemiyetimiz işçi içün faideli olabilir".

52 **Cumhuriyet**, 2 Teşrin-i Evvel 1926 (No:862), s.1,3. Kongredeki konuşmaların bir kısmını Mete Tunçay yayımlamıştı. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1925-1936**, C 2, İletişim Yay., İstanbul 2009, s.44.

53 **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1927 (No:1113), s.4.

54 **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1927 (No:1115), s.4.

55 **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1927 (No:1164), s.4.

56 **Cumhuriyet**, 20 Teşrin-i Evvel 1927 (No:1239), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Kamuoyu ile paylaşılan gazete haberlerine göre şebeke tarafından başta tütün depoları olmak üzere işçilerin yoğun olduğu yerlerde beyannameler dağıtılmış ve propaganda yapılmıştı. Örgütün başında *Orak Çekiç* ve *Aydınlık* gibi yayın organlarında çalışan Doktor Şefik Hüsnü bulunuyordu. Bu örgütün merkezinde Nazım Hikmet, Halim, Baytarzade Mehmet, eski Tıbbiye öğrencisi Hasan Ali vardı. ATC, 1927 sonbaharında böyle bir takip ve soruşturma sürecinde kapatılmıştı. Fakat *Cumhuriyet*'in değerlendirmesi "*Bu cemiyetin komünistlerle alakadar olarak sedd edildiği hakkında bir rivayet varsa da*" bunun incelendiği yönündeydi. Çünkü soruşturma sırasında cemiyette beyanname bulunmamışsa da polis "*cemiyet merkezinin böyle komünizm fikirlerine merkez olacağını düşünerek*" kapamaya gitmişti. Öte yandan *Cumhuriyet*'e göre cemiyetin reisi Sabri Efendi komünist teşkilatı mensubu idi ve tutuklanmıştı[57]. Dolayısıyla Sabri Efendi, İstanbul'daki otuza yakın tutuklu içinde yer almıştı ki toplam tutuklu sayısı 20 Kasım itibariyle 57'ye ulaşmıştı[58]. Bundan sonra komünistlere yönelik takibat, soruşturma ve yargılama haberleri gazete sütunlarını uzun bir süre işgal etmiştir[59].

Komünist hareketlere yönelik soruşturmanın başladığı o günlerde Ağaoğlu Ahmet, komünizm ile Türkiye arasındaki ilişkiyi inceleyen bir köşe yazısı kaleme almış ve *Cumhuriyet*'in gelişmeler karşısındaki yaklaşımı kadar Ankara'nın "*resmi*" bakış açısını/politikasını da ortaya koymuştu. Ağaoğlu Ahmet, komünizmin işçi sınıfına dayanması gerektiğini oysa Türkiye'de işçi sayısının az olduğunu "… *hakikatten uzaklaşmayarak denilebilir ki amele sınıfı yani gündelikle ve yevm-i cedid rızk-ı cedid* [bir lokma bir hırka] *kaidesine tabi olarak yaşayan insanların adedi Türkiye ahalisinin yüzde üçünü dahi teşkil etmemekdedir*" sözleriyle vurgulamıştı. Yazısını bitirirken Cumhuriyet Hükümeti'nin İstanbul'da ve benzeri yerleşim

57 "Türkiye'de Komünistlik Yapmak İstemek, Hıyanetten Başka Bir Şey Değildir", **Cumhuriyet**, 20 Teşrin-i Sani [Kasım] 1927 (No:1269), s.1-2. Mete Tunçay, *Vakit*'i referans göstererek 18 Ekim 1927'de cemiyetin kapatıldığını belirtmektedir. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 2, s.64.

58 **Cumhuriyet**, 21 Teşrin-i Sani 1927 (No:1270), s.1,3.

59 "Komünist Teşkilatı Etrafında Tahkikat", **Cumhuriyet**, 22 Teşrin-i Sani 1927 (No:1271), s.1, 2; "Mahud Şebeke", **Cumhuriyet**, 23 Teşrin-i Sani 1927 (No:1272), s.2; "Komünistler Tahkikatı", **Cumhuriyet**, 28 Teşrin-i Sani 1927 (No:1277), s.3; "Komünistler Hakkındaki Tahkikat Bitdi", **Cumhuriyet**, 2 Kanun-ı Evvel 1927 (No:1281), s.3; "Komünistlerin Muhakemesine Başlanıyor", **Cumhuriyet**, 4 Kanun-ı Evvel 1927 (No:1283), s.5; "Komünistler Yakında Mahkemeye Veriliyor", **Cumhuriyet**, 27 Kanun-ı Evvel 1927 (No:1306), s.3; "Komünistlerin Muhakemesine Yakında Başlanıyor", **Cumhuriyet**, 4 Kanun-ı Sani 1928 (No:1314), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

yerlerinde işçilerin meşru menfaatlari için örgütlenmelerine izin verdiğini hatta bazı yerlerde böyle teşkilatları hükümetin kendisinin organize ettiğini belirtmişti. Son nokta "*yoktan gürültüler çıkarılmasına*" izin verilmeyeceği yaklaşımıyla konmuştu[60].

Cumhuriyet, 18 Ocak 1928'de başlayan yargı sürecini ve diğerleriyle birlikte ATC Reisi Sabri Bey'in sorgulanmasını haber olarak sütunlarına yansıtmıştı. Zaten Sabri Bey ile ATC'nin adı, sanıkların mahkemedeki sorgulanmaları sırasında yer yer geçmişti. Sabri Bey, amele olduğunu, bazı isimleri cemiyetten tanıdığını, rüyasında bile işçi sorunları ile uğraştığını ve komünist olmadığını söylemişti. Gazete bir yandan tutanakları yayınlarken bir yandan da "*Komünistliğe heves iden yolunu şaşırmış gençlerin muhakemesi cereyan ediyor. Türkiye'de böyle bir sınıf gavgasına, mücadelesine lüzum var mı?*" sorgulamasına yönelmiş ve cevabı Mustafa Kemal'in sınıf mücadelelerine Türkiye'de yer olmadığı değerlendirmesiyle ortaya koymuştu[61]. Bu görüşün paralelinde Yunus Nadi, 25 Ocak tarihli "*Türkiye ve Komünizm*" başlıklı köşe yazısında "*Her cemiyet kendi bünyesinin muhassalası* [sonuç-bileşke] *olan bir idare ile yürümek ihtiyac ve ıztırarındadır. İşte bu son fikir dahi Karl Marks'ın maddiyatçı tarihinin bir ifadesidir*" demişti[62]. Kuşkusuz bu ve benzer açıklamalar "*resmi*" Ankara söylemlerinin *Cumhuriyet* tarafından benimsendiğini, bu bakış açısının kamuoyuna yansıtıldığını ya da aktarıldığını göstermekteydi.

21 Ocak'ta ise *Cumhuriyet*'in anlatımıyla "*Komünistlerin muhakemesi bitdi ve müdde-i umumi iddiasını serd*" etti[63]. Mahkemenin kararı beklenirken,

"*Türkiye'de, komünizm fikirlerini kabul idecek müsaid bir zemin olmadıkdan başka bu cereyanın mesud ideceği insan da yokdur… nihayet komünizm hayali peşinde koşanlar ondört milyonluk Türk kitlesi içinde birkaç hayalperestle onlara kapılan birkaç muhakemesizden ibaret… Gazi Hazretleri, nutuklarının birinde sınıf mücadelatına temas iderek 'Bizim milletimiz, yekdiğerinden çok farklı menafi takib iden ve bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde bulunan sunufa malik değildir'… Cumhuriyet bir hakikat, komünizm ise bir hayaldir…*"

---

60 Ağaoğlu Ahmed, "Komünistlerin Tevkifi", **Cumhuriyet**, 28 Teşrin-i Sani 1927 (No:1277), s.1,3.

61 **Cumhuriyet**, 18 Kanun-ı Sani 1928 (No:1328), s.1-2; **Cumhuriyet**, 19 Kanun-ı Sani 1928 (No:1329), s.1-2.

62 Yunus Nadi, "Türkiye ve Komünizm", **Cumhuriyet**, 25 Kanun-ı Sani 1928 (No:1335), s.1.

63 **Cumhuriyet**, 22 Kanun-ı Sani 1928 (No:1332), s.1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

ifadelerini "*Gafiller!*" başlıklı makalesine taşıyan *Cumhuriyet*, genel yaklaşımını tekrarlamıştı[64]. Basından anlaşıldığına göre o günlerde, 23 Ocak'ta başta Şefik Hüsnü ve Vedat Nedim Beyler olmak üzere bazı komünistler Ağır Ceza Mahkemesi tarafından hapse mahkum edilmişlerdi. Hasan Sabri'nin de aralarında bulunduğu toplam 25 kişi ise beraat etmişti[65].

Diğer yandan ATC'nin "*gayr-ı kanuni bir suretde teşekkül etdiği hakkında vaki olan bir iddia*" üzerine -Yedinci İstintak [Sorgu] Hakimliği'nde- İstintak Hakimi Nazım Bey tarafından cemiyetin reisi Sabri ile Hakkı Bey gibi bazı üyeleri sorgulandıktan sonra evraklar Müdde-i Umumiliğe gönderilmişti. Müdde-i Umumilik "*men-i muhakeme*" kararı verince cemiyetin yasal düzlemde olduğu açığa kavuşmuştu. ATC için aynı zamanda Adana Grevi'ne katılıp katılmadığı hakkında da bir soruşturma yürütülmüş; cemiyet, Adana'ya Amele Nizamnamesi'nin birinci maddesine uygun bir telgraf gönderdiğinden mahkemeye sevk edilmemişti. Cemiyet üyeleri için kırmızı mürekkep, kırmızı kalem ve kırmızı kitap kullandıkları gerekçesiyle de soruşturma açılmış ancak bir suç niteliği yine bulunmamıştı. Men-i muhakeme kararlarının kendilerine tebliğinden sonra Sabri Bey, 6 Şubat 1928 tarihli demecinde Vilayet'e müracaat ederek cemiyetin açılması için izin isteyeceklerini açıklamıştı[66]. Zaten 7 Şubat tarihli habere göre Vilayet'e verilen dilekçe Polis Müdüriyeti'ne havale edilmişti[67]. O günlerde Polis Üçüncü Şube Müdüriyeti de soruşturma evraklarını Vilayet'e göndermişti ki bunlar cemiyetin açılması beklentisine ağırlık kazandırmıştı[68]. Sonuçta 1927 sonlarından itibaren etkinliği azalan cemiyetin 1928 yılı sonlarına doğru kapandığı anlaşılmaktadır[69]. Ne var ki, *Cumhuriyet*'te yaklaşık bu bir yıllık zaman diliminde, grev haberleri -ve bazı işçi kazaları- dışında cemiyete ve işçilere yönelik pek bir haber çıkmamıştı[70].

64 "Gafiller!", **Cumhuriyet**, 23 Kanun-ı Sani 1928 (No:1333), s.1.

65 **Cumhuriyet**, 24 Kanun-ı Sani 1928 (No:1334), s.1,6; **Cumhuriyet**, 25 Kanun-ı Sani 1928 (No:1335), s.4.

66 **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1928 (No:1347), s.4; **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1928 (No:1348), s.2.

67 **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1928 (No:1349), s.4. Mete Tunçay, *Vakit*'e dayanarak cemiyetin açılışına izin verildiğini belirtmektedir. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 2, s.64.

68 **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1928 (No:1359), s.4.

69 Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 2, s.83,188,199,221.

70 *Cumhuriyet*, haber niteliği yönüyle olsa gerek, amelelerle ilgili kaza ya da benzeri haberlere sütunlarında yer vermişti. Bu açıdan aşağıdaki haberler örnek olarak sunulabilir: "Haliç'te Bir Amele Boğuldu", **Cumhuriyet**, 5 Teşrin-i Sani 1927 (No:1254), s.4; "Bir Amelenin Bacağı Kırıldı", **Cumhuriyet**, 28 Teşrin-i Sani 1927 (No:1277), s.4; "Amelenin Binlerce Lirasını Uçurmuş", **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1928 (No:1354), s.3; "Bir Amele Kolunu Makineye Kaptırdı", **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1928 (No:1407), s.4; "Bir Amele Feci Bir Kaza Neticesinde Öldü", **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1928 (No:1436), s.4; "Bir Hamal Bir Ameleyi Bıçakladı",

Levent Şahverdi Arşivi

AMELE TEALİ CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ VE MESAİ KANUNU TASARISI

Cemiyetin Etkinlikleri

1923 yılı birçok grev ve gösteriye -bunların yanında 1 Mayıs kutlamalarına- sahne olurken,[71] 1924 yazında basının gündemini tramvay işçilerinin eylem ve protestoları işgal etmişti[72]. Yaz aylarından sonbahara kadar postacıların iş bırakma eylemi, Ortaköy Tütün Ambarı kadın işçilerinin protestoları ve İstanbul Şehremaneti çalışanlarının bir günlük grevleri gerçekleşmişti[73].

1925'in ilk günlerinde ise gazete sütunlarına İstanbul'da bir Amele Fırkası kurulacağı söylentileri taşınmıştı[74]. *Cumhuriyet* ise bu söylentilerin gerçeği yansıtmadığını savunmuştu. Gazetenin analizi "*En kuvvetli amele teşkilatı olan Türkiye Amele Teali Cemiyeti siyasetten mücteneb* [sakınan, uzak duran] *bulunmakdadır. Tramvay Amele Cemiyeti de dahil olmak üzere şehrimizde* [İstanbul'da] *mevcud bütün amele cemiyetleri ayrı nizamnameler ve ayrı beyannamelerle teşkil etmiş olup bir federasyon halinde toplanabilmelerine imkan görülmemekte*" şeklindeydi. Yine gazetenin yorumuna göre bundan önce de "*amele ceryanlarını kuvvetlendirmek içün muhtelif siyasi amele fırkaları tesis etmiş fakat payidar olamamışdı*"[75]. Aynı

Cumhuriyet, 8 Eylül 1928 (No:1557), s.5; "Bir Amele Yaralandı", **Cumhuriyet**, 27 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1606), s.6.

71 Bomonti Bira Fabrikası işçilerinin protesto ve grevi (Mart, Ağustos 1923), Zonguldak ve Ereğli'deki işçilerin grevi (Temmuz-Ağustos 1923), İzmir Mensucat ve Aydın Demiryolları grevleri (1923 Ağustos). İstanbul mürettipleriyle (Eylül) tekstil işçilerinin grevleri ve Şark Demiryolları grevi (Ekim). Şark Demiryolları grevi Meclis'te toleranslı davrandığı iddiaları ile İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in istifasına yol açmıştı. Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940", s.168-169.

72 "İki Saatlik Bir Grev", **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1924 (No:42), s.4; "Tramvay Amelesi", **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1924 (No:44), s.5; "Beşiktaş Tramvay Grevinin Heyecanlı Safahatı", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1924 (No:58), s.1; "Tramvaycıların Muhakemesi", **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1924 (No:60), s.3; "Tramvay Amelesinin Ankara'ya Telgrafları", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1924 (No:66), s.4. İlerleyen tarihlerde de zaman zaman tramvay işçilerinin talepleri doğrultusunda grev ihtimali gündeme gelecekti. "Tramvay Amelesi Grev mi İlan Edecek?", **Cumhuriyet**, 26 Kanun-ı Evvel[Aralık] 1924 (No:229), s.1-2; "Tramvay Amelesi", **Cumhuriyet**, 22 Kanun-ı Sani [Ocak] 1925 (No:256), s.2. İşçilerle şirketin anlaşmazlığı 1925 baharında da sürmüştü.

73 Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940", s.170.

74 Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.766.

75 **Cumhuriyet**, 10 Kanun-ı Sani 1925 (No:244), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

dönemde Türkiye Amele Teali Cemiyeti, *Emekci* isminde bir gazete çıkarmak ve "*Amele Sahnesi*" kurmak için girişimde bulunmuştu[76]. Ayrıca o günlerde, 21 Ocak 1925'ten itibaren *Cumhuriyet*'in ifadeleriyle "*yeni bir amele gazetesi*" olarak "*Orak Çekiç isminde haftalık bir amele gazetesinin*" yayımlanmasına başlanmıştı[77].

Bahar aylarına kadar uzanan dönem içinde, işçiler arasında gazete sütunlarına yansıyacak bir hareketlilik yaşanmıştı. Tramvay amelesi ile şirket temsilcilerinin bazı talepler doğrultusunda Mart-Nisan aylarında süren görüşmeleri[78] ve havagazı amelesinin zam istekleriyle grev ilan edeceği haberleri bu hareketliliğin örneklerindendi. Üstelik Dolmabahçe havagazı amelesinin grevi sırasında ATC sürece müdahale etmişti[79] ki bu müdahale, cemiyetin işçiler arasındaki etkinliği açısından bir gösterge niteliğindeydi. Bu dönemde Şirket-i Hayriye liman amelesinin geçim sıkıntısına bağlı istek ve grev söylemlerinin[80] yanında 18 Şubat

76 **Cumhuriyet**, 20 Kanun-ı Sani 1925 (No:254), s.2; Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.772.

77 **Cumhuriyet**, 22 Kanun-ı Sani 1925 (No:256), s.4.

78 "Tramvay Amelesi", **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1925 (No:280), s.4; "Tramvay Amelesinin Metalibi"; **Cumhuriyet**, 11 Mart 1925 (No:304), s.4; "Tramvay Amelesiyle Kumpanya Arasındaki Müzakerat", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1925 (No:331), s.2. Tramvay amelesiyle şirket arasındaki iki buçuk aylık görüşme sürecinden sonra Nisan ortalarında işçilerin talepleri şirket temsilcilerince reddedilmişti. "Amele Metalibini Redd", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1925 (No:334), s.2; "Tramvay Grevi mi?", **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1925 (No:336), s.2; "Tramvay Amelesinin Yeni Murahhası", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1925 (No:345), s.4. Taraflar arasındaki anlaşmazlık Mayıs ayında da sürmüş ve Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey aracılık yapmak durumunda kalmıştı. "Tramvay İhtilafı", **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1925 (No:356), s.4; "Tramvay Amelesinin Metalibi", **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1925 (No:368), s.3; "Küçük Şehir Haberleri-Tramvay Amelesi Şirket İhtilafı", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1925 (No:422), s.3; "Küçük Şehir Haberleri-Tramvay Kumpanyasıyla Amele İtilaf Etdi", **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1925 (No:437), s.4.

79 Dolmabahçe Havagazı amelesinin grevi sırasında şirketin dışarıdan adam getirtme çabası çeşitli olaylara yol açmış ve ameleler, ATC'nin Dolmabahçe Şubesi önünde gösteri yapmışlardı. Cemiyetin katib-i umumisi Abdi Recep Bey, CHF'ye başvurmuş ve Tramvay İşleri Amele Cemiyeti Reisi Sadi ile ATC Reisi Refik İsmail Beylerle temas kurmuştu. Valiye de başvurulmuştu. Katib-i umumi, 22 Mart'ta ise Polis Müdüriyeti nezdinde girişimler gerçekleştirmişti. **Cumhuriyet**, 20 Mart 1925 (No:313), s.1-2; **Cumhuriyet**, 23 Mart 1925 (No:316), s.4.

80 Şirket-i Hayriye liman ameleleri şirket nezdinde girişimde bulunmuş ve 12 maddelik taleplerini iletmişler; 21 Şubat'a kadar cevap verilmesini aksi takdirde greve gideceklerini açıklamışlardı. Talepleri içinde sekiz saat mesai ve 225 kuruş yevmiye verilmesi, amele çavuşlarına amele yevmiyesinden gündüzleri 50 akşamları 75 kuruş fazla ödenmesi, tatil günleri ve resmi tatillerde gece ve liman harici mahallerde iki kat mesai ücretinin kabul edilmesi, mesai haricindeki overtime ücreti olarak 50 kuruşun kabulü, amelenin işe gönderilip çalıştırılmayarak iadesi halinde ücretinin verilmesi gibi ücretle ilişkili istekler bulunuyordu. Dolayısıyla ben-

Levent Şahverdi Arşivi

1925'te İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey vefat ettiğinden[81] boşalan İstanbul milletvekilliğine işçilerin de aday çıkartmaları gündeme gelmişti[82]. Bahar başlarında yeni seçim için bütün kesimler kendi adaylarını çıkartma hazırlığına girişmişti. Bunlar arasında eczacılar ve baytarlarla birlikte işçiler de vardı[83].

1925 başlarında Şeyh Sait İsyanı patlak verdiğinde İstanbul'da Darülfünun ve İstanbul Türk Ocağı gibi kurumların yanında çeşitli sivil toplum örgütleri bu gelişmeye tepki organizasyonları düzenlemişlerdi. ATC de benzer bir tavır sergilemişti. ATC Merkezi, 27 Şubat günü bir toplantı düzenlemiş ve "*Genc'deki irtica hadisesi mevzu-ı bahs olmuş ve bütün amelenin duydukları nefret ve teessürler izhar edilmiş*[gösterilmiş]"ti. 28 Şubat akşamı çeşitli amele cemiyetleri temsilcilerinin birleşik ve büyük bir toplantı düzenleyerek bazı kararlar almaları öngörülmüştü[84]. Türkiye Amele Teali Cemiyeti tarafından 15 Nisan 1925 tarihinde Şeyh Sait'in yakalanması münasebetiyle Reis-i Cumhur ile Başvekalet'e birer telgraf gönderilmişti. Bu telgraflara kısa süre içinde cevap gelmiş ve bunlar gazetede yayımlan-

zer talepler göz önüne alındığında liman amelesinin ücretlendirilmesine yönelik isteklerle bir anlamda yeni bir ücret tarifesi talep ediliyordu. **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1925 (No:279), s.4. Aslında işçilerin sekiz saat mesai, yıllık izin ve ücretli hafta tatili ile fazla mesai gibi talepleri II. Meşrutiyet yıllarına kadar uzanıyordu. Karakışla, a.g.m., s.32-37. 1925 baharında yaşanan Tramvay amelesi ile şirket sürtüşmesi, havagazı amelesinin yevmiyelerin yükseltilmesi talebiyle greve gitmeleri ve Şirket-i Hayriye işçilerinin etkinlikleri *Meslek* gazetesi tarafından da mercek altına alınmıştı. Eminalp Malkoç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basının İşçilere Bakışından Bir Kesit: Meslek Gazetesinin Perspektifinden Türkiye'deki İşçi Sınıfının Geçmişi ve İşçi Hareketleri", **Laborcomm 2013**, **Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı**, **Bildiriler Kitabı** (E-Kitap-ISBN 978-605-85244-0-8), s.11-14.

81 **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1925 (No:284), s.1.

82 **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1925 (No:285), s.1.

83 Bu dönemde seçim için resmi tebliğ gelmemişse de seçim hazırlıkları CHF İstanbul örgütünde de yapılıyordu. Adaylık için başvuranların isimlerinin Ankara'ya Fırka Divanı'na aktarıldığı söylentileri de çeşitli hazırlıkların yürütüldüğünün göstergesiydi. Bu süreçte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda da çeşitli hareketlilikler yaşanmıştı. **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1925 (No:289), s.1; **Cumhuriyet**, 1 Mart 1925 (No:294), s.2; **Cumhuriyet**, 3 Mart 1925 (No:296), s.2. Bu seçimin hazırlık süreci Kadınlar Birliği'nin kadınların siyasal hakları açısından propaganda yaptıkları bir dönem olacaktı. Bu propagandanın teması Nezihe Muhittin ile Halide Edip'in adaylığı idi. **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1925 (No:290), s.1-2. 10 Nisan 1925'te Kadınlar Birliği Başkanı Nezihe Hanım gezmek ve görmek amacıyla Ankara'ya gitmişti. **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1925 (No:335), s.2. Bu seçim sürecinin ayrıntıları hakkında bk.: Malkoç, **a.g.e.**, s.143-148. 1927 seçimlerinde de Mehmet Ferit (Arkadaş) bağımsız bir işçi mebus adayı olarak ortaya çıkacaktı. Bk.: Cüneyd Okay, "1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi", **Toplumsal Tarih**, S 49, Ocak 1998, s.34-36.

84 **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1925 (No:292), s.2; **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1925 (No:293), s.1,4.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştı[85]. Birkaç ay sonra ortaya çıkan komünistlere yönelik tutuklamalar zinciri içinde Amele Sıyanet Cemiyeti Reisi Avukat İsmail Münir de yer almıştı[86]. Yıl içinde yeniden Zonguldak ve Ereğli'de greve gidilmişti[87]. Yaz aylarında ise basın yine Şirket-i Hayriye amelesinin grev ihtimali üzerinde durmaktaydı[88].

1925'te yaşanan işçi hareketliliklerine yönelik 21 Ağustos'ta bir başmakale çıkartan *Cumhuriyet*, Şirket-i Hayriye amelesinin bir kısmının greve gitmeye çalıştığını ve alınan tedbirlerle bunun önlendiğini yazmıştı. Bu yazıya göre Türkiye'de Avrupa'daki gibi bir "*amele hayatı teşekkül etmezden evvel, onun idealleri teşekkül etmek tehlikesini gösteriyor*"du. Yazıda işçiyi greve sürükleyen yaklaşımlar ve bunların sahipleri, işçiyi işsiz bırakma tehlikesi yaratmakla eleştirilmişti. Ayrıca böyle gelişmelerin sosyal ve iktisadi gelişmeyi tahrip edebilme ihtimali üzerin-

---

85 Telgrafların içeriği: "*İstanbul Türkiye Amele Teali Cemiyeti Katib-i Umumiliği'ne. Şeyh Said'in derdesti münasebetiyle izhar buyurulan hissiyat-ı vatanperveraneden mütevellid teşekkürlerimin zat-ı alilerine tebliğine Reis-i Cumhur Hazretleri bendenizi memur buyurmuşlardır efendim. Riyaset-i Cumhur Başkatibi Mehmet Tevfik* [Bıyıklıoğlu]". "*İstanbul: Türkiye Teali Cemiyeti Katib-i Umumiliğine. İzhar buyurulan hissiyat ve tebrikata teşekkür ider ve Cumhuriyet idaremizin feyyaz ve müsmir mesaisinin daima muvaffakiyetle tecellisini niyaz eylerim efendim. Başvekil: İsmet*". **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1925 (No:344), s.2; Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.773.

86 *Orak Çekiç* gazetesi müdür-i mesulü Vasıf, *Aydınlık* mecmuası ressamı Sami, muharrir Nizamettin Nazif, *Aydınlık* muharrirlerinden Şevket Süreyya, Haydarpaşa Demiryolu memurlarından Kırımlı Kadri, Muallim Sadrettin Celal, Darülfünun öğrencilerinden Ferit, Mansur Beylerle *Aydınlık* mecmuası idare memuru Mustafa Efendi komünistlik suçlaması ile tutuklanmıştı. **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1925 (No:388), s.1,3. Komünist tahrikle suçlananlardan Mansur (İsmail Gasi[p]rinski'nin oğlu), Kırımlı Ferit ve Kırımlı Kadri ile Sami, 6 Haziran'da salıverilmişti. Muallim Sadrettin Celal, Nizamettin Nazif, Şevket Süreyya, Vasıf ve Mustafa (*Aydınlık*'ın idare memuru) Beyler tutuklu kalmışlardı. **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1925 (No:389), s.1.

87 Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940", s.170.

88 **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1925 (No:458), s.1-2. Ağustos başlarında Şirket-i Hayriye amelesi ile Şirket-i Hayriye arasındaki anlaşmazlık hakkında inceleme yapmakla görevli İstanbul Vilayeti Mektupçusu Şemsettin Ziya Bey bazı girişimler sergilemişti. **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1925 (No:445), s.3. 19 Ağustos'ta gazete grev yapılsa bile yeterli çalışanın şirketçe temin edildiğini ileri sürmüştü. "Şirket-i Hayriye Grevi Tehlikesi Yok!", **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1925 (No:459), s.1-2. 20 Ağustos'ta ise bir grev denemesi üzerinde durulmuştu. "Şirket-i Hayriye Amelesinin Neticesiz Grevi", **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1925 (No:460), s.3. Ağustos sonunda ise Şirket-i Hayriye amelesinin grevini araştırmak üzere Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti'nce memur edilen Burhanettin Bey çalışmasını tamamlamış ve raporunu Vekalet'e takdim etmek üzere Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti'ne vermişti. "Şirket-i Hayriye Grevi Tahkikatı", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1925 (No:467), s.4. Ay sonunda Şirket-i Hayriye ateşçi ve kömürcülerinin yaptığı grev hakkındaki rapor tamamlanarak Vekalet'e gönderilmişti. "Şirket-i Hayriye Grevi Hakkındaki Rapor", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1925 (No:471), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

de durulmuştu[89] ki bunlar yine Ankara'nın söylemlerinin *Cumhuriyet* üzerinden aktarılmasıydı. Birkaç gün sonra ise gazete "*Müşevvikdir müşevvik! Zavallı amele onun hırsı yüzünden işsiz ve aç kalmışdır*" başlığı ile grevin "*Maalesef amelenin mağlubiyeti ile hitam buldu*"ğu üzerinde durmuştu[90]. Öte yandan Ağustos sonunda Şirket-i Hayriye ateşçi ve kömürcülerinin yaptığı grev hakkındaki rapor tamamlanarak Ankara'ya (Vekalet'e) gönderilmiş ve yine ayın sonlarında bu grev haberleri yüzünden *Cumhuriyet* gazetesi, Ethem Ruhi ile mahkemelik olmuştu. Dava, o günlerde başlamış, ilerleyen günlerde sürmüştü[91].

1926'da Soma-Bandırma demiryolu işçilerinin protestoları, liman hamallarının eylemleri ve 1927'de mavnacılarla Mayıs ayındaki tütün işçilerinin grevi dikkat çeken gelişmelerdi[92]. 1920'li yılların sonlarında işçi kesiminde yeniden hareketlilik gözlemlenmişti. 27 Mart 1928 tarihli *Cumhuriyet*'te tramvay işçilerinin az ücret aldıkları ve bu açıdan Gayr-ı Müslimlerin kayırıldıklarını içeren şikayet mektupları yayınlanmıştı[93]. 1928 yazında bir yanda İzmir ve çevresinde belediye tarafından sağlıklı amele evleri yapılması projesi gündeme gelirken[94] diğer yanda ücret artışı meselelerine bağlı olarak Şark Şimendifer amelesinin greve gidebileceği haberleri basına sızmıştı[95]. Aynı dönemde tramvay işçileri de hareketlenmiş ve bir kongre düzenleyerek iş şartlarına (ücretler, işten çıkarmalar, hastalara yardım ve çalışma saatleri) yönelik taleplerini belirlemişlerdi[96].

89 **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1925 (No:461), s.1.

90 **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1925 (No:472), s.4.

91 **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1925 (No:471), s.1-2; **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1925 (No:478), s.3. *Cumhuriyet* kadar olmasa bile *Meslek* de Ethem Ruhi'ye eleştirel yaklaşmıştı. Malkoç, **a.g.b.**, s.2,14-15.

92 Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940", s.171.

93 **Cumhuriyet**, 27 Mart 1928 (No:1395), s.5.

94 **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1928 (No:1507), s.2.

95 "Şark Şimendifer Amelesi Grev mi Yapacak?", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1928 (No:1510), s.1; "Amelenin Metalib Listesi", **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1928 (No:1514), s.4; "Amele Murahhasları Dün Vilayete Geldiler", **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1928 (No:1517), s.1; "Küçük Şehir Haberleri-Şimendifer Amelesinin Grevi Meselesi", **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1928 (No:1520), s.3; "Şark Şimendifer Şirketi Amele Murahhaslarıyla Kumpanya Murahhasları Dün Muhiddin Beyin Nezdinde İctima Etdiler", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1928 (No:1530), s.1; "Şark Şimendiferlerindeki İhtilaf", **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1928 (No:1534), s.3; "Şimendifer Amelesi Şirket Murahhaslarıyla Uyuşamadılar", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1928 (No:1545), s.3; "Şark Şimendüferleri Amelesi", **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1928 (No:1555), s.1. *Cumhuriyet*, 1926 yazında da ücret artışı görüşmelerini "*Şark Hattında Grev*" gibi başlıklarla aktarmıştı. **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1926 (No:808), s.4.

96 "Tramvay İşçileri Şirkete Bir Metalib Listesi Verdiler", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1928 (No:1513), s.4; "Tramvaycıların İctimaı", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1928 (No:1521), s.3;

Levent Şahverdi Arşivi

Tramvay amelelerinin greve gitmesi karşısında, 12 Ekim 1928 tarihli *Cumhuriyet*'in başmakalesinde,

"*Nihayet bugün Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İstanbul Mıntıkası Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa'nın tramvay amelesiyle kumpanya arasında tavassutta bulunacağı haberini almış olmakla derin bir inşırah hissediyoruz… Grev ilan eden amele ıztırar içinde kalmasaydı grev ilan etmezdi… Amelenin harici bir tesirle hareket etmediği tahakkuk eylediğine göre grevde ihtiyaç ve zaruretten başka amil aramakta elbette mana yoktur… Fakat kumpanyanın, amelenin metalibini aynen kabul edememekteki hakkını da bir dereceye kadar teslim etmek lazım gelir. Memlekette ecnebi sermayesine her vakitten ziyade ihtiyacımız olduğu amelece de malumdur ve memlekete kolay kolay ve bol bol gelmesi matlup olan bu sermayeyi ürkütmemek hükümet gibi halktan olan amelenin de menfaati milliye icabından olduğunu idrak etmesi lazımdır*"

cümlelerine yer verilmiş ve aynı gün "*amele*[nin] *Fırka'nın tavassutundan memnun*" olduğu değerlendirilmişti[97]. Gazete, 14 Ekim tarihinde ise "*Tramvay seferleri*[nin] *eski halini aldı*"ğını aktarmıştı[98] ki bu CHF aracılığı ile grevin sonuçlandırıldığının ifadesiydi. Ertesi gün ki "*Amele, haklarının müdafaasını bilakayd ü şart hükümete bırakdılar, bugün işe başlıyorlar*"[99] manşeti şaşırtıcı değildi. Tramvay amelesi 16 Ekim itibariyle işbaşı yapmışsa[100] da 74 kişi işe alınmamıştı[101]. Gazetenin ilerleyen günlerdeki değerlendirmesinde, Tramvay Grevi'ni teşvik edenlerin işe alınmamış oldukları kamuoyuna aktarılmıştı ki bunlar arasında Amele Cemiyeti Heyet-i İdare üyeleri de vardı. Tramvay çalışanları 7 Kasım'da bunların yerlerine yeni heyet-i idare üyelerini seçmişlerdi[102].

"Tramvay Şirketi Ameleye Bir Cevab Verdi", **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1928 (No:1546), s.3; "Tramvay Amelesi Vilayete Müracaat Etdi", **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1928 (No:1555), s.3; "Tramvay Amelesinin Protestosu", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1928 (No:1566), s.3; "Tramvay Kumpanyası ile Amele Hala Anlaşamadılar", **Cumhuriyet**, 1 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1580), s.1; "Amele Bu Gece ki İctimaında Bu Sabahdan İtibaren Grev İlanına Karar Verdi", **Cumhuriyet**, 7 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1586), s.1-2; "Grevlerinin Menfi Neticesini Gören Tramvay Amelesine Samimiyetle Tavsiye Ederiz", **Cumhuriyet**, 8 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1587), s.1-2; "Tramvay Grevi Dün de Devam Etdi", **Cumhuriyet**, 9 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1588), s.1-2; "İşleyen Tramvay Arabaları Gün Geçdikçe Çoğalıyor", **Cumhuriyet**, 11 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1590), s.1,3.

97 **Cumhuriyet**, 12 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1591), s.1,4.

98 **Cumhuriyet**, 14 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1593), s.1,2.

99 **Cumhuriyet**, 15 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1594), s.1,2.

100 **Cumhuriyet**, 17 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1596), s.1,2.

101 **Cumhuriyet**, 28 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1608), s.3.

102 **Cumhuriyet**, 8 Teşrin-i Sani 1928 (No:1617), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Amele Teali Cemiyeti ve 1 Mayıs'lar

1925 yılı 1 Mayıs'ı, ATC'nin kuruluşunun ardından cemiyetin ilk kutlaması olacaktı. Bu yüzden işçi çevrelerinde kutlama hazırlıkları doğrultusunda bir faaliyet gözlemlenmişti[103]. Bundan hareketle çeşitli haberler yayınlayan *Cumhuriyet* gazetesi, 1 Mayıs gününün geçmişini,

"*İlk amele hareketi otuz iki sene evvel Şikago'da ve bir Mayıs tarihinde vaki olmuşdu. Birinci Enternasyonel'in ikinci kongresi bu günü amele bayramı olarak kabul ettiği tarihden itibaren her sene bir Mayıs'ın ameleler tarafından tesidi* [kutlama] *mutaddır* [alışılmıştır]. *Birkaç seneden beri memleketimizde de bir Mayıs vesilesiyle amele tarafından bazı tezahürat yapılmakdadır*"

sözleriyle tanıtmıştı. *Cumhuriyet*'in aktarımına göre, bir önceki yılın (1924) 1 Mayıs kutlaması toplu gösteriye izin verilmediği için Amele Birliği binasında yapılmıştı. Amele Birliği'nin Yerebatan'daki binası kırmızı bayraklarla süslenmiş ve bir bando-mızıka takımı Enternasyonel Marşını çalmıştı. Tunalı Hilmi Bey de törene katılarak Türk amelelerine hitaben konuşmuştu.

Gazetede bu haberlerin çıktığı günlerde, ATC 1 Mayıs'ı kutlama hazırlıklarına girişmişti. Cemiyet, İşçi Günü'nü İstanbul'da kutlamak üzere bir program düzenleyerek 21 Nisan'da Vilayet'e başvurmuş ve dilekçesi Polis Müdüriyetine aktarılmıştı. Polis Müdüriyeti de bu dilekçeyi Üçüncü Şube'ye göndermiş; Nisan sonlarında ise evrak, Birinci ve İkinci Şubelere havale edilmişti. Bu programda, 1 Mayıs'ın zaten tatil olan Cuma gününe tesadüf ettiği dolayısıyla genel menfaatlerin zarar görmeyeceği belirtilmişti. Programa göre saat 13.00'a kadar Amele Teali Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nin önünde toplanılacak, orada konuşmalar yapılacak ve şiirler okunacaktı. Sonrasında kalabalık İstanbul Hükümet Konağı'na gidecek ve amele arasından seçilecek bir heyet Vali'yi (Süleyman Bey) ziyaret ederek "*amelenin hissiyat ve temenniyatının hükümet-i merkeziyeye arz ve iblağı ricasında*" bulunacaktı. Ardından Sirkeci-Eminönü-Karaköy köprüsü yoluyla ve tramvay hattını takip ederek Şişli'ye ve Abide-i Hürriyet Tepesi'ne gidilecekti. Orada oyunlar ve eğlenceler düzenlenecekti[104].

---

103 1925 yılı 1 Mayıs kutlamaları hakkında Mete Tunçay, farklı kaynakları kapsayacak şekilde bilgi aktarmaktadır. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.776-777.

104 **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1925 (No:348), s.4. Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1 Mayıs kutlamaları hakkında Bk.: Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları I-Cumhuriyet Öncesi", **Tarih ve Toplum**, S 41, Mayıs 1987, s.35-42; Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları II-Cumhuriyet'in İlk Yılları", **Tarih ve Toplum**, S 43, Temmuz 1987, s.44-47.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet'in istihbaratına göre ATC'nin 1 Mayıs programı incelendikten sonra işçi temsilcileri Polis Müdüriyeti'ne davet edilerek "*programda icrasına müsaade edilen kısımlar*" kendilerine bildirilmişti. Hükümet, Merkez-i Umumi önünde toplanılarak şiirler okunmasını ve toplu bir halde Eminönü-Karaköy üzerinden tramvay hattının takip edilerek Abide-i Hürriyet Tepesi'ne gidilmesini uygun görmemişti. Buna karşılık Cemiyet'te resmikabul yapılması ve amele temsilcilerinin Vilayet'e giderek hükümete saygı ve temennilerini sunmaları uygun bulunmuştu. Fakat işçi temsilcileri, Kağıthane gibi başka bir mahalde toplu bir şekilde eğlence düzenlemek amacıyla Vilayet nezdinde girişimlerini sürdürmüşlerdi. Nitekim ATC Katib-i Umumisi Mühendis Abdi Recep, 28 Nisan'da CHF İstanbul Mutemeti Sadi Bey ile Vali'yi ziyaret etmişti. Sonuçta cemiyetin programının sadece bir kısmı kabul edilerek sade bir kutlama yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Diğer yandan gazetenin aktarımlarına göre İstanbul işçileri de sakin bir 1 Mayıs kutlamasını tercih ettiklerinden bando-mızıka bulundurmama kararı almışlardı. Aynı gün gazetenin Paris'te 1 Mayıs kutlamaları nedeniyle asayişin korunmasına yönelik sert tedbirler alındığı haberine yer vermesi tesadüf olmasa gerektir[105].

Vilayet ile cemiyet arasında 29 ve 30 Nisan günlerinde de törenin izin verilen yönleri hakkında yazışma ve temaslar sürmüştü. ATC tarafından 29 Nisan günü Vilayet'e bir beyanname sunulmuş; cemiyetin genel merkezinin darlığı ve resmikabule uygun olmadığı gerekçesiyle Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda bayramlaşmaya izin verilmesi istenmişti. Vilayet, bu yazışmayı da Polis Müdüriyetine havale edecekti. Türkiye Amele Cemiyeti Katib-i Umumiliği tarafından 30 Nisan tarihli gazetede yayımlanan ilanda, cemiyet tarafından hazırlanan kutlama programının bir kısmının kabul edildiği belirtilmiş ve ancak "*Merkez-i Umumi'de merasim-i kabuliye ifa edileceğinden arzu iden*"lerin teşrifleri istenmişti. Zaten aynı gün Katib-i Umumi Abdi Recep Bey, Ayasofya polis merkezine davet edilerek sundukları beyannameye verilen karşılık, yani bir anlamda isteklerinin uygun bulunmadığı tebliğ edilmişti. Yine *Cumhuriyet*'ten takip edildiğine göre aynı sıralarda şehirdeki çeşitli amele cemiyetlerinin yönetim kurulları ayrı ayrı toplanarak 1 Mayıs bayramını, Vilayet'in izin verdiği sınırlar içinde ne şekilde organize edeceklerini görüşüyorlardı. Bu arada bazı cemiyetler ise genel kurullarını

105 **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1925 (No:350), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

(heyet-i umumiye) toplamışlardı. Bu genel kurullarda bütün amele cemiyetlerinin 1 Mayıs bayramını tebrik amacıyla karşılıklı heyetler oluşturmaları kararlaştırılmıştı. Amele Teali Cemiyeti Heyet-i İdaresi de 1 Mayıs münasebetiyle diğer amele cemiyetlerinin idare heyetleriyle temas etmeyi öngörmüştü. Bu kapsamda Türk Mürettibin Cemiyeti ile de görüşülecek ve 1 Mayıs'a katılım hakkında görüş alışverişinde bulunulacaktı. Öte yandan Tramvay Kumpanyası amelesi de 29 Nisan gecesi, 1 Mayıs kutlamalarını görüşmek üzere Şişli Deposu'nda toplanmıştı. Tramvay amelesinin çoğu 1 Mayıs'ta çalışmama taraftarlığı sergilerken, -1925 senesinde de- Tramvay İşleri Amelesi Cemiyeti Heyet-i İdaresi, İşçi Günü'nün tramvay amelesi tarafından kutlanmasını ve bir kısım amelenin çalışmasını teklif etmişti. Görüşmelerde, Tramvay Şirketi çalışmayanlara 1 Mayıs'larda göz yumduğundan işçilerin çalışıp çalışmamalarında serbest olmaları kararlaştırılmıştı. Ayrıca cemiyet yönetimi "*Hükümet'in tezahürat icrasına müsaade edilmeyeceği hakkındaki emrini azasına tebliğ eylemiş*"ti[106].

Sonuçta 1 Mayıs günü, ATC'nin Bab-ı Ali'deki merkezinde bir resmikabul düzenlenmişti. İşçiler birbirleri ile bayramlaşmışlar ve *Cumhuriyet*'in ifadesi ile "*şayan-ı takdir bir vakar ve sekinetle*" bayram kutlanmıştı. Cemiyetin çeşitli şubelerine mensup birçok şirket işçisi sabah 10.00'dan itibaren cemiyet merkezine gelmeye başlamışlar ve kısa süre sonra tören odası göğüslerinde kırmızı kurdeleler takılı amelelerle dolmuştu. Tören kırmızı renkte döşenmiş bir toplantı odasında gerçekleşmişti. Odada kırmızı perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi bulunuyordu. Oda ayrıca kırmızı bezler üzerine siyah yazılı levhalarla süslenmişti. Gazete bazı levha (afiş) yazılarını "*Türk Amelesi İrticaa Karşı Amansız Bir Mücadele Açmalıdır*", "*P*[b]*urjuvanın Zulmünü Protesto Ediyoruz*", "*Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz*" ve "*8 Saat İş 8 Saat İstirahat 8 Saat Uyku*" şeklinde aktarmıştı. Törende gazetenin bu kez cemiyet reisi olarak tanıttığı Abdi Recep Bey bir konuşma yapmıştı. Abdi Recep Bey, cemiyetin beş maddelik bayram programının iki maddesinin hükümetçe kabul edilmesini, 1 Mayıs'ın resmen kutlanması ve işçi varlığının tanınması açısından tarihi bir olay olarak değerlendirmişti. Ondan sonra Osman Şaban ve İhsan Beyler (gazete Osman Şaban ve İhsan arkadaşlar olarak ifade etmişti) konuşmuşlardı. Kutlamaların tamamlanmasından sonra küçük gruplara ayrılan işçiler kırlara giderek akşama kadar eğlenmişlerdi. Bu arada programda öngörülen şekilde bir heyet valiyi ziyaret etmişti.

106 **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1925 (No:351), s.2; **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1925 (No:352), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mayıs günü tramvay amelesinin yarıdan fazlası işbaşı yapmamıştı. Diğer birçok şirketin de işçileri çalışmamıştı. Fakat işçilerin bir kısmı çalıştığından şehirde "*umumi mesai*" aksamamış ve "*sükunet ihlal edilmemiş*"ti. Öte yandan Rus Konsolosluğu'nda General Konsolos Potemkin'in konuşma yaptığı hararetli bir resmikabul gerçekleştirilmişti[107]. *Cumhuriyet*, 1925 yılı 1 Mayıs'ına yönelik Paris, Berlin, Roma ve Madrid gibi Avrupa merkezlerindeki kutlamaları sütunlarına taşımıştı. Bu haberlerde genelde taşkın sayılabilecek olayların yaşanmadığı aktarılmıştı[108].

Takrir-i Sükun Kanunu'na paralel uygulamalar, zamanla böyle kutlamaların hararetini düşürecekti. Nitekim *Cumhuriyet*'te 1926 kutlamalarına yönelik Rus Sefarethanesi'nde resmikabul yapılmayacağı yönündeki haberden başka kayda değer bir veriye rastlanmamaktadır[109]. 1927 yılının kutlaması ise yine ATC merkezinde yapılacaktı. Tören sonrasında ameleler dağınık bir şekilde ve bir kısmı aileleriyle gezinti gerçekleştireceklerdi. Gazetenin yorumu "*bayramın sükunetle tesid*" edildiği yönünde olmuştu. Büyükdere'deki Rus Sefarethanesi'nde de 1 Mayıs'ın kutlandığını belirten *Cumhuriyet*, Yunanistan'da da bayramın sakin geçtiğini haber yapmıştı[110]. Ancak 1 Mayıs bayramına katıldıkları gerekçesi ile Tramvay Kumpanyası 79 kişiden önemli bir kısmını ihraç etmişti. Bunun üzerine

---

107 Abdi Bey'in konuşmasının gazeteye yansıyan kısmı şöyleydi: "*Arkadaşlar; bugün Mayıs bir. Dünyanın her tarafında bugün bir hareket var. Bu hareket işçinin muhtekir* [vurguncu] *kapitalizme karşı müşterek protesto hareketidir. Bütün işçi aleminin tezahürat yapdığı bugünde bizde kendimize has vakar ve sekinetle bazı tezahürat yapmak istedik. Hükümete beş maddelik bir programla, bir de beyanname verdik. Hükümetimiz açık mahalde tezahürat yapmaklığımızı muvafık görmedi. Ancak resmikabul icra etmekliğimizi ve amelenin hissiyat ve temenniyatının hükümet-i merkeziyeye arz ve iblağı için bir heyetin vali beyi ziyaret etmesi hususundaki ricamızı kabul etdi. Hükümetimiz programımızın bu iki maddesini kabul etmesi bugünün resmen tesidi ve mesleki mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu göstermek itibariyle tarihi bir hadise teşkil etmekde ve Hükümet-i Cumhuriyetimizin hüsn-i niyet ve hayr-hahlığını* [iyilikseverliği] *isbat eylemekdedir. Yaşasun Cumhuriyet*". **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1925 (No:353), s.3.

108 **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1925 (No:354), s.3. 1 Mayıs 1925'te ATC'nin Şefik Hüsnü'ye hazırlattığı bir broşür üzerine 38 kişi tutuklanmıştı. Mahkemede "*Ne Garbın sendikalizmi, ne Şimalin Bolşevizmi*" diye bağıran ATC Katib-i Umumisi Abdi Recep, 10 seneye mahkum olmuştu. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.781-782,969.

109 **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1926 (No:711), s.3.

110 **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1927 (No:1069), s.3; **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1927 (No:1071), s.1,2. Sendikalar konfederasyonu niteliğindeki ATC kutlamadan 5 gün önce "*Umum vesait-i nakliyenin tatilini mucip olmamak şartıyla*" izin almıştı. Törenden sonra Kağıthane'de eğlenilmişti. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 2, s.55.

Levent Şahverdi Arşivi

Vilayet önünde işçiler arkadaşlarına destek vermişler ve konunun çözümü için Vilayet'e yazılı başvuru yapmışlardı[111].

1928 yılına gelindiğinde, gazetedeki Rus Konsolosluğu'nda tören yapılacağından ibaret ufak bir haber, o yılın kutlamalarının sadeliğinin sembolü durumundaydı. Zaten o yılın 1 Mayıs'ı son derece mütevazı geçmişti. Ameleler kır gezintisi yapmış; şoförler arabalarına çiçek takmıştı. Tramvay ameleleri, 1 Mayıs akşamı Beşiktaş, Şişli, Fatih ve Aksaray merkezlerinde küçük çaplı toplantılar yapmışlardı. Seyrü Sefain, Tramvay ve diğer kurumlarda amelenin "*umumi suretde gezmeleri muvafık görülmemiş*"ti[112]. Cibali'de "*Amele bayram yapsun!*" bildirileri basılmış ve beş kişi tutuklanmıştı. Öte yandan gazetenin haberlerine göre 1 Mayıs "*Türkiye'de nisbeten sükunetle geç*"mişti. Ancak Avrupa'da özellikle Paris ve Londra'da tutuklamalar olmuş, Yunanistan'da çeşitli olaylar yaşanmıştı[113].

Amele Teali Cemiyeti'nin Mesai Kanunu Eleştirisi

1925 yılı başlarında, Şirket-i Hayriye liman amelesinin sorunlarının gazete sütunlarına yansıdığı günlerde, TBMM'de encümenler düzeyinde incelenen Mesai Kanunu Tasarısı gündeme taşınmıştı. TBMM'de encümenlerce (gazetede önce İktisat Encümeni'nin daha sonra Ticaret ve Ziraat Encümeni'nin adı geçmişti) ele alınan Mesai Kanunu'nun, proje halindeki örneğinin basın organlarıyla birlikte ilgili çevrelere gönderilmesi uygun görülmüş, ayrıca gönderilecek projeye yönelik eleştiri ve görüşlerin bildirilmesi istenmişti. Çeşitli şirketler görüşlerini aktarmışlarsa da kanunla asıl ilgilenen işçi çevreleri Şubat ayının ilk günlerini de kapsayacak süreçte bir görüş bildirmemişlerdi. Buna karşılık bazı amele yapılanmalarının temsilcileriyle bir kısım amele, ATC'ye başvurarak kanun hakkında işçi görüşlerinin Meclis'e bildirilmesini istemişlerdi. Çeşitli işçi sorunlarıyla (Ayvansaray işçileri ve diğer işçilerin talepleriyle) meşgul olan cemiyet böyle bir girişimde bulunamamıştı. Fakat gelen taleplerin yoğunluğu üzerine bir görüş belirlemek amacıyla toplantı yapılması kararlaştırılmış ve ilk aşamada bu toplantıların birkaç

111 **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1927 (No:1079), s.3. Mete Tunçay'da 78 kişi kaydı bulunuyor. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 2, s.55.

112 **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1928 (No:1429), s.3; **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1928 (No:1431), s.3.

113 **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1928 (No:1432), s.3. Türkiye'de 1 Mayıs'ta bir organizasyona gidildiği tespit edilmiş ve bundan dolayı 27 Haziran'da bazı kimseler yargıya sevk edilmişti. **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1928 (No:1485), s.1-2; **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1928 (No:1505), s.4; **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1928 (No:1555), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

celse halinde sürmesi öngörülmüştü. Ayrıca bu organizasyona İstanbul'daki esnaf cemiyetlerinin temsilcileriyle diğer alakadarlar da davet edilmişti[114].

Yaklaşık bir hafta sonra, 13 Şubat 1925'te ATC'nin Babıali'deki Merkez-i Umumisi'nde yapılan toplantıya Mürettibin Cemiyeti, Bahriye Milli Sanatkaran Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti, Emval-i Ticariye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Balat Un Fabrikası Amelesi, Seyr-ü Sefain Fabrikaları Amelesi, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Şirket-i Hayriye Memurin Cemiyeti, Perukar Esnafı Cemiyeti, İnşaat Irgad ve Rencber Amelesi Cemiyeti, Hasköy Değirmen Amelesi, Kapudan ve Makinist ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferleri Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Orta Şubesi, Kazancı Amelesi, Makriköy Fabrikaları Amelesi, Tramvay İşleri Amelesi Cemiyeti, Kalafatyeri Fabrikaları Amelesi, İstinye Dok Şirketi Amelesi ile temsilcileri katılmışlardı.

ATC öncülüğünde şubeler ve amele örgütleri bir araya gelerek Ticaret ve Ziraat Encümeni'nde görüşülmekte olan Mesai Kanunu hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlar ve *Cumhuriyet*'in ifadesiyle "*bütün amele murahhaslarının iştirakiyle yapılan ictima*"da 19 kişilik bir encümen kurulmuştu. Bu encümen, İzmir İktisat Kongresi'nce kabul edilen kararları referans alacak ve işçinin bakış açısına göre bir tasarı düzenleyerek raporlarla destekleyecekti. Bu düzenleme ATC'nin genel kurulunca [heyet-i umumi] kabul edildikten sonra TBMM'ye gönderilecekti[115].

Encümen, 16 Şubat'ta toplanmış ve sonrasında kısa süre içinde bir rapor hazırlamıştı. 20 Şubat'ta çeşitli işçi grupları Divan Yolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda bir araya gelerek raporu tartışmışlardı. Türk komünistlerinin de katıldığı toplantıda sert tartışmalar yaşanmakla birlikte bir yandan "*ferdlerin kanun layihasını tanzim ederek Meclise takdime salahiyetleri olmadığı kabul edilmiş*" ve bir yandan da "*bizzat hükümet tarafından teklif edilen bazı maddeler tasvib*

114 **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1925 (No:272), s.4; Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.774.

115 **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1925 (No:279), s.4; **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1925 (No:286), s.4. İleriki yıllarda Şevket Süreyya Aydemir, ilk kez iş kanunu sözlerinin 1924'te ortaya çıktığını ve ilk tasarıyı hükümete 1925'te ATC'nin sunduğunu *Cumhuriyet*'te yazmıştı. Aydemir, bu tasarı nedeniyle hükümetin Recep Peker aracılığıyla ATC'yi azarladığını ve sonra Yusuf Akçura'ya bir tasarı hazırlama işi verildiğini, bu girişimin de öylece kaldığını aktarmıştı. Şevket Süreyya Aydemir, "Olaylar ve Görüşler-Ciddi Bir Problem Karşısındayız", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1972 (No:17210), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

olunmuş"tu. Toplantının ardından Tramvay İşçileri Reisi (ve CHF Mutemeti) Sadi Bey,

"*Mesai Kanunu hakkında bütün amele zümrelerinin fikri alınmak lazım geldiğinden, ictimaa müfritler de iştirak etmişlerdi; fakat müfritlerin serdetmiş olduğu iddiaları ben doğru bulmuyorum. Onlar bu kanun suretini protesto etmek ve yeni bir layiha tanzim edüb göndermek istiyorlardı. Halbuki parlamenter hükümetlerde, haricden bir ferdin kanun layihası tanzim edüb göndermesi usulden değildir. Esasen tedkik edilmekde olan Mesai Kanunu değil, Mesai Kanunu layihası olduğu içün protesto etmek de manasızdır. Mamafih bu nokta-i nazara bilahire müfrit arkadaşlarda iştirak etdiler ve hatta Mesai Kanunu layihasının amele tarafından intihab edilen encümen tarafından tedkikatında hazır bulunarak bizzat hükümetin teklif etdiği bazı maddeleri de pek beğendiler*"

şeklinde basın demeci vermişti[116]. Ancak birkaç gün içinde Ticaret Encümeni'nin kabul ettiği Mesai Kanunu Tasarısı'nda tadilat istendiğinden uzun bir rapor hazırlığına gidilmişti[117].

O günlerde *İkdam*'da ATC'nin bu faaliyetleri hakkında bir yazı çıkmıştı. 21 Şubat tarihli yazıda, cemiyetin katib-i umumisinin bütün amele cemiyetlerine 20 Şubat günü bir mektup gönderdiği ve Mesai Kanunu Tasarısı'nın değiştirilmesi için çalışma yapmak amacıyla işçi temsilcilerinin davet edildikleri belirtilmişti. Bu birinci sayfa haberinde, bir hafta önce de benzer mektupların gönderildiği ve amele murahhaslarının toplantıyı onaylamayarak dağıldıkları; ayrıca 20 Şubat tarihli toplantıda da benzer bir sonucun yaşandığı ileri sürülmüştü. Hatta daha ileri gidilerek, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Tarik ve Maber [köprü, geçit] İnşaat ve Rencberleri Cemiyeti, Sandalcılar ve Mavnacılar Cemiyeti ve tramvay amelelerinin toplantıya katılmadıkları tam aksine amele hayatıyla yakınlığı söz konusu olmayan gayri resmi kimselerin toplandıkları iddia edilmişti. Üstelik böyle kimselerin hazırladığı bir projeye destek arandığı fakat bulunamadığı, "*komünist cereyanlara iştirak etmeyen*" bu cemiyetlerin kanun hakkında ayrıca bir çalışma yürütecekleri kamuoyuna aktarılmıştı[118].

24 Şubat tarihli *Cumhuriyet*'te, *İkdam*'da çıkan bu yazıya karşı Abdi Recep Bey'in gönderdiği açıklama yayınlanmıştı. Açıklamada 13 Şubat Cuma günü 15

116 **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1925 (No:285), s.5; **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1925 (No:286), s.4.

117 **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1925 (No:291), s.3.

118 **İkdam**, 21 Şubat 1925 (No:10018), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

resmi amele cemiyeti temsilcisinin toplantıyı onaylamayarak dağıldıkları haberi yalanlanmıştı. Sadece Emval-i Ticariye Tahmil Amelesi Cemiyeti temsilcisinin mazeret bildirerek ayrıldığı, 14 cemiyet temsilcisinin ise encümen seçiminde hazır bulunduğu hatırlatılmıştı. Ayrıca Cumhuriyet Gazinosu'nda, *İkdam*'ın iddiasının aksine Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti de dahil olmak üzere hükümet tarafından tanınmış 17 cemiyet ve 17 çeşitli amele grubuna mensup 30.000'i aşkın işçi adına 150 temsilcinin katıldığı resmi bir amele kongresi yapıldığının altı çizilmişti. Ankara'ya bir heyet gönderilmesi kararı doğrulanırken yardım talebi yalanlanmış; heyetin masraflarının kongreye katılan cemiyetlerce karşılanacağı belirtilmişti. Açıklamanın dördüncü maddesi ise,

"*4-Komünist cereyanlarına iştirak etmediği yazılan Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti'ne, yani İkdam muharririnin cemiyetine gelince: Cumhuriyet Gazinosu'nda akd edilen ictima hakikaten bir komünist kongresi idiyse Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti de komünistdir. Çünkü müzakerat son dakikaya kadar mezkur cemiyet murahhasları tarafından tamamen takip edilmiş olduğu gibi kongre defterinde de imzaları mevcuddur*" şeklindeydi. Açıklama amelenin şuurlanmaya/bilinçlenmeye başladığı ve amelenin olur olmaz girişimlere alet olmayacağını anlayanların bu kitleyi bölerek, kendi konumlarını güçlendirme kaygısında olduklarını anlatan cümlelerle son bulmuştu[119].

Türkiye Amele Teali Cemiyeti Merkez-i Umumisi Amele Encümeni Riyaseti, ilerleyen günlerde bir basın bildirisiyle, 20 Şubat 1925 tarihli karar doğrultusunda Mesai Kanunu Tasarısı hakkında işçilerin bakış açısının gerekçeli bir raporla TBMM'ye bildirildiğini duyurmuştu. Açıklamada, Amele Encümeni'nce hazırlanan tasarıyı, Ankara'da, Ticaret Encümeni'nde savunmak üzere üç kişilik bir komisyon oluşturulduğuna da yer verilmişti. Ayrıca komisyonun bir an önce Meclisle temas kurabilmesi için Amele Encümeni ile üç kişilik komisyon üyesi arasında bulunan ATC Beykoz Şubesi Reisi Makinist Hüseyin Hami Bey'in fevkalade temsilci olarak görevlendirildiği fakat TBMM'nin tatile girecek olmasından dolayı başkentte temsilciler aracılığıyla girişimde bulunmaktan vazgeçildiği belirtilmişti. Bununla birlikte Ticaret Encümeni tarafından Mesai Kanunu hakkındaki inceleme tamamlanamadığından bu çalışma devresinde kanunun Meclis'te ele alınamayacağı görüşü de ortaya konmuştu[120].

---

119 **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1925 (No:289), s.4.

120 **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1925 (No:334), s.2; Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.772.

Levent Şahverdi Arşivi

İş Kanunu, 1927 yılında tekrar gündeme geldiğinde, 14 amele cemiyetinin temsilcisi ATC'de toplanarak yeniden çalışma başlatmışlardı. 25 Nisan 1927'de İş Kanunu Tasarısı'nın ele alındığı toplantıda ameleler bu düzenlemeyi tatminkar bulmamışlar ve bir proje hazırlamak üzere komisyon kurmuşlardı[121]. Komisyon, Nisan sonlarına kadar çalışmalarını tamamlamıştı. Bu düzenleme, 29 Nisan'da ATC merkezinde tartışılmış ve ufak tefek değişikliklerle kabul görmüştü. Proje çerçevesinde amele kesimi, işçinin kim olduğunun tanımlanmasını, kaç yaşında çıraklığa dahil olunabileceği ve işe başlanabileceğinin belirlenmesini isteyerek, özellikle çalışma saatleri, ücret ve örgütlenme sorunları üzerinde durmuştu[122]. Benzer bir faaliyet, işverenlerin görüşlerini ortaya koymak amacıyla İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda da başlatılmıştı[123]. Zaten Ticaret Vekaleti, İş Kanunu hakkında ilgili kurumlardan görüş istemiş; Ticaret Odası, tasarıyı inceleyerek 27 Nisan'da bazı değişiklerle birlikte kabul etmişti[124]. 4 Mayıs tarihli Ticaret Odası toplantısında ise İş Kanunu'nun tadili hakkındaki bir önceki toplantıda verilen kararın Vekalet'e gönderilmesi uygun bulunmuştu[125].

---

121 **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1927 (No:1065), s.2. Erdal Yavuz, genellikle *İkdam* gazetesini referans alan ve 1927 yılını içeren çalışmasında, o yıl TBMM'ye bir İş Kanunu tasarısının sunulduğunu yazmaktadır. Ayrıca 1923-1926 aralığında, Takrir-i Sükun (1925) ve 1926 Ceza Kanunu merkezli olmak üzere örgütlü ya da örgütsüz talepleri baskılayacak tedbirlerin geçerli olduğu bir ortamın ürünü olan 1927 İş Kanunu tasarısının özel veya toplu uzlaşmalarla ulaşılmış hakları sarsabilecek yeni düzenlemeler içerdiği üzerinde durmaktadır. Erdal Yavuz, "1920'lerde İşçi Sınıfı ve İşçi Gözüyle Çalışma Sorunları", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.355. Yavuz, başka bir çalışmasında 1924 Anayasası'nın cemiyet kurma hakkını tanımasına rağmen 1909 Tatil-i Eşgal, 1925 Takrir-i Sükun, 1926 Ceza Kanunlarıyla 1845 sayılı Polis Nizamnamesi'nin (12.md) baskıcı hükümler getirerek işçilerin hak arayış hareketlerini özellikle 1925 sonrası yasal olmaktan çıkardığını yazmıştır. Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940", s.167.

122 Diğer maddelerin içerdiği bazı konular şunlardı: Gece işçilerinin şartları, kadın işçilerin istihdam şart ve şekilleri, işveren ve işçi mukavelelerinin şartları, iş ortamlarının sağlık şartları ve güvenliği için alınması gereken tedbirler, iş kanununun uygulanması hakkındaki cezai hükümler, iş kazaları ve tazminatlar, işçilerin hastalıklarında işverenlerin uyması zorunlu şartlar, sendika birlikleri oluşturulması ve bunlar hakkındaki yönetmelikler, grev şartları, kazalar hakkında hayat sigortaları. **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1927 (No:1069), s.3.

123 **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1927 (No:1065), s.4. Ticaret Odası'nın konu hakkındaki görüşleri almak üzere 28 Nisan'da bir komisyon toplayacağı basında açıklanmıştı. **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1927 (No:1066), s.4.

124 **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1927 (No:1067), s.2.

125 **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1927 (No:1074), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Mayıs başında TBMM'de tasarıyı incelemek üzere bir komisyon oluşturulmuştu[126]. O günlerde, 3 Mayıs'ta, hükümetçe tanınmış İstanbul'daki yardımlaşma cemiyetleri tarafından Meclis'teki İş Kanunu hakkında ortak hazırlanan "*Temenni Layihası*" İstanbul CHF Müfettişliği'ne sunulmuştu[127]. Bundan sonra süreç yine duraksayacaktı. Bu duraksama devresinde tramvay amelelerinin grevi münasebetiyle *Cumhuriyet* tasarıyı gündeme taşımıştı. Tramvay amelesinin 1928'de greve gitmesi, Ekim başlarında *Cumhuriyet*'i "*Tramvay Grevi münasebetiyle: İş Kanunu artık bir zaruret olmuşdur*" yorumuna itmişti[128]. İlerleyen tarihlerde de tasarı, zaman zaman gündeme gelmiş ve 1924-1925, 1927, 1929, 1932, 1934 yıllarıyla tarihlendirilebilecek iş yasası tasarılarına rağmen bu yöndeki kanun ancak 1936'da çıkmıştı[129].

SONUÇ

Amele Birliği'nin kapatılmasından sonra kurulan ATC, Cumhuriyet'in ilk yıllarında işçileri temsil eden etkin bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyet kurulduğu tarihten kapatıldığı 1928 yılına kadar hem işçilere yönelik hem de işçiler adına çeşitli girişimler gerçekleştirmiş ve bu faaliyetleriyle basın düzleminde de dikkat çekmişti. Nitekim Ankara'nın siyasi perspektifini kamuoyuna yansıtma misyonuna sahip bir yayın organı olan *Cumhuriyet* gazetesi, ATC merkezli olmak üzere işçi hareketlerini ve örgütlenmelerini yakından izlemişti.

Cumhuriyet'in sütunlarından ATC'yle şubelerinin açılışları, teşkilatlanması, faaliyetleri ve bu örgütlenmenin işçileri ne ölçüde temsil edebildiği periyodik bir şekilde takip edilebilmektedir. *Cumhuriyet*'te böyle haberlerin kamuoyuna aktarılış tarzı ve eleştirel bir tutum takınılmaması, ATC'nin örgütlenmesine genellikle olumlu ve ılımlı yaklaşıldığını düşündürtmektedir. Üstelik ilk aşamadan itibaren -çok fiili olmasa bile fahri düzeyde ya da sembolik olarak- örgütün başında CHF mutemetlerinden Refik İsmail Bey'in bulunması da gazetenin yaklaşımını etkilemiş görünmektedir. Ayrıca oldukça etkin olan tramvay işçileri örgütünde de

126 **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1927 (No:1072), s.2.

127 **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1927 (No:1073), s.4.

128 **Cumhuriyet**, 8 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1587), s.4.

129 İş Kanunu hakkında bk.: Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.178-179,353-410; Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s.104-107.

Levent Şahverdi Arşivi

Sadi Bey üzerinden benzer bir işleyiş vardı. Bu tablo içinde gazete Ankara'nın söylemlerine fazla başvurmamıştı (ya da ihtiyaç duymamıştı). Ancak Takrir-i Sükun Kanunu sonrasında ve özellikle işçi grevlerinin yoğunlaştığı, komünist takibatların arttığı dönemlerde *Cumhuriyet*'in yayın politikası belirginleşmiş hatta keskinleşmişti. Gazete hem Ankara'nın resmi söylemleriyle işçi kesimine ve örgütlenmelerine yaklaşmış hem de zamanla cemiyetin adı gazetede daha az geçmeye başlamıştı.

1920'li yılların sonlarına doğru, gazete işçi hareketlilikleri karşısında Ankara'nın resmi söylemlerine daha çok yer verirken işçi sorunlarının çözüm aşamalarında CHF'nin ağırlığı da artmaya başlamıştır. *Cumhuriyet* gazetesinden de kolaylıkla izlenebildiği gibi grev süreçlerinde CHF'nin arabulucu konumuna gelmesi,[130] hatta işçileri temsil etme ve savunma haklarını üstüne alması kısa süre içinde ATC'nin rolüne soyunduğu ve işçi kitlesini bir ölçüde kendine bağladığı anlamına gelmektedir. Üstelik *Cumhuriyet*'in işçilere yönelik haber ve yayın politikası, bu dönemde ATC'nin Kemalistlerin eline geçtiği yönündeki günümüz değerlendirmelerini de kısmen doğrular niteliktedir[131].

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında işçilere ve etkinliklerine yönelik *Cumhuriyet* gazetesinin aracılığı ile ulaşılan veriler, bu sınıfın tarihine ışık tutmaya yardımcı olacak niteliktedir. Aynı veriler, Türkiye'deki yeni rejimin işçilere bakış açısını anlamaya yardımcı olduğu kadar o rejimin sözcüsü gazetelerin siyasal bağlılıklarının etkisiyle işçi sınıfına nasıl yaklaştıkları hakkında da bir perspektif oluşturulmasına katkıda bulunmaktadırlar.

130 Meşrutiyet döneminde devletin ya da İttihat ve Terakki Fırkası'nın (ya da üyelerinin) arabuluculuk örneklerine rastlanmaktadır. Karakışla, a.g.m., s.46-50.

131 Mete Tunçay, ATC'nin Kemalistlerin eline geçtiği yönünde Komünist Enternasyonel Yürütme Kurulu raporlarındaki bir takım pasajlara yer vermektedir. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 2, s.46.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No:78. 518.6.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.35.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.37.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.40.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:7.39.9.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:7.39.26.

BCA, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No:13.28.20.

KİTAP ve MAKALELER

"1922 Güzünde Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın İstanbul'da Dağıttığı Bildiri", **Tarih ve Toplum**, S 42 (Haziran 1987), s.4-5.

"Osmanlı Proletaryası, Keresteciler 1721'de Grev Yaptı", **Atlas Tarih**, S 2, s.50-54.

İNAN, A., Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

AĞAOĞLU Ahmed, "Komünistlerin Tevkifi", **Cumhuriyet**, 28 Teşrin-i Sani 1927 (No:1277), s.1,3.

AHMAD, Feroz, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-1945", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950**, Der.:Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

AKBULUT, Erden-TUNÇAY, Mete, **Beynelmilel İşçiler İttihadı (Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2009.

ALKAN, Mehmet Ö., "1923 Amele Birliği", **Tarih ve Toplum**, S 72/1989, s.61-64.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, "Olaylar ve Görüşler-Ciddi Bir Problem Karşısındayız", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1972 (No:17210), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

AYNÎ, Mehmed Ali, **Hatıralar**, Haz.:İsmail Dervişoğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

DÖLEN, Emre, **Türkiye Üniversite Tarihi 2, Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu (1922-1933)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

ERKEK, Mehmet Salih, **Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat 1887-1921**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

GÜLMEZ, Nurettin, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

GÜZ, Nurettin, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

KARAKIŞLA, Y. Selim, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950**, Der.:Donald Quataert-Erik Jan Zürcher. İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

KAYA, Ayşe Elif Emre, "Cumhuriyet Gazetesinin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 39, 2010, s.75-91.

KUMRAL, Esin, "Ne Kadar Sınıf, O Kadar Sosyalizm! 1908 Grevleri", **Toplumsal Tarih**, S 172/2008, s.13.

MAKAL, Ahmet, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

MAKAL, Ahmet, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

MALKOÇ, Eminalp, "Ankara from Payitaht's Perspective: Ankara Comments of an Istanbul Newspaper in 1921", **International Journal of Turcologia,** N:7/14, Fall 2012, s.131-143.

MALKOÇ, Eminalp, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basının İşçilere Bakışından Bir Kesit: Meslek Gazetesinin Perspektifinden Türkiye'deki İşçi Sınıfının Geçmişi ve İşçi Hareketleri", **Laborcomm 2013**, **Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı**, **Bildiriler Kitabı** (E-Kitap-ISBN 978-605-85244-0-8), s.1-16.

MALKOÇ, Eminalp, **Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)**, Derin Yayınları, İstanbul, 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

NADİ, Yunus, "Türkiye ve Komünizm", **Cumhuriyet**, 25 Kanun-ı Sani 1928 (No:1335), s.1.

ODABAŞI, İ. Arda, **Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

OKAY, Cüneyd, "1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi", **Toplumsal Tarih**, S 49/1998, s.34-36.

PEKTAŞ, Şerafettin, **Milli Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul, 2003.

QUATAERT, Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

SÜLKER, Kemal, **İşçi Sınıfının Doğuşu**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998.

TİL, Enis Tahsin, **Gazeteler ve Gazeteciler**, Haz.:İbrahim Şahin, Bilge Yayınları, Ankara, 2004.

TOPRAK, Zafer, "İstanbul'da Amele Bayramları I-Cumhuriyet Öncesi", **Tarih ve Toplum**, S 41/1987, s.35-42.

TOPRAK, Zafer, "İstanbul'da Amele Bayramları II-Cumhuriyet'in İlk Yılları", **Tarih ve Toplum**, S 43/1987 s.44-47.

TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.

TUNÇAY, Mete, "Türkiye İşçi Hareketi Tarihi-Amele Birliği 1923", **Toplumsal Tarih**, S 189/2009, s.92-95.

TUNÇAY, Mete, **1923 Amele Birliği**, BDS Yayınları, İstanbul, 1989.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar 1925-1936**, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TUNÇAY, Mete-ZÜRCHER, E.J., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

YAVUZ, Erdal, "1920'lerde İşçi Sınıfı ve İşçi Gözüyle Çalışma Sorunları", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, **1. Ulus-**

Levent Şahverdi Arşivi

lararası Tarih Kongresi, Ankara 24-26 Mayıs 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

YAVUZ, Erdal, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950**, Der.: Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

YILDIRIM, Kadir, **Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)**, **Çalışma Hayatı**, **Örgütler**, **Grevler**, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet (1924-1928,1972).

İkdam (1925).

Meslek (1925).

TBMM ZABITLARI

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), C 1, İ:6, 19.8.1339, s.90.

TBMM ZC, C 5, İ:100, 12.2.1340, s.733-734.

TBMM ZC, C 10, İ:13, 27.11.1340, s.396.

TBMM ZC, C 11, İ:17, 6.12.1340, s.5-6.

TBMM ZC, C 11, İ:20, 11.12.1340, s.87.

TBMM ZC, C 11, İ:23, 18.12.1340, s.168.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

XVIII.-XX. YÜZYILLARDA TARİHİ AZERBAYCAN TOPRAĞI - İREVAN HANLIĞI'NIN ARAZİSİNE ERMENİLERİN GÖÇ ETTİRİLME POLİTİKASI

Şöhret MUSTAFAYEV*

ÖZET

Makalede XVIII.-XX. yüzyıllarda tarihi Azerbaycan toprağı olan - İrevan Hanlığı'nın arazisine Ermenilerin göç ettirilmesi politikasından ve aynı zamanda bu politika sonucunda yerli Azerbaycan Türklerine karşı hayata geçirilen toplu katliamlardan bahsedilmiştir. Tarihi Azerbaycan topraklarını işgal etmeye can atan ve bu topraklarda kendi çıkarlarını her zaman temin etmek niyetinde olan Çarlık Rusya'nın işgalci politikası sonucunda dünyanın çeşitli yerlerinden, özellikle İran ve Osmanlı devletlerinin arazisinden Azerbaycan'a Ermenilerin göç ettirilme politikasının ayrıntıları tahlil edilmiştir. Makalede çeşitli kaynaklara dayanılarak Çarlık Rusya'nın o dönemlerde bölgenin büyük güçleri sayılan İran ve Osmanlı devletleri ile yürüttüğü savaşlar sırasında ve savaşlardan sonra Ermenilerle olan ortak faaliyetleri aydınlatılmaya çalışılmış ve aynı zamanda kendi bağımsızlığını koruyarak Ermenilerin İrevan Hanlığı arazisine göç ettirilmesinin karşısına geçilmesi amacıyla İrevan hanlarının Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin tarihinden bahsedilmiştir. İrevan hanlarının yabancı işgalcilere karşı mücadelede Osmanlı sultanları ile yazışmalarına da makalede zaman zaman yer verilmiştir.

1 Ekim 1827 tarihinde İrevan Hanlığı'nın işgalinden itibaren XX. yüzyılın sonlarına kadar geçen bir devirde İrevan ve çevresinde yapılan demografik sayım sonuçları tarihi belgelerle gösterilmeye çalışılmış ve son iki yüz yılda hayata geçirilen asimilasyon politikası sonucunda Azerbaycan'da yaşanan gerçekler ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İrevan Hanlığı, Azerbaycanlılar, Ruslar, Osmanlı, İran, Ermeniler.

* Doktora Öğrencisi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi A. A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, AZERBAYCAN, shohrat_m@yahoo.com

Levent Şahverdi Arşivi

THE POLICY OF MAKING ARMENIANS EMIGRATE INTO THE ERIVAN KHANETE WHICH WAS A HISTORICAL TERRITORY OF AZERBAIJAN IN THE 18th - 20th CENTURIES

ABSTRACT

This article is about the policy applied to Armenians who were forced to emigrate into the Erivan Khanate which is a historical territory of Azerbaijan in 18th - 20th centuries and also the massacre implemented against the native Azerbaijani Turks as a result of this policy. The details of the Armenian-emigration policy from various parts of the world especially from the territories of Iran and Ottoman to Azerbaijan in the consequence of the occupying policy of Tsarist Russia who is eager to occupy historical Azerbaijani territory and intending to afford advantage on this territory have been analyzed in this article. Based on the various sources in this article, we have aimed to illuminate the activities of Tsarist Russia during the period of wars against Iran and Ottoman which were considered as great powers in the region and its collaborative activities with Armenians after the wars and also it has been discussed the history of the relations of Erivan khans with Ottoman State in order to move against the emigration of Armenians, by preserving independence, to the territory of Erivan Khanate. Generally the correspondences of Erivan khans with Ottoman Sultans during the battles against foreign occupants have also been mentioned occasionally in this article.

The demographic census results carried out around Erivan in the period covering the occupation of Erivan Khanate on October 1, 1827 until the end of 20th century have been tried to be proved by documentation and the facts occurred in Azerbaijan as a result of the assimilation policies of last 200 years.

Key Words: Erivan Khanate, Azerbaijanis, Russians, Ottoman, Iran, Armenians.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Makalede ilk olarak şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti'nin arazisine - XIX. yüzyılın başlarına kadar Ermenilerin göç ettirilme politikası ile ilgili devam eden tarihi süreç incelenmiş, ardından son iki yüz yıl zarfında tarihi Azerbaycan topraklarına aşamalı olarak Ermenilerin göç ettirilme politikasına ve eski Türk topraklarında Hristiyan Ermenilere ait devletin kurulması ile ilgili önemli tarihi olaylara değinilmiştir.

İlk olarak XIX. yüzyılın başlarına kadar Ermenilerin Güney Kafkasya'ya göç ettirilmesi ile ilgili tarihi dönemi araştırmak için, üzerinde yaşadığımız toprakların tarihine dikkat etmemiz oldukça önemlidir. Şöyle ki, tarihi kaynakları araştırırken Türklerin Kafkaslardaki varlığının milattan bin yıllar öncesine dayandığı belli olmaktadır. Ama bazı tarihçiler Azerbaycan Türklerinin bir millet olarak Kafkasya'daki varlığını Selçukluların Azerbaycan'a gelişi ile ilgilendirmektedir ve Türklerin bu dönemlerde etnik unsura dönüştüğünü yazmaktadırlar[1].

Ancak Arap, Fars, Türk, Gürcü ve hatta Ermeni kaynakları incelendiğinde Türklerin Kafkasya'daki varlığının milattan üç bin yıl öncesine gittiği görülmektedir. Bunu birçok vakayinameler, eski taşların üzerindeki tasvirler ispatlamaktadır. Gürcü tarihçi Leonti Mroveli milattan önceki dönemlere ait vakayinamelerde de Türklerin Kafkasya'da varlığını ispatlayan delillere rastlanıldığını kendi eserlerinde yazmakta ve M.Ö. IV. yüzyıla ait vakayinamede yazılanları şöyle belirtmektedir: "Buntürkler diğer bir deyişle, Turanlılar Fars hükümdarı Keyhüsrev'i kendi hudutlarından kovup çıkarmak için Kaspi (Hazar) Denizi'nden Kura Nehri boyunca yukarıya yol alarak Mtsheta'ya 28.000 aile ile geldiler. Mtsheta Mamasahli ve bütün Kartvellerin, yani Gürcülerin müsaadesi ile Farslara karşı mücadelede onlara yardım edeceklerine dair vaatlerde bulunan Buntürkler Mtsheta'nın batısındaki bölgelere yerleştirildiler"[2].

Ama söylemek gerekir ki, son iki yüzyılda bazen yabancı ve Sovyet tarihçiler ezeli Azerbaycan topraklarında çeşitli etnik gruplara, özellikle de Ermenilere ait hayali "devletlerin" varlığını ispatlamaya çalışmış ve tarihin temelden çarpıtılması girişiminde bulunmuştur. Ancak her ne kadar yazılı kaynaklarda tarihi çarpıtmaya çalışsalar da hiçbir zaman gerçekliği kuşku doğurmayan taş vakayinamelerin

---

1 Cevat Heyet, **Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü**, Ankara Ünversitesi, Ankara 2014, s. 429-447.

2 Leonti Miroveli, **Kartlis Tshovreba** (Gürcü Tarihi), Tiflis 1955, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

çarpıtılmasının mümkün olmayacağını unutmuşlardır. Şöyle ki, tarihte silinmesi mümkün olmayan kaynakları incelediğimizde son iki yüzyıl öncesine kadar Güney Kafkasya'da, eski Azerbaycan topraklarında Ermenilere mahsus devlet veya toplu şekilde varlığını sürdüren idarecilik usulünün bulunmadığı görülmektedir. Belirtilen tarihi olguları zaman zaman Ermeni tarihçileri de itiraf etmek zorunda kalmışlardır.

XX. yüzyılın başlarında Ermeni tarihçi B. İşhanıyan yukarıda söylenenleri tasdik ederek yazmaktadır: "Ermenilerin esas vatanı Küçük Asya'dır, yani Rusya sınırlarının (XIX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'nın sınırlarına dahil edilen Azerbaycan toprakları - Ş. M.) dışında ve Güney Kafkasya'nın birkaç Ermeni köyü dışında son yüzyılda Kafkasya'nın çeşitli bölgelerine gelmişlerdir"[3]. Diğer bir Ermeni bilim adamı A. M. Agopyan Ermenilerin tarihi hakkında şunları söylemektedir: "Bizim tarihimizde halk tamamen unutulmuştur. Biz, Ermeni köylüsünün nasıl yaşadığını bilmiyoruz. "Ağaları" ile nasıl bir ilişkilerinin olduğunu, ne yiyip ne içtiklerini, nasıl bir elbise giydiklerini bilmiyoruz. Biz Ermeni sanatçıların ne ile uğraştıklarını, Ermeni tacirlerin hangi ülkelerle ticari ilişki kurduklarını da bilmiyoruz. Bizim tarihimiz tüm bunlar hakkında susmaktadır. Bizim tarihimizde, hatta halkımızın en azametli gücü olan kadınlarımız hakkında da hiçbir bilgi yoktur. Böylece, bizim kuru tarihimiz tarihçiye çok az bilgi vermektedir. Evangelia'dan (kilise yazılarından) başka bizim eski edebiyatımız yoktur. Bizim eski edebiyatta yaşayış tarzlarımızın, adetlerimizin, ananelerimizin, aile ve sosyal ilişkilerimizin tanımı yoktur"[4].

Ermeni tarihçilerin kendi eserlerinde itiraf ettiği gibi XIX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'nın Azerbaycan topraklarını ilhak etme sürecinin başladığı döneme kadar Azerbaycan'ın eski arazileri olan İrevan, Karabağ ve Nahçıvan topraklarında Ermenilerin toplu halde yaşamalarına rastlanılmamıştır. A. M. Agopyan'ın eserinde de belirttiği gibi Kafkasya'da Ermeni tarihi Evangelia'dan ibaret olmuştur ki, bu da Ermeni Katolikosluğu'nun 1441 yılında Kilikya Sis'ten Azerbaycan Karakoyunlu Devleti'nin arazisi olan, XVIII. yüzyılda ise İrevan Hanlığı'nın sınırları içerisinde yerleşen Üçkilise'ye (Eçmiadzin) göç ettirilmesinden sonra başlamıştır. Ermeni Katolikosluğu'nun Karakoyunlu arazisine göç ettirilmesinden sonra Gregoryan Kilisesi'nin çeşitli araçlarla Azerbaycan Türklerine ait toprakları

3 http://garabagh.net.

4 Raffi, **Samvel**, İndo-European Publishing – 2014, s. 15-16.

Levent Şahverdi Arşivi

ele geçirmesine ve zaman zaman Ermenilerin buraya göç ettirilmesine rağmen, Ermeniler Çukur-Seid (İrevan) bölgesinde sayı bakımından her zaman azlık teşkil etmişlerdir. XVI.-XVII. yüzyıl kaynaklarına dayanılarak yapılan araştırmalardan Safevi-Osmanlı savaşları döneminde İrevan bölgesinde yaşayan Azerbaycanlıların kendi öz yurtlarını toplu şekilde terk ederek komşu memleketlere sığındıkları belli olmaktadır. Böyle bir durumda fırsat kollayan Ermeni kilisesi boşalan toprakları uygun fiyatlardan alarak Osmanlı topraklarından toplu halde bu arazilere akın eden Ermenileri yerleştirmişlerdir. Yukarıda belirtilen hususlara ispat olarak Matendaran'da saklanılan 1687 yılına ait olan ve oldukça önemli belgede şöyle yazmaktadır: "Biz Ermeniler Azerbaycan Türklerine ait olan toprakları ya satın alıyor ya zapt ediyor ya sahibinin elinden çıkarıyor ya rüşvet vererek alıyor ya bahşiş gibi elde ediyor ve yahut da zorla ele geçiriyoruz"[5].

1590 yılında Osmanlı sınırlarına dahil olan İrevan eyaletinde nüfus sayımı sırasında düzenlenen "Mufassal Defter"den (Ayrıntılı Nüfus Kayıt Defteri) Ermenilerin bölgeye yapay şekilde göç ettirilmesi politikası ile ilgili olarak bölgenin demografik durumu Ermenilerin yararına az da olsa değişmiştir ve Müslüman-Türk nüfusun sayısı azalarak yüzde 67.5'e düşmüştür. Azerbaycanlıların kendi tarihsel yurtlarından kovulduklarının ve yerine Ermenilerin göç ettirilme politikasının XVII.-XVIII. yüzyıllarda daha da hızlı bir şekilde yürütüldüğünün ve 1728 yılına ait "İcmal Defteri" bilgilerine göre ise Azerbaycan Türklerinin sayısının yüzde 61.2'ye kadar gerilediğinin altını çizmek gerekmektedir[6].

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra, özellikle, Üçkilise Katolikoslarının XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Safevi-Osmanlı savaşlarının yaratmış olduğu karışıklığı azami ölçüde kullanmaya çalıştıklarının vurgulanması gerekmektedir. Onlar Müslüman-Türk topraklarında Ermeni devletinin kurulması yönünde Hristiyan faktörünü kullanarak Batı ve Rusya yönetimini ele almak için çeşitli vasıtalara el atmışlardır. Bahsedilenlerle ilgili olarak Ermeni tarihçisi George A. Bournoutian yukarıda söylenenleri tasdik ederek şöyle yazmaktadır: "1660 yılında Ermeni tacirleri Çarlık Rusya'nın desteğini kazanmak için Çar Aleksey

---

5 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 375-376.

6 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 71-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Mihayiloviç'e (1645-1676) elmasla süslenmiş Taht hediye etmişlerdir (Taht halihazırda Kremlin Cephanelik Müzesi'nde sergilenmektedir)." Aynı zamanda George A. Bournoutian, İsrayel Ori adlı Ermeni din adamının 1677 yılında Avrupa'ya seyahat etmesini ve Ermenilerin İrevan bölgesine sahip olmaları için Avrupalıların desteğini temin etmek amacıyla çeşitli planlar düzenlediğini şöyle yazmaktadır: "Ori, Palatinatlı Prens Johann Wilhelm'e müracaat ederek eğer onlara yardım ederlerse, onların "Ermeni Krallığını" (*tarihi Azerbaycan topraklarında - Ş.M.)* kuracaklarını ve tahtta da onun oturmasına yardım edeceklerini bildirmiştir"[7].

Tarihi Azerbaycan topraklarında "Ermeni devleti"nin kurulmasına Avrupa'nın destek vereceğine ümit besleyen Ori, geri döndüğünde diğer Ermeni din adamlarından umduğu desteği almamasına rağmen yeniden Avrupa'ya yüz tutmuştur. O, Avrupa'da Prens Johann Wilhelm'in aracılığıyla Viyana'da Kutsal Roma İmparatoru Leopold'la görüşmeye nail olmuş ve Ermenilerin planlarını ona bildirmiştir. İmparator Leoplod Ori'nin planlarına ilgisiz kalmamış ve ezeli Azerbaycan topraklarında Ermenistan devletinin kurulması için onlara Çarlık Rusya'nın daha etkili yardım göstereceğini bildirmiştir. Planlarını hayata geçirmekte son derece kararlı olan Ori, Avrupa'dan Çarlık Rusya'ya geçmiş ve 1701 yılında I. Petro'yla görüşmüştür. I. Petro (1682-1725) diğer taraftan Kafkasya'ya karşı özel planlarının bulunduğunu bildirmiş ve İsveç'le olan savaşını bitirdikten sonra bu planları hayata geçirmek için düşüneceğini ona vaat etmiştir[8].

I. Petro'nun hakimiyeti döneminde Çarlık Rusya arazilerinin genişlendirilmesi ve sıcak denizlere inme politikası daha da geniş ivme kazanmıştır. Çar I. Petro bu amaçlarına nail olmak için ilk başta güneye doğru ilerleme politikasını hayata geçirerek etnik terkibinin yüzde yetmişinin Azerbaycan-Türkleri olan arazilerin demografik durumunun değiştirilmesini zaruri hesap etmiştir. Bölgede bu politikasını gerçekleştirmesinin en uygun yolunun sekiz yüz yıl Türklerle birlikte yaşayan, ama Hristiyan olan Ermenilerin "yardımlarını" alması olduğunu I. Petro ve onun çevresindekiler çok iyi analiz etmişlerdir. XVIII. yüzyılda Çarlık Rusya bu politikasını hayata geçirmek için iki yönlü siyasi çizgiyi takip etmiştir: Birincisi, Kafkasya'da Müslüman Türkleri kendi öz yurtlarından çeşitli vasıtalar-

7 George A. Bournoutian, **Ermeni Tarihi**, Çev: Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 187.

8 George A. Bournoutian, **Ermeni Tarihi**, Çev: Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 187.

Levent Şahverdi Arşivi

la başka yerlere göç ettirmek idi; İkincisi ise Ermenileri çeşitli vaatlerle Güney Kafkasya'nın Müslüman Türklerinden boşaltılan tarihi Azerbaycan topraklarına İrevan, Karabağ ve Nahçıvan'a göç ettirilmesi idi. XVIII. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'nın genişleme politikası I. Petro'nun 1738 yılında ilk defa yayınlanan vasiyetnamesinde de belirtilmiştir. Belirtilen genişleme planına Ermeni silahlı kuvvetleri de dahil edilmiş ve onların imkanları azami ölçüde kullanılmıştır. Çarlık Rusya'nın Ermenilere büyük bir coşkuyla destek vermesinin sebebi ise bugün olduğu gibi, eski Türk topraklarında "Büyük Ermenistan" hayallerini gerçekleştirmekten ibaret olmuştur. Ama unuttukları bir şey var idi ki, büyük devletler hiçbir zaman kendi tabiliğinde ilave bir güçlü devlet kurulmasına imkan vermezler. Böyle olduğunu da tarihi süreçlerin sonraki gidişatı da ispatlamıştır. Şöyle ki Çarlık Rusyası Ermenileri kendi planlarına dahil ederek onları azami seviyede kullanmış ve sonuçta "Büyük Ermenistan" hayallerinin hayata geçmesine imkan vermemiştir. Bunun yanı sıra Ermeniler Çarlık Rusya'nın desteği ile Türk dünyasını iki hisseye parçalayarak Nahçıvan ve İrevan hanlıklarının arazisinde tampon "Ermeni vilayeti"nin oluşturulmasına nail olmuşlardır. Azerbaycan topraklarında "Ermeni vilayeti"nin oluşturulmasının ardından 2 milyondan çok Azerbaycan Türkü kendi yurt ve yuvalarını terk etmek zorunda kalmış, hayli kısmı Ermeni çeteleri tarafından öldürülmüş ve kaçarak canlarını kurtaranlar ise Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır[9].

I. Petro'nun ölümünden sonra Çarlık Rusya'nın güneye doğru genişleme planının geçici olarak zayıfladığını ve 1762 yılında hakimiyete gelen II. Yekaterina (1762-1796) ile birlikte yeniden güçlendiğini belirtmek gerekmektedir. Doğal olarak II. Yekaterina kendi işgalci planları çerçevesinde Ermenileri unutmamıştır ve seleflerinin ettiği gibi onları her zaman genişleme planlarının merkezinde tutmuştur. 1768-1774 yılları Rusya-Osmanlı Savaşı dönemi General Suvorov'a "Ermenilerin istiklali" hakkında proje hazırlamasını emretmiştir. II. Yekaterina'nın Ermenilerle ilgili düşüncelerini destekleyen generaller ise çeşitli fikirlerle genişleme politikasında Ermenilerin konumunun pekiştirilmesine kendi armağanlarını vermekten çekinmemişlerdir.

Şöyle ki, 1783 yılında Prens Gregori Potyomkin II. Yekaterina'ya mektup yazarak bildirmiştir: "Fırsat bulduğumuzda Karabağ'ı derhal Ermenilerin dene-

9 **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1906-1908,** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1995, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

timine vererek Asya'da bir Hristiyan devleti kurmak için gerekenleri yapacağız." Bu arada Karabağ'da yaşayan Ermenilerin Çar askeri birliklerine güvenerek 1789 yılında başlattıkları isyan, Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın diyanetile bastırılmıştır. Bölgede Türk karşıtı tebligatı ile meşgul olan Ermeniler etnik çekişmeler çıkararak Çarlık Rusya yönetimine uydurma mektuplar yazmayı da ihmal etmiyorlardı. Mektuplarda Ermenilerin günahsız olduklarına inandırmaya çalışan Ermeni liderleri, etnik olarak ezildiklerini ve ezilmemeleri için kendilerine ait devletin kurulmasının gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Halbuki arşiv materyalleri incelendiğinde tarihi dönem içerisinde Ermenilerin yazmış oldukları mektuplarda belirtilenlerin tamamen yalan olduğu ve tam aksine Azerbaycanlılara karşı etnik temizleme politikasını hayata geçirdikleri belli olmaktadır. Bu tür mektuplardan birisi aşağıdaki şekildedir: Üçkilise Katolikosu Osep Argotyan 1795 yılında II. Yekaterina'ya yazıyor: "Rusya'nın Müslüman komşuları olan Osmanlı Devleti ile İran arasında duvar olacak "Ararat Krallığı"nın kurulması gerekmektedir." Bu tür faaliyetlerin devamı olarak 1796 yılında Sankt-Petersburg'da Osep Argotyan'ın ve Hovannes Lazaryan'ın başkanlığında Ermenilerle Çarlık Rusya'nın generalleri Suvorov ve P. G. Potyomkin arasında görüşme yapılmıştır. Görüşmede Ermeni temsilcilerinin teklifi ile Azerbaycan hanlıklarının arazisinde etnik azınlık olarak yaşayan Ermenilerin isyan etmelerinin temin edilmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır. Diğer mutabakata göre ise, çeşitli bölgelerde isyan başlatan Ermeni birliklerinin birleşerek ve İrevan şehrini ele geçirerek "Ermenistan Krallığı" kurulması hakkındaki karar kabul edilmiştir. Aynı zamanda Argutyan ve Lazaryan'ın adına iki Ermeni okulunun açılmasına da karar verilmiştir ki, bu okullarda da kurulması planlanan Ermeni devletini idare edecek gençler yetiştirilecekti. Ama bu proje Çariçe II. Yekaterina'nın ölümü nedeniyle hayata geçirilememiştir[10].

İlk bölümün sonu olarak çeşitli dönemlere ait arşiv materyalleri incelendiğinde eski Azerbaycan toprakları coğrafi açıdan stratejik konumda yerleştiği için tarihin tüm dönemlerinde büyük imparatorlukların savaş alanına dönüştüğü görülmektedir. Büyük askeri güce sahip olan imparatorluklar her zaman stratejik bakımdan önemli olan Güney Kafkasya'ya, özellikle, Azerbaycan'a sahip olmak istemişlerdir. Doğal olarak bu da Azerbaycanlıların ağır mahrumiyetlere uğramasına, toplu şekilde bir yerden başka yere göç etmelerine sebep olmuştur. Bu tür

10 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 291.

Levent Şahverdi Arşivi

göçler, özellikle, Azerbaycan'ın batı eyaletlerinde Müslüman-Türklerin sayısının azalmasına sebep olmuş ve yukarıda da belirtildiği gibi Ermeni din adamlarının fırsatı kullanarak boş kalan arazilere Ermenileri yerleştirmesi ile sonuçlanmıştır. Ama XIX. yüzyılın 30'lu yıllarına kadar Ermenilerin sayı itibariyle yine de söz konusu bölgede azınlıkta kalarak nüfusun dörtte birini teşkil ettiğini özellikle vurgulamak gerekmektedir.

XIX. yüzyılın başlarında Ermenilerin tarihi Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesi politikası ve onlara ait devletin kurulması, ikinci döneminin başlangıcı kabul edilebilir. Şöyle ki XIX. yüzyılın 30'lu yıllarından önce nüfusun en az yüzde 65-70'ini Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu Batı Azerbaycan topraklarının (bugünkü Ermenistan) Çarlık Rusya'ya ilhakından sonra demografik durumu hızla Ermenilerin lehine değiştirilmeye başlanmıştır. Tarihi dönemin arşiv materyalleri, seyyahların anıları, Hristiyan misyonerlerin ve Ermeni din adamlarının yazıları bize söz konusu döneme ait tarihi süreçleri objektif esaslara dayandırarak tahlil etmeye olanak sağlamaktadır. 1.bölümde belirtildiği gibi II. Yekaterina'nın vefatından sonra Çarlık Rusya'nın Güney Kafkasya'yı (Çar I. Pavel'in dönemi 1796-1801) sınırları içerisine dahil etmesi ile ilgili faaliyetleri geçici olarak yavaşladı. Ama 1801 yılında Çar I. Aleksandr (1801-1825) hakimiyete geldikten sonra Çarlık Rusya'nın güneye doğru genişleme faaliyeti yeniden canlanmaya başladı. Çarlık Rusya'nın genişleme planlarının merkezinde iki temel hedef durmaktaydı: 1. Sıcak denizlere inmek; 2. Müslüman Devletleri olan Gacar İran'ı ile Osmanlı Devleti arasına Hristiyan Ermeni nüfusun göç ettirilmesi ve tampon bölgenin kurulması idi. Çar I. Aleksandr iktidara geldikten sonra genişleme planını hızla hayata geçirmek için ciddi hazırlıklara başladı ve 1802 yılında Güney Kafkasya'da Rus ordusunun başkomutanı K. F. Knoring'in yerine Gürcü asıllı P. D. Sisianov'u getirdi[11].

Bu değişiklik kısa süre zarfında "kendi meyvesini" verdi ve 1801 yılında Gürcistan, 1803 yılında Car-Balaken ve 1804 yılında ise Gence Hanlığı Rusya'ya ilhak edilmiştir. Büyük güçlerin Azerbaycan toprakları uğrunda yaptıkları savaşın 12 Ekim 1813 tarihinde Karabağ'ın Gülistan köyünde Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesi ile sonuçlandığını belirtmek gerekmektedir. İrevan ve Nahçıvan hanlıkları istisna olmakla Aras Nehri'nin kuzey kısmı Çarlık Rusya'ya, güney kıs-

11 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 291.

Levent Şahverdi Arşivi

mı ise İran'a birleştirildi. Azerbaycan'ın tarihi topraklarının bölüştürülmesinin birinci aşaması sona ermiştir. Fakat hem Çarlık Rusyası, hem de İran aralarında vardıkları mutabıkat sonucu imzalanan Gülistan Barış Antlaşması'ndan tatmin olmamışlardır. Bu yüzden onlar fırsat düştükçe yeni araziler elde etme planlarını hayata geçirmek amacıyla zaman zaman İrevan ve Nahçıvan hanlıklarına baskın düzenlemiştir. 1826 yılında İran Güney Kafkasya'da Çarlık Rusya'nın askeri kuvvetlerinin başkomutanı General Aleksey Yermolov'un Gürcistan tarafından İrevan Hanlığına karşı başlattığı askeri müdahale planından ciddi derecede rahatsız olmuş ve karşı saldırıya geçmek için hazırlıklara başlamıştı. 1825 yılında Çar I. Aleksandr'ın ölümünü ve Dekabrist isyanının başlamasını fırsat bilen İran prensi Abbas Mirza 1826 yılında karşı saldırıya geçmiştir. Askeri operasyonlar sonucunda Gülistan Antlaşması ile Çarlık Rusya'ya ilhak edilen Kuzey Azerbaycan toprakları yeniden İran'ın denetimine geçmiştir.

Ama General Yermolov'un yerine Paskeviç'in getirilmesi ve İran'da nizami askeri komutanlığın bulunmaması savaşın sonraki gidişatını Rusların lehine değiştirmiştir. Sonuçta tarihi Azerbaycan toprakları ikinci defa bölünme ile karşı karşıya kalmıştır. Şöyle ki, 1828 yılının 10 Şubat tarihinde Azerbaycan halkının iradesi bir defa daha dikkate alınmadan eski Azerbaycan toprakları Aras Nehri sınır teşkil etmekle iki parçaya bölünmüş oldu: İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının arazisi de dahil olmakla Kuzey Azerbaycan Çarlık Rusya'ya, Güney Azerbaycan ise İran'a birleştirildi. Azerbaycan halkının tarihinde bin yıllar geçse de hatırlanacak olan Türkmençay Antlaşması'ndan sonra bölgeye bugün de bitmek bilmeyen çekişme ateşlerinin temelini atan Ermenilerin toplu göçleri başladı. Şöyle ki, Kuzeybatı Azerbaycan'ın yerli halkı olan Azerbaycan Türkleri çeşitli vasıtalarla kendi yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmış, yerlerine ise ilk önce Aras'ın güneyinden İran'dan ve sonra ise Osmanlı Türkiye'sinden Ermeniler göç ettirilmiştir[12].

Genellikle, ister Gülistan Antlaşması, isterse de Türkmençay Antlaşması imzalandığında bölgenin yerli halkı olan Azerbaycan Türklerine hiçbir söz hakkı verilmediğinin belirtilmesi gerekmektedir. Türkmençay Antlaşması akdedildikten sonra Ermenilerin tarihi Azerbaycan topraklarına İrevan, Karabağ ve Nahçıvan'a göç ettirilmesi politikası başlatıldı. Göç politikasına Türkmençay Antlaşması'nın 15. maddesi ile yasal çerçeve kazandırılmaya çalışıldı. Antlaşmanın 15. maddesinde şöyle ifade edilmektedir: "Güney Azerbaycan'da yerleşen nüfus (Ermeniler kas-

12 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 351-352.

Levent Şahverdi Arşivi

tedilmektedir - Ş.M.) istedikleri takdirde Rusya'ya göç edebileceklerdir ve bunlara ortam oluşturulacaktır"[13].

Söz konusu maddenin Antlaşma'ya eklenmesinde Rusya'nın en zengin Ermeni ailelerinden biri olan Lazaryanlar (Elazaryanlar) ailesinin üyesi olan, 1815 yılında adına Moskova'da Ermeni koleji açılan[14], G. D. Lazaryev (Lazaryan) ve Rusya'nın İran'daki büyükelçisi olan A. S. Griboyedov'un büyük rolü olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu maddenin sözleşmede yansımasını bulması Ermeni tarihçilerinin söylediklerinin aksine olarak Ermeniler Güney Kafkasya'ya özellikle tarihi Azerbaycan topraklarına 1828 yılında amaçlı bir şekilde göç ettirildiğini ispatlamaktadır[15].

Göç ettirme politikası, Türkmençay Antlaşması'nın karşılıklı olarak onaylanmasından bir gün sonra, Çar I. Nikolay'ın 21 Mart 1828 tarihli fermanı ile İrevan ve Nahçıvan hanlıkları arazisinde "Ermeni vilayeti"nin oluşturulması zamanı başlamıştır.

Söz konusu dönemle ilgili meydana gelmiş olayları tahlil eden Rus bilim adamı Nikolay Şavrov kendi eserinde aşağıdakileri yazmaktadır: "Biz kolonileşmeye, Zakafkasya'ya (Transkafkasya'ya) Rusları değil diğerlerini yerleştirerek başladık. 1826-1828 yıllarındaki savaşlardan sonra, 1828-1830 yılları arasında iki yıl zarfında 40.000 İran Ermenisini ve 84.000 Türkiye Ermenisini, Gence ve İrevan vilayetleri ile Tiflis vilayetinin Borçalı, Ahaltsike (Akhaltsikhe) ve Ahalkeleki (Akhalkalaki) bölgelerinde en iyi devlet arazilerinin bulunduğu topraklara yerleştirdik. Yerleşmeler için 200.000 desyatin (yüzey ölçü birimi) devlet arazisi tahsis edilmiş ve 2 milyon Ruble değerindeki şahsi arazi Müslümanlardan satın alınmıştır. Gence'nin dağlık arazisi ve Göyçe Gölü sahiline Ermeniler yerleştirildi. Resmi olarak yerleştirilen 124.000 Ermeninin dışında gayri resmi yerleştirilenlerle birlikte 200.000'i geçmekte olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu yüzyılın başında Transkafkasya'da 1,3 milyon olan Ermeninin 1 milyondan fazlası belli olunmuş resmi kaynaklarla tasdik edilerek bu arazinin yerli halkı olmamıştır, bizim tarafımızdan göç ettirilerek yerleştirilenlerdir"[16].

---

13 http://son.altayli.net.

14 Halil Ersin Avcı, **Ermeni Meselesine Objektif Bakış**, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 92.

15 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 380.

16 Nikolay Şavrov, **Новая Угроза РуссКому Делу в ЗаКавКазъе: ПреДстоящая РасПроДжа Мугенн ИнороДцам** (Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie: Predstoyashchaya Rasprodazha Mugani İnorodtsam), Moskova 2011, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

Çağdaş Ermeni tarihçi G. A. Bournoutian ise Türkmençay Antlaşması'ndan önce Ermenilerin İrevan bölgesinde azınlık olarak yaşadıklarını tasdik ederek yazmaktadır: "Talebin (Ermenilerin göç ettirilmesinin - Ş.M.) yerine getirilmesinin Türkmençay Antlaşması'nın 15. maddesine dahil edilmesi ile, Aras Nehri boyunca hayata geçirilen bir nüfus değişimi başladı. Sonuçta 30.000'den çok Ermeninin büyük çoğunluğu İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının birleştirilmesi ile resmen 1828 yılında kurulan Rus "Ermeni vilayeti"ne yerleştirildi"[17].

Yukarıda belirtildiği gibi Ermenilerin Güney Kafkasya'ya göç ettirilmesi politikasının projesi daha 1827 yılında A. S. Griboyedov'un başkanlığı ile hazırlanmıştı. Bu hazırlık süreci çerçevesinde aynı yılın mayıs ayında General Paskeviç politikasının başarı ile bitirilmesi için Ermeniler arasında nüfuz sahibi olan Lazaryev'i (Gazros Lazaryan'ı) hazırlık işlerine celp etti. O, 1827 yılının ekim ayının 19'unda Güney Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinde dağınık halde yaşayan Ermeniler arasında göç ettirme politikası ile ilgili tebligat işini yürütmek için 13 Ekim'de Çarlık Rusya'nın askeri birlikleri tarafından zapt edilen Tebriz şehrinin komutanı tayin edilmişti[18]. Genellikle göç ettirme politikasına Lazaryev'in dışında diğer nüfuzlu Ermeniler de başkanlık etmişlerdir. Bunların içerisinde en faallerden biri de Katolikos Nerses Aşdaragetsi olmuştur. O, 1 Ekim 1827 tarihinde İrevan Hanlığı'nın işgalinden sonra kendini kral olarak görmüş, "büyük Ermenistan" hayallerinin gerçekleştiği zamanın geldiğini düşünmüştür. Ama Çarlık Rusya'nın bölgeyle ilgili planları onun düşündüklerinden çok farklı idi.

Şöyle ki Çarlık Rusya'nın planında "Büyük Ermenistan" devletinin kurulması yok, tampon bir Ermeni vilayetinin oluşturulması vardı. Planlanan bu politikayı anlayan Katolikos Nerses Aşdaragetsi General Paskeviç'in emirlerine karşı gelmeye başlamış ve kendine bağlı özel amaçlı askeri birlikler oluşturmuştur.

Doğal olarak Nerses'in bu faaliyetleri Çarlık Rusya'nın planları ile örtüşmemiş ve 1828 yılında I. Nikolay'ın emri ile o, sürgün edilmiştir. Katolikos Nerses'in sürgüne gönderilmesi "Büyük Ermenistan" devleti hayalleri ile yaşayan Ermenilerin ümitlerini söndürmüştür[19]. Güney Kafkasya'ya Ermenilerin göç et-

17 George A. Bournoutian, **Ermeni Tarihi**, Çev: Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 193.

18 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 380-381.

19 Nurcan Toksoy, **Revanda Son Günler**, Orion Yayınları, Ankara 2012, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

tirilme politikasının ilk aşaması 1828 yılının 26 Şubat - 11 Haziran tarihleri arasında hayata geçirilmiştir. Boş vaatlerle Ermenileri inandırarak kendi yaşadıkları yerlerden, özellikle Urmiye, Hoy, Salmas hanlıklarından ve Kürtlerin çoğunluk teşkil ettiği Batı İran arazisinden göç ettirilmesini sağlamaya çalışan Lazaryev 30 Mart 1828 tarihinde Ermenilere müracaatında şöyle diyordu: "Orada (Kuzey Azerbaycan'da) siz Hristiyanların meskunlaştırıldığı yeni vatan elde edeceksiniz. İran'ın çeşitli eyaletlerine serpilmiş Hristiyanların bir yere toplandığını göreceksiniz. Acele edin! Zaman değerlidir. Yakında Rus orduları İran'ı terk edecek, bundan sonra sizin göç etmeniz zorlaşacak ve biz sizin tehlikesiz göç etmenizden sorumlu olmayacağız. Birazcık kayba maruz kalsanız da, kısa sürede her şeye nail olacakısınız, hem de ilelebet".[20]

Lazaryev, üç buçuk ay içerisinde Ermenilerin göç ettirilmesi ile ilgili hazırlamış olduğu istatistiksel hesaplamasında 8249 Hristiyan - Ermeni ailesi İran'dan tarihi Azerbaycan toprakları olan İrevan, Nahçıvan ve Karabağ'a göç ettirildiğini, bunun da en az 40 bin kişi anlamına geldiğini belirtmektedir. O, göç ettirme işlerine Çarlık Rusya'nın hazinesinden 14000 Manat altın, 400 Manat gümüş para harcandığını kendi hesaplarında not etmiştir[21].

Türkmençay Antlaşması'nın imzalanması ile Azerbaycan'ın kuzey topraklarını tamamen denetimi altına alan Çarlık Rusya'nın sıradaki hedefi Osmanlı Devleti idi. Doğal olarak Osmanlı Devleti de Çarlık Rusya'nın Güney Kafkasya'da güçlenmesinden rahatsız idi. Böyle olduğu takdirde Çarlık Rusya zaman kaybetmeden, yeni Ermenilerin Güney Kafkasya'ya toplu şekilde göç ettirilmesinin ilk aşamasının sonlanmasından üç gün sonra 1828 yılının Haziran ayının 14'ünde Osmanlı Devleti'ne karşı askeri operasyonlara başlamıştı. Çarlık Rusya'nın askeri birlikleri Balkan ve Kafkasya cephelerinden ilerleyerek birçok Osmanlı şehrini işgal etmiştir. Ruslar Doğu Anadolu'da Ermenilerin desteği ile Kars Kalesini ele geçirerek Erzurum'a kadar ilerlemişti. Savaş başlamadan önce Rusların Ermenilere özel imtiyazlar ve özerklik vaatleri vererek onlara yardımda bulunmayı teklif ettiklerini belirtmek gerekmektedir. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler ise, bu

---

20 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 386.

21 Yaqub Mahmudov, vd., **Tarixi adlara qarşı soyqırım**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakü 2006, s.97.

Levent Şahverdi Arşivi

teklifi büyük bir sevinçle kabul etmiş ve Rus askeri birliklerine yardımları sayesinde Kars, Ahıska, Beyazıt ve Erzurum Kaleleri işgal edilmiştir[22].

Savaş sonucunda Çarlık Rusya zafer kazanarak kendi iradelerine uygun 2 /14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması'nın imzalanmasına nail olmuşlar. Edirne Antlaşması'nın maddeleri dolaylı olarak Azerbaycan halkının tarihinden de etkisiz bir şekilde geçmemiştir. Şöyle ki söz konusu Antlaşma'nın 13. maddesinde yazmaktadır: "İki devlet savaş sırasında, tavır ve hareketleriyle diğer tarafa katılmış olan tebaalarını tamamen affediyorlar ve bunlardan, istedikleri yerlere göçmek isteyenlere de 18 ay süre veriyorlardı"[23]. Bu maddenin Antlaşma'da kendi yansımasını bulmasının birkaç sebebi olduğu görülür. Bunlardan birincisi, Kafkasya'da Müslüman dünyası ile sınır teşkil eden yeni bir Hristiyan devletinin kurulması için demografik durumun Hristiyanların lehine değiştirilmesi politikası idi. İkincisi ise, 1827 yılının 1 Ekim tarihinde İrevan Hanlığı'nın Çarlık Rusya'ya ilhakından sonra Çarlık Rusya Üçkilise (Eçmiadzin) Katolikosluğu aracılığıyla sadece Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin değil, aynı zamanda İngiltere'nin etkisi altındaki Irak'tan İran'a, oradan da Hindistan'a kadar ve sonuç olarak tüm dünya Ermenilerinin üzerinde etkisini artırması idi[24].

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin Güney Kafkasya'ya, özellikle İrevan, Nahçıvan ve Karabağ'a göç ettirilmesi politikasının ikinci aşamasının başlangıcını General Paskeviç'in 10 Ekim 1829 tarihinde Çar I. Nikolay'a yazmış olduğu raporun tarihi ile kabul edebiliriz. Paskeviç kendi raporunda Erzurum ve Kars'ta yaşayan 10 bin Ermeninin Gürcistan ve "Ermeni vilayet"ine göç ettirilerek yerleştirilmesine dair izin istemektedir. Çok geçmeden Çarlık Rusya'nın Harp Bakanı Çernişev, Paskeviç'e imparatorun onun teklifini beğendiğini bildirir. Bundan haber tutan General Paskeviç derhal faaliyete başlayarak Ermenilerin göç ettirilmesi ve göç ettirilen Ermeni ailelerinin yerleştirilmesi işine başkanlık etmek için özel komite oluşturmuştur. Bu komitenin faaliyetini düzenlemek için 12 maddeden oluşan genel kurallar belirlemiştir[25]. Doğal olarak Osmanlı Devleti'nin

---

22 Raffi, **Samvel**, İndo-European Publishing - 2014, s. 12.

23 http://www.edirnetarihi.com.

24 Kemal Beydilli **1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler**, C 13, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 407.

25 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elimler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 392.

Levent Şahverdi Arşivi

kendi topraklarında dağınık halde yaşayan Ermenilerin toplanarak sınırlarına bitişik arazilerde toplu halde yerleştirilmesinden rahatsız olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bununla ilgili olarak Osmanlı Sultanı II. Mahmut (1808-1839) Ermenilerin göç ettirilmesinin önünü almak için onların tüm ihanetlerini bağışladı ve 17 Şubat 1830 tarihinde af fermanı yayınladı[26]. Edirne Antlaşması'nın 13. maddesi ile öngörülen göç ettirilme politikasının sonlandığı güne, yani 3 Nisan 1831 tarihine kadar resmi kaynaklara göre, 84.000 Ermeni, Osmanlı topraklarından göç ettirilerek İrevan, Nahçıvan, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerine yerleştirilmişlerdir[27]. Antlaşma'nın diğer koşullarına göre ise, Osmanlı Devleti İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının Çarlık Rusya'ya ilhakını resmen tanımıştır[28].

Hem İran hem de Osmanlı topraklarından Ermenilerin Batı Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesi süreci zamanı General Paskeviç'in gösterişi ile Alman asıllı İvan İvanoviç Şopen tarafından 1829-1832 yılları içerisinde bölgenin dokümanter verilerine bağlı nüfus sayımı düzenlenmiştir. Nüfus sayımının yapıldığı tarihlerin bölgenin Çarlık Rusya'na ilhak olunması tarihi ile aynı zamanda gerçekleşmesi bölgede azınlık olarak yaşayan Hristiyan-Ermenilerin sayısının şişirtildiğinin kuşku götürmez olduğu kanısına varmamıza gerekçe vermektedir. Ama Şopen'in düzenlediği istatistik hesaplaması dikkatli bir şekilde incelediğinde o, nüfus sayımı zamanı göç ettirilme sürecinden önce bölgede dağınık halde yaşayan Ermenilerin sayısı ile ilgili tahriflere yol verse de sonuçta Ermenilerin azınlık olarak bölgede ikamet ettiklerini tasdik ettiği belli olmaktadır. Şöyle ki Şopen'in dokümanter verilere bağlı nüfus sayımının sonuçlarına göre göç ettirilme politikasının başlangıcına kadar vilayette 81749 kişi Müslüman-Türk, 25151 kişi ise, Ermeni kaydedilmiştir. İlave olarak Şopen nüfus sayımında ayrı ayrı yerleşim yerleri üzere İran'dan 35.560 kişi, Türkiye'den ise, 21.666 kişi ve genellikle 10631 Ermeni ailesinin Azerbaycan'ın batı topraklarına yerleşim yerleri üzere yerleştirildiğini kaydetmektedir[29].

---

26 Kemal Beydilli **1828-1829 Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler**, C 13, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 407.

27 Nurcan Toksoy, **Revan'da Son Günler**, Orion Yayınları, Ankara 2012, s. 29.

28 Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 57.

29 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 399.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihi dönemi araştırıldığında özellikle dikkat edilmesi gereken konu, Ermenilerin İrevan, Nahçıvan ve Karabağ'a göç ettirilmesi zamanı bölgenin yerli halkı olan Azerbaycan Türklerinin kendi yurtlarını terk etme zorunda bırakılmış olmalarıdır. 1828 yılından önce bölge nüfusunun yüzde 20'sinin Ermenilerden oluştuğu halde 1832 yılında yüzde 55.5'e yükseldiğini belirtmek gerekmektedir. Bunun karşılığında silahlı Ermeni çeteleri tarafından hayata geçirilen katliam ve takip politikasından canlarını kurtarmaya çalışan Azerbaycan Türkleri ise kendi yurtlarını terk ederek komşu Osmanlı ve İran devletlerine sığınmışlardır[30].

Ermenilerin Azerbaycan arazilerine göç ettirilme politikasının çeşitli dönemlerde de aşamalı bir şekilde gerçekleştirildiğini belirtmek gerekmektedir. Şöyle ki, son iki yüzyıl içerisinde söz konusu coğrafyada Ermeni birlikleri tarafından Azerbaycanlılara karşı belli amaca uygun bir şekilde hayata geçirilmiş (1905, 1918, 1948-1953, 1988-1994) etnik temizleme politikası sonucunda Azerbaycan halkı ağır mahrumiyetlere, milli facia ve meşakkatlere maruz kalmıştır. Bölgenin demografik terkibinin Hristiyan Ermenilerin lehine zorla değiştirilmesi süreci kah gizli ve açık tahribatlarla, kah da yapay olarak yapılan milli katliamlar ve savaşlar aracılığıyla yürütülmüştür. Böylesine bir politika sonucunda Azerbaycanlılar, günümüzde Ermenistan olarak adlandırılan araziden bin yıllar boyunca yaşadıkları yurt yuvalarından göç ettirilerek toplu katliam ve kıyımlara maruz kalmış, Azerbaycan Türklerine ait binlerce tarihi, kültürel anıt ve yerleşim yeri yıkılarak yerle bir edilmiştir[31].

Ermeni birliklerinin vandalist davranışları ile ilgili tarihi gerçekler ister geçmişte, isterse de günümüzde bazen Ermenilerin kendileri tarafından da itiraf edilmektedir. Şöyle ki Ermeni Bolşeviklerinin liderlerinden olan O. A. Arutyunyan kendi anılarında 1905 yılı olayları hakkında şunları yazmaktadır: "1905 yılının başlarında Taşnakların silahlı askerleri Mavzeristler (mavzerciler) "Azerbaycanlıları öldüre bildiğin kadar öldür, yağmala" sloganları ile yok etme kampanyası başlatmışlardı. Taşnaklar Ermeni köylerine dağılarak katliam konuşmaları yaptılar. Köylüleri ellerinde silah Ermenilerin "onurunu ve hayatını

30 Yaqub Mahmudov vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009, s. 399.

31 Şöhret Mustafayev "XX'nci Əsrdə Ermənilərin Azərbaycanlılara Qarşı Etnik Təmizləmə Siyasəti", **Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin Diplomatiya Aləmi Jurnalı**, (dərgi), S 7, Bakı 2004, s. 117.

Levent Şahverdi Arşivi

korumaya" çağırdılar, Ermeni nüfusunu Azerbaycanlılara karşı silahlandırmaya çabaladılar. Taşnak eşkiyaları; yağma yaptılar, sivil halkı öldürdüler, onların köylerini ateşe verdiler. Taşnaklar, silah-sursat konusunda hiçbir sıkıntı çekmemişler. Ermeni Piskoposları Horen ve Suren tarafından yetkili kılınan heyet Çarlık Rusya'nın Kafkasya Valisi Vorontsov-Daşkov'un özel izniyle silahlandırılmışlardı. Taşnak Mavzeristlerin humbapeti (komutanı) Sumbat'ın Azerbaycanlıları nasıl da gaddarlıkla öldürdüğünü kıvançla Ermenilere anlattığının tanığı oldum"[32]. Diğer bir Ermeni A. A. Lalayan ise, 1918-1920 yıllarında taşnak Ermeni birliklerinin Azerbaycanlılara karşı hayata geçirdikleri toplu katliamdan bahsederek kendi makalesinde şöyle yazmaktadır: "Taşnaklar 1918-1920 yıllarında Azerbaycanlı nüfusu yok etmeye çalışmıştır. İki yıllık hakimiyetleri döneminde taşnaklar Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıları öldürüyor, yağmalıyor ve köylerini, kasabalarını ateşe veriyorlardı. 1920 yılının Mayıs ayında "Müslümanlar bizim düşmanımızdır" sloganı ile Azerbaycanlıların meskunlaştığı köyleri bombaladı ve silahsız halkı katletti"[33]. Arşiv materyallerinde de görüldüğü gibi, Ermenilerin kendileri bile Azerbaycanlılara karşı işledikleri kanlı cinayetlerinin ölçeğinin giderek genişlendiğini itiraf etmek zorunda kalmışlardır. 29 Mayıs 1918 tarihinde eski Azerbaycan toprağı olan İrevan şehri dahil olmakla 9.5 km²'lik arazide yabancı güçlerin desteği ile Ermenistan Cumhuriyeti kurulduktan sonra "Türksüz Ermenistan" politikasının daha geniş ölçek kazandığı inkar edilemez bir olgudur. Şöyle ki, 1918-1920 yıllarında Ermeni birlikleri tarafından Azerbaycanlılara karşı gerçekleştirilen toplu kıyımlar sonucunda 1916 yılında İrevan vilayetinde 373.582 Azerbaycanlı yaşadığı halde, 1920 yılının sonlarında ise, bu rakam 20 binden aşağı olmuştur[34]. Aynı dönemde şimdiki Ermenistan arazisinde yaşayan 575.000 Azerbaycanlı nüfusun 565.000'i katledilmiş veya göç ettirilmiştir[35].

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin çöküşünden ve Bolşeviklerin zaferinden sonra Sovyet Ermenistanı'nın Azerbaycanlılara karşı

---

32 O. Arutyunyan, **"Vospominaniya"** (Anılar), s.47.

33 A.A. Lalayan, **Контрреволюционная Роль Партии ДашнаКцутюн, ИсторичесКие ЗаПисКи** (Kontrrevolyutsionnaya rol partii Dashnaktsutyun, İstoricheskie zapiski), S 2, Moskova 1938, s. 101.

34 Şöhret Mustafayev "XX'nci Əsrdə Ermənilərin Azərbaycanlılara Qarşı Etnik Təmizləmə Siyasəti", **Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin Diplomatiya Aləmi Jurnalı**, (dərgi), S 7, Bakı 2004, s. 117.

35 Yaqub Mahmudov, vd., **Tarixi Adlara Qarşı Soyqırım**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakü 2006, s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

sürülme politikası "dostluk" ve "beynelmilelcilik" perdesi altında devam ettirilmiştir. 1930-1937 yıllarında çeşitli bahanelerle, aslında ise, milli ve dini mensubiyetine göre 50 bine yakın Azerbaycanlı şimdiki Ermenistan'ın sınır bölgelerinden, ata yurtlarından Sibirya ve Kazakistan'a sürgün edilmişlerdir[36].

Ermenilerin bu türlü etnik temizleme ve bölgenin demografik durumunun değiştirilmesi politikasına hukuki çerçeve kazandırmayı da unutmadıklarının özellikle belirtilmesi gerekmektedir. Şöyle ki, Sovyet Ermenistanı yönetimi kendi seleflerinin devamı olarak totaliter rejimin "halklar dostluğu" sloganının perdesi altında Azerbaycan karşıtı politikasını devam ettirmekten el çekmemişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış durumu kullanan Ermeniler A. İ. Mikoyan'ın desteği ile SSCB Bakanlar Kurulu'nun 10 Mart 1948 tarihli 754 sayılı "Ermenistan SSC'den Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan SSC'nin Kura-Aras ovalığına göç ettirilmesi ile ilgili" kararı kabul ettirmeye nail olmuşlardır. İ. V. Stalin'in imzaladığı bu karar Azerbaycanlılar için beklenilmez darbe, açık baskı idi. Herhangi bir sebep gösterilmeksizin, aceleyle verilen bu kararda 1948-1950 yıllarında gönüllülük ilkesine dayanarak Ermenistan SSC'de yaşayan 100 bin Azerbaycanlı nüfus Azerbaycan SSC'nin Kura-Aras ovalığına göç ettirilmesi belirtilmekteydi. Karar incelendiğinde "gönüllülük" ifadesinin karara kasıtlı olarak yazıldığı ve Ermenilerin üstünlük teşkil ettiği SSCB Bakanlar Kurulu'nun vermiş olduğu etnik temizleme hakkında siyasi karar olduğu belli olmaktadır. Kararın asıl amacı ise tarihi Azerbaycan topraklarının, şimdiki Ermenistan arazisini Azerbaycan-Türklerinden temizlemek ve Ermeni nüfusun üstünlüğünü temin etmekti. Karara göre 1948 yılında 10 bin, 1949 yılında 40 bin, 1950 yılında ise 50 bin Azerbaycanlının göç ettirilmesi öngörülmekteydi. Kabul edilen kararın 11. maddesinde açıkça şerh edilmiştir: "Ermenistan SSC Bakanlar Kurulu'na Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan SSC'nin Kura-Aras ovalığına göç ettirilmesi ile ilgili olarak onların boşalttıkları yapı ve konutların dışarıdan Ermenistan'a gelen Ermenileri yerleştirmek için kullanılmasına izin verilsin." İster tarihimizin yakın geçmişine ait olan bu olayların canlı tanıklarından, isterse de arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgilerden 1948 yılında Ermenistan SSC'den Azerbaycan SSC'ye 34.382 kişinin göç ettirildiği belli olmaktadır. Genel olarak ise 1948-1953 yılla-

36 Rövşen Mustafayev vd., **Преступления Армянских Террористических И Бандитических Формирований Против Человечество (XIX-XIX vv)** (Prestupleniya armyanskikh terroristicheskikh i banditicheskikh formirovaniy protiv chelovechestvo (XIX-XIX vv.), Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakü 2002. s. 127-128.

Levent Şahverdi Arşivi

rında Ermenistan SSC'den 100 binden fazla Azerbaycanlı tarihi topraklarımızdan zorla sürgün edilmiştir. İ. V. Stalin'in ölümünden sonra göç ettirme politikası durdurulmuştur. 1948-1953 yıllarında tarihi yurtlarından Kura-Aras ovalığına zorla göç ettirilmeye maruz kalan on binlerce Azerbaycanlının akıbetinin hüzünlü olduğunu belirtmek gerekmektedir. Şöyle ki, göç ettirilenlerin üçte biri iklim koşulları uygunlaşmadığından ve aynı zamanda sıradan yaşam koşulları bulunmadığından açlık ve hastalıktan can vermişlerdir[37].

Azerbaycanlıların kendi öz topraklarından zorla göç ettirilmesi dışarıdan gelen Ermenilerin o topraklarda yerleştirilmesi amacını taşımamış, aksine Taşnakların arzuları olan tek uluslu Ermenistan devleti kurmak politikasının sonucu olmuştur. Ama tam olarak 1948-1953 yıllarında bunu başaramamışlardır. 50'li yılların başlarında kendi niyetlerine nail olamayan Ermeniler yine aynı yılların sonlarında çalışmalarını hızlandırdılar. Bu aşamanın karakteristik yönü görünürde "beynelmilelcilik" ve "halklar dostluğu" sloganlarını ileri sürerek Azerbaycanlıların Ermenistan'da yaşam ve gelişim olanaklarının el altından sınırlandırılmasıdır. Entelektüel güçlere ve aydın kesime karşı yapılan manevi terör ilk olarak ülkede o döneme kadar mevcut olan yüksekokulların, teknik okulların, basın kuruluşlarının toplu şekilde tasfiye edilmesiyle kendini açık şekilde göstermiştir. 30'lu yıllarda H. Abovyan adına Yerevan Pedagoji Enstitüsü'nün dört fakültesinden (Azerbaycan dili ve edebiyatı, tarih, coğrafya, fizik ve matematik) oluşan Azerbaycan bölümünün tam zamanlı ve yarı zamanlı eğitim veren şubeleri kapatılmıştır. Bunun yerine 1955'te 25 kişilik Azerbaycanlı grubu oluşturulmuştur. Ermenistan'da öğretmen kadrolarının hazırlanmasında önemli rol oynayan, 1925 yılında teşkil edilmiş Yerevan Azerbaycan Pedagoji Teknik Okulu buna büyük gereksinim duyulduğu halde tasfiye edilip Azerbaycan SSC'nin Hanlar ilçesine taşınmıştır[38].

Manevi terörün somut sonuçları şunlardır: Her yıl Ermenistan'da Azerbaycan dilinde eğitim veren okulların ortalama hesapla verdiği 500 mezun kendi eğitimlerini devam ettirmek için ülkede olanak olmadığından başka cumhuriyetlerin,

37 Şöhret Mustafayev "XX'nci Əsrdə Ermənilərin Azərbaycanlılara Qarşı Etnik Təmizləmə Siyasəti", **Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin Diplomatiya Aləmi Jurnalı**, (dərgi), S 7, Bakı 2004, s. 121.

38 Şöhret Mustafayev "XX'nci Əsrdə Ermənilərin Azərbaycanlılara Qarşı Etnik Təmizləmə Siyasəti", **Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin Diplomatiya Aləmi Jurnalı**, (dərgi), S 7, Bakı 2004, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

özellikle Azerbaycan'ın yüksekokullarına gitmek zorunda kalmıştır. Sıradaki sonucu başka yüksekokullarda eğitim gören genç uzmanların, işle temin edilmedikleri için yeniden Azerbaycan'a dönmesi ve tamamen Azerbaycan'a yerleşmek zorunda kalmasıdır. Böylece, Batı Azerbaycan topraklarından Azerbaycan'ın çeşitli yerlerine Azerbaycanlıların yeni göçü başlamıştır[39].

60'lı yıllarda Azerbaycanlılar yeniden tarihin sınavına çekilir olmuştur. Ermeni taşnaklarının "denizden denize büyük Ermenistan" niyeti sönmek bilmemekteydi. Ama bu zaman Tanrı Azerbaycan halkına yardımcı olmuş, sürekli mücadeleler alevinden alnı açık, yüzü ak çıkan, o zamanki Ermeni asıllı yöneticilere karşı aklı, siyasi çevikliği ve zekası ile mücadele edebilecek büyük şahsiyet Haydar Aliyev Azerbaycan'da hakimiyete gelmiştir. 1969 yılında Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC'nin yöneticiliğine geçmesi Ermeni taşnaklarının Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirmek için hazırladıkları planları alt üst ettmiştir. 60'lı yıllarda gizli faaliyet gösteren Ermenilerin "Karabağ harekatı"nın ipliği pazara çıkarıldı. O zaman SSCB Savcılığının Sorgulama Genel Müdürlüğü Başkanı'nın Birinci Yardımcısı V. İ. İlyuhin röportajında "Karabağ Harekatının tarihi hakkında kesin bilgi vermektedir: "Biz Karabağ harekatının sorgulanması ile çok derinden ilgilendik. Bu bilinen harekatın faaliyeti bir çoğunun da anladığı gibi hiç de günahsız değildir."

Haydar Aliyev'in ileriyi görme kabiliyeti sonucunda Azerbaycanlılar için her zaman tehlikeli olan böyle bir kurum ifşa edilerek SSCB'nin önde gelenlerini "dostluk", "beynelmilelcilik" perdesi altında Azerbaycan halkına karşı gerçekleştirdikleri çirkin niyetlerden vazgeçmeye çağırmıştır. Tabii ki bu da üst yönetimde temsil edilen Ermeniperest Gorbaçev ve yandaşları tarafından olumlu karşılanamazdı. 1985 yılında dış ülkelerde faaliyet gösteren Ermeni lobilerinin yardımı ile SSCB yönetimine gelen Gorbaçev "Yeniden yapılanma" perdesi altında Sovyetler Birliği dahilinde etnik problemler oluşturmak amacı ile onun çıkarlarını tatmin etmeyen insanları sıkıştırmaktaydı. Tabii ki, süreçlerin içerisinde bulunan tek Azerbaycan Türkü olan Haydar Aliyev yönetimde temsil edilen Ermenilerin etkisi altına giren Gorbaçev'in Karabağ'da Azerbaycanlılara karşı yürüttüğü etnik temizleme politikasını kabul etmeyerek ona karşı mücadeleye başlamış ve buna göre de güçlü baskılara maruz kalmıştır. İşte sırf bu yüzden de 1988 yı-

39 Şöhret Mustafayev "XX'nci Əsrdə Ermənilərin Azərbaycanlılara Qarşı Etnik Təmizləmə Siyasəti", **Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin Diplomatiya Aləmi Jurnalı**, (dərgi), S 7, Bakı 2004, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

lında Haydar Aliyev birkaç defa ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalarak tuttuğu görevden uzaklaştırıldı ve aynı yılın şubat ayından itibaren Ermenilerin kronik toprak "hastalığı" yeniden nüksetti. Fırsat kollayan DKÖV'nin Ermeni milletvekilleri Gorbaçev'in "hayır duası" ile olağanüstü çağırılmış toplantıda Karabağ'ın Ermenistan SSC'ye birleştirilmesine dair kararı kabul etmişler.

Daha 1987 yılının Kasım ayında Ermeni akademisyeni Agambekyan Paris'teyken Fransa'nın "L'Humanite" (Hümanizm) gazetesine verdiği röportajda Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi konusunda Gorbaçev'e bir sunum ilettiğini bildirmiştir. Onun bu röportajından SSCB yönetiminin Dağlık Karabağ meselesinden artık bilgisinin bulunduğu anlaşılmıştır. Agambekyan kasıtlı olarak bu sırrı açıklamakla Ermeni diasporasını sıradaki adımı atmaya hazır olmaları konusunda bilgilendirmekte ve aynı zamanda resmi Azerbaycan'ın da bu konu ile ilgili tutumunu öğrenmek istemekteydi. Olayların sonraki gidişatı Ermenistan'ın tarihi topraklarımızın işgali için uluslararası destekçilerinin yardımı ile her bir ortama uygun faaliyet planı hazırladığını tasdik etmektedir. Hazırlanan faaliyet planının bir parçası olarak SSCB ve Ermenistan SSC yönetiminin kendi yurtlarından göç ettirilen Azerbaycanlılara yaşatılan insanlığa sığmayan vahşiliklerin her şekilde dünya kamuoyundan saklandığının belirtilmesi gerekmektedir. Yapılan vahşiliklere ve adaletsizliklere dayanamayan Azerbaycan halkı kararsız ülke yönetiminin ve Moskova yanlılarının yardımı ile kendilerinin insanlık dışı niyetlerini hayata geçirmek isteyen Ermeni milliyetçilerine karşı mücadele etmekteydi. Hak ve adalet arayan halk, haklı olarak Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların güvenliğinin temin edilmesini, onlara özerklik verilmesini, eğer bu gerçekleşmezse, DKÖV'nun tasfiye edilmesini talep etmekteydi. Bundan korkuya kapılan Ermeniler 1988 yılının Kasım ayında Azerbaycanlı nüfusu Sovyet yöneticilerinin gözü önünde Ermenistan emniyet kurumlarının, ilçe yöneticilerinin faal katılımı ve yardımı ile kendi ata yurtlarından zorla kovdular, yüzlerce yurttaşımızı acımasızca katlettiler. Aralık ayının 1'inde ise neredeyse tüm Azerbaycanlılar bin yıllar boyunca yaşadıkları topraklardan, şimdiki Ermenistan'dan çıkarıldı[40].

Bu dönemde meydana gelen olayları kullanan Ermeniler çeşitli yöntemlerle hızlı bir şekilde silahlanmaya başladı. Ancak dönemin deneyimsiz yöneticileri ise kendi şahsi çıkarları için kendi öz yurtlarının savunmasına kalkan Azerbaycanlılara yalan vaatlerde bulunmaktaydı. İşte deneyimsiz politikanın sonucu olarak Ermeni

40 http://www.karabakh.org.

Levent Şahverdi Arşivi

birlikleri 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı soykırımını yaptı, topraklarımızın % 20'sini işgal etti, yüz binlerce Azerbaycanlıyı yurt ve yuvalarından kovdu, binlerce kadını, ihtiyarı, çocuğu acımasızca katletti. Sonuç olarak 1 milyondan fazla Azerbaycanlı kendi yurt yuvalarını zorunlu bir şekilde terk ederek XX. yüzyılda tüm dünyanın gözleri önünde kaçkına dönüştüler. Bugün olduğu gibi 20 yıl önce de dünyada insan hak ve özgürlüklerinden bahseden devletler ve uluslararası kuruluşlar ise hiçbir etki gücüne sahip olmayan deklarasyonların dışında gerçek adımlar atmadılar[41].

Son olarak yukarıda belirtilenler konusunda genelleme yaparak tarih boyu yalnız etnik mensubiyetine göre toplu katliam ve takiplere maruz kalan Azerbaycan halkının diğer halkların arasında asimilasyona maruz kalmadığını ve bugüne kadar kendi dilini, dinini, kültürünü ve milli mensubiyetini yitirmediğini ifade etmek isterim. Tarihin ağır sınavlarından alnının akıyla çıkmayı başaran Azerbaycan halkı, Ermeniler tarafından işgal edilmiş tarihi topraklarımızı Yüksek Başkomutan Sayın İlham Aliyev'in yönetimi ile eninde sonunda işgalden kurtaracağı ve tarihi adaletsizliğe son vereceği konusunda kendinden emindir.

41 Şöhret Mustafayev "XX'nci Əsrdə Ermənilərin Azərbaycanlılara Qarşı Etnik Təmizləmə Siyasəti", **Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin Diplomatiya Aləmi Jurnalı**, (dərgi), S 7, Bakı 2004, s. 123.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

LALAYAN, A.A., **Контрреволюционная Роль Партии Дашна Кцутюн, Историчес Кие За Пис Ки** (Kontrrevolyutsionnaya rol partii Dashnaktsutyun, İstoricheskie zapiski), S 2, Moskova 1938.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1906-1908, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1995.

HEYET, Cevat, **Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü**, Ankara Ünversitesi, Ankara 2014.

BOURNOUTİAN, George A., **Ermeni Tarihi**, Çev: Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2011.

AVCI, Halil Ersin, **Ermeni Meselesine Objektif Bakış**, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2014.

Mc CARTHY, Justin, **Otoman Archives Yıldız Collection the Armenian Question**, İstanbul 1989.

BEYDİLLİ, Kemal, **1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler**, C 13, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

MİROVELİ, Leonti, **Kartlis Tshovreba** (Gürcü Tarihi), Tiflis 1955.

ŞAVROV, Nikolay, **Новая Угроза Русскому Делу в ЗаКавКазъе: ПреДстояшая Распроджа Мугенн Инородцам** (Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie: Predstoyashchaya Rasprodazha Mugani İnorodtsam), Moskova 2011.

TOKSOY, Nurcan, **Revanda Son Günler**, Orion Yayınları, Ankara 2012.

ARUTYUNYAN, O., **Vospominaniya** (Anılar).

RAFFİ, **Samvel**, İndo-European Publishing – 2014.

MUSTAFAYEV, Rövşen vd., **ПрестуПления АрмянсКих террористичесКих и банДитичесКих формирований Против человечество (XIX-XIX vv)** (Prestupleniya Armyanskikh Terroristicheskikh İ Banditicheskikh Formirovaniy Protiv Chelovechestvo (XIX-XIX vv.), Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakü 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFAYEV, Şöhret, "XX'nci Əsrdə Ermənilərin Azərbaycanlılara Qarşı Etnik Təmizləmə Siyasəti", **Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin Diplomatiya Aləmi Jurnalı**, (dərgi), S 7, Bakı 2004.

MAHMUDOV, Yaqub vd., **İrəvan Xanlığı: Rusiya İşğalı və Ermənilərin Şimali Azərbaycan Torpaqlarına Köçürülməsi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakı 2009.

MAHMUDOV, Yaqub vd., **Tarixi Adlara Qarşı Soyqırım**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Yayınları, Bakü 2006.

KORKODYAN, Zevan, **Sovet Ermənistanı Əhalisi 1831-1931**, Bakü 1985.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://garabagh.net

http://www.edirnetarihi.com

http://www.karabakh.org

http://son.altayli.net

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİ VE SONRASINDA TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Mevlüt ÇELEBİ

ÖZET

XX. yüzyılın başlarından ortalarına kadar, Osmanlı Devleti ve yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin İtalya ile ilişkileri inişli çıkışlı olmuştur. Osmanlı toprağı olan Trablusgarp bölgesine yerleşen İtalya, I. Dünya Savaşı'na da Anadolu'da toprak kazanmak için girdi. Bunun için İngiltere ve Fransa ile gizli antlaşmalar imzaladı. Fakat savaştan sonra Müttefikleri İtalya'ya verdikleri sözleri tutmadılar. Bunun üzerine İtalya, ekonomik imtiyazlar elde etmek için Anadolu'da başlayan İstiklâl Savaşı'nı destekledi.

Anadolu'ya yayılma hedefine bu dönemde de ulaşamayan İtalya'da iktidara gelen Mussolini, gözünü Anadolu'ya dikti. Türkiye Cumhuriyeti, ilk yıllarında İtalya'yı en büyük tehdit olarak gördü. 1928'de Türkiye ile İtalya arasında imzalanan dostluk antlaşması ilişkileri yumuşatmakla birlikte, iki ülke ilişkileri hiçbir zaman istenen düzeye gelmedi. II. Dünya Savaşı'dan yenik ayrılan İtalya'da meydana gelen rejim değişikliğinden sonra Türk-İtalyan ilişkileri dostane bir seyir takip etti.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İtalya, Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk, Mussolini.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir, TÜRKİYE, mevlut.celebi@ege.edu.tr.

Levent Şahverdi Arşivi

THE FACTORS AFFECTING TURKEY-ITALY RELATIONS IN ATATÜRK PERIOD AND AFTER

ABSTRACT

Since the beginning of the 20th century, until 1945, it has been bumpy relations with the Ottoman Empire and Turkey with Italy. The settling in Tripoli, Italy entered the First World War to gain ground in Anatolia. For this purpose, it has signed secret agreements with Britain and France. But after the war, the Allies did not keep their promises to Italy. Italy supported the War of Independence that began in Anatolia in order to obtain economic concessions.

In 1922, Mussolini came to power in Italy, chose to spread Anatolia target. The Republic of Turkey was seen as the biggest threat to Italy. Although softened in 1928 friendship treaty signed between Italy and Turkey relations, bilateral relations have never come to the desired level. In Italy, it was defeated in Second World War after the regime change occurred from the Turkish-Italian relations was followed by a friendly looking.

Key Words: Turkey, Italy, Turkey-Italy Relations, Atatürk, Mussolini.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Temelleri XIX. yüzyılın sonlarında atılan İtalya'nın Türkiye siyaseti, 1900'ün başından itibaren eyleme dönüştü. İtalya tarafından bir takım siyasi, diplomatik, ticari ve arkeolojik hazırlıklarla hedef coğrafya olarak görülen Osmanlı toprağı Trablusgarp, 1911'de başlayan savaşla, askeri değilse de, diplomatik bir başarı sonucunda İtalyan sömürgesi haline getirildi. Uluslararası ortamın yarattığı fırsatları iyi değerlendiren İtalya, Trablusgarp'tan sonra, aynı yöntemleri izlemek suretiyle bu kez Güneybatı Anadolu bölgesini hedef coğrafya olarak seçti.

İtalya, Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yönelmiştir. Trablusgarp Savaşı'nın bitmesinden sonra İstanbul'a elçi olarak gönderilen Camillo Garroni'nin amacı; İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki siyasî ve iktisadî menfaatlerini kollamaktı[1]. Dışişleri Bakanı Antonino di Sangiuliano tarafından; "çeşitli imtiyazlar almak ve bölgeyi gelecekteki İtalyan hâkimiyetine hazırlamak"[2] şeklinde özetlenebilecek bir program hazırlandı. Di Sangiuliano'ya göre; "Türkiye, gelecekte gireceği muhtemel bir krizde Avrupa'daki topraklarını kaybedecektir. İtalya'nın menfaati statünün korunmasındadır. Şayet Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve paylaşılması gündeme gelirse İtalya da söz sahibi olmalıdır."[3]

Bu temel politika doğrultusunda İtalyanlar, başta Antalya olmak üzere Güneybatı Anadolu'da yoğun faaliyetlerde bulundular. Anadolu'nun İtalyan işgalindeki 12 Ada'ya yakın olmasının dışında; zengin taşkömürü ve linyit yatakları, coğrafî konumu, tükenmez zenginlikleri, tarıma elverişli ve verimli toprakları, iklimi, göz kamaştırıcı pamuk tarlaları ve bitkileri, bereketli su kaynakları, çeşitli ağaçlarla dolu ormanları, hayvanları ve İtalyan işgücünün gönderilebileceği yer olarak bu bölge, İtalya için iştah kabartıcı zenginliklere sahipti[4]. Bu zenginliklerin yanı sıra Anadolu'yu İtalya için öne çıkaran nedenlerden biri de, bölgenin geçmişte Roma İmparatorluğu'nun egemenliğinde bulunmuş olmasıdır. İtalyanlara

1 Richard A.Webster, **L'imperialismo industriale italiano, 1908-1915**, İtalyancaya çeviren: Mariangela Chiabrando, **Torino**, Giulio Einaudi Ed.,1974, s.458.

2 Marta Petricioli, **L'Italia in Asia Minore**, Firenze, Sansoni Ed. 1983, s.15.

3 Webster, **a.g.e.**, s.455; Petricioli, **a.g.e.**, s.15, 451-452.

4 Roberto Paribeni, **L'Asia Minore e la regione di Adalia**, Roma 1915, s.6-7, 14; Giuseppe Capra, **L'Asia Minore e la Siria nei rapporti con l'Italia**, S.Benigno Canavese, 1915, s.3-7; Giuseppe Bevione, **L'Asia Minore e l'Italia**, Torino 1914, s.27; Francesco Di Pretoro, "L'Asia Minore e l'Italia attraverso la storia", **Gerarchia**, -I-, (25 Ottobre l922), s.612.

Levent Şahverdi Arşivi

göre, "Romalılık'ın mukaddes mirası"[5] Anadolu'yu ele geçirdiklerinde, "atalarının yanına yeniden dönmüş olacaklardı."[6]

31 Mayıs l9l3'te Antalya konsolosluğu görevine başlayan Agostini Ferrante'nin bölgeyi benimseyen davranışları ve 1913 ve 1914 yıllarında bölgede İtalyan yayılmacılığının öncülüğünü yapan "Arkeoloji Heyetleri", bu bölgenin İtalya tarafından hedef coğrafya olarak seçildiğini gösteriyordu. Nitekim İtalya'nın, I. Dünya Savaşı'na girerken imzaladığı gizli antlaşmalarda savaştan önce faaliyette bulunduğu bölgeleri nüfuz alanı olarak seçmesi tesadüf değildir[7].

İtalya'nın Anadolu ile yakından ilgilendiği dönemde Avrupa'da da önemli gelişmeler meydana geldi. İngiltere, Almanya ve Fransa kadar güçlü olmadığının farkında olan İtalya, Avrupa'da ortaya çıkan bloklaşma hareketlerini de yakından izledi. Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte Üçlü İttifak'ı oluşturan İtalya; buna rağmen savaşa, İtilaf Devletleri ile imzaladığı gizli antlaşmalarla savaşa onların yanında girmeyi kabul etti. İtilaf Devletleri ile İtalya arasında 26 Nisan 1915'te gizli Londra Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre; İzmir de dâhil olmak üzere Güneybatı Anadolu bölgesi savaş sonunda İtalya'ya vaat edildi. Savaş devam ederken İtalya ile müttefikleri arasında 1917'de St. Jean de Maurienne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla; Rusya'nın da onaylaması şartıyla, Londra Antlaşması ile vaat edilen yerlerin İtalya'ya verilmesi güvence altına alınmış oldu. İtalya bakımından bu bölgelere yerleşmek için sadece savaşa İtilaf Devletleri safında girmek ve savaşı galip olarak bitirmek yeterli değildi. Asıl mücadele Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra başlıyordu.

I- Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri

I. Dünya Savaşı'nın bitişiyle, Osmanlı Devleti büyük bir endişe ve belirsizlikle gelişmeleri takip ederken, İtalya, savaşa girerken imzaladığı gizli antlaşmalarla kendisine vaat edilen Anadolu topraklarına yerleşme planları yapıyordu. İki taraf için de geleceği şekillendirecek gelişmeler Türkiye'den çok, barış konferansı-

5 Tomaso Sillani, "L'Asia Minore", **Nuova Antologia**, Anno:51, C CLXXXI, Fas., 1055 (1 Gennaio 1916), s.68.

6 Capra, **a.g.e**., s.4.

7 Trablusgarp Savaşı'ndan 1916 yılına kadar Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki ilişkileri hakkında, Türk arşiv belgelerine dayalı olarak hazırlanan şu eserde detaylı bilgi bulmak mümkündür: İsrafil Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yayını, Ankara, 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

nın toplanacağı Paris'te meydana geldi. 18 Ocak 1919'da başlayan barış konferansında İtalya galip, Türkiye ise mağlup durumdaydı. Ancak İtalya için hedeflerine ulaşmada engeller, Müttefiki olan İngiltere ve Fransa tarafından çıkartıldı. Dolayısıyla, Paris Barış Konferansı'ndaki gelişmeler İtalya'nın, Müttefikleriyle ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini derinden etkiledi. Adriyatik kıyısındaki liman kenti Fiume konusunda Amerika'nın; İzmir konusunda da İngiltere'nin itirazlarıyla karşılaşan İtalya, kendisine haksızlık yapıldığına inandı. İzmir'in önce İtalya'ya, daha sonra da Yunanistan'a vaat edilmiş olması, konferansta, çözümlenmesi en güç problemdi. İtalya ve Yunanistan'ın bu kente sahip olma konusunda İzmir ve Paris'te yaptıkları amansız mücadeleden, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de güçlü bir İtalya'ya karşın zayıf Yunanistan'ı tercih etmesi yüzünden, Yunanistan galip çıktı. Bu, İtalya'nın Türkiye siyasetini müttefiklerinden bağımsız hale getirmesine yol açtı. İtalyanlar, Türklerin sempatisini kazanmak için, onlara dost olduğu görüntüsünü verirken, diğer yandan da emrivakilerle Anadolu'da işgallere başladılar.

İtalyanların Anadolu'da işgal ettikleri ilk yer Antalya'dır. Şubat 1919'dan itibaren yaşanan bir takım olayları kendi lehine kullanan İtalyanlar, 28 Mart 1919 günü öğleden sonra limanda bekleyen Regina Elena kruvazöründen karaya çıkan 300'den fazla askerle şehri işgal etmeye başladılar. Antalya'nın işgalinde fiili bir direnişle karşılaşmayan, müttefiklerinin tepkisine de aldırmayan İtalya; Albay Giuseppe di Bisogno'nun komuta ettiği 500 kişilik ve makineli tüfeklerle donatılmış bir birliği 24/25 Nisan 1919 gecesi Konya'ya yolladı. 26 Nisan'da bütün birlik herhangi bir olay olmadan, Konya'ya ulaştı. Barış Konferansı'nda İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri, 6 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgaline izin vermesi üzerine İtalyanlar da yeni bir işgal dalgası başlattılar. Menteşe sahilleri Bodrum, Fethiye ve Marmaris'i, 11 Mayıs 1919 günü sabahtan itibaren işgal etmeye başladılar. Kuşadası ve Selçuk istasyonuna 14 Mayıs 1919'da asker çıkarıldı. 16 Mayıs 1919'da iki İtalyan subayının idaresinde ve 262 kişiden oluşan bir birlik Afyon'a giderek istasyonu denetim altına alırken, bir subay komutasındaki 50 asker de Akşehir istasyonuna yerleşti. İtalyanlar, aynı gün, Milas'ın iskelesi olan Güllük'e de asker çıkardılar. Milas da 2 Haziran'da bir tabur tarafından işgal edildi. Aynı gün, Kurfallı ve Burgaz ve 4 Haziran'da Musalı ve Efes, 16 Haziran'da da Eskihisar, İtalyan birlikleri tarafından işgal edildi. Nihayet İtalyanlar 5 Haziran günü, bir tuğgeneralin idaresinde ve 4 makineli tüfek ile 200 kişilik piyade kuvvetiyle Ahiköy (Yatağan) ve Çine'yi işgal ettiler. Bu bölgeyi kolaylıkla işgal altına alan İtalyanlar, Burdur'a yöneldiler. Mütarekeden sonra Antalya Konsolosluğuna

Levent Şahverdi Arşivi

yeniden tayin edilen Agostini Ferrante ve diğer İtalyan yetkililer Antalya-Burdur ve Bolvadin arasında yapılması planlanan demiryolu güzergâhını incelemek amacıyla sık sık seyahat ederken Antalya-Burdur arasında otomobillerle dolaşan İtalyan subayları halka ziraî yardımda bulunmaya başladılar. Mutasarrıfın ve Askere Alma Dairesi Başkanı Albay İsmail Hakkı Bey'in protestolarına rağmen, İtalyan kuvvetleri 28 Haziran'da Burdur'u da işgal ettiler. Ardından yeniden güneye, Muğla'ya yöneldiler ve 23 Temmuz'da Muğla'yı da işgal ettiler[8].

Osmanlı Hükümeti; Anadolu'daki diğer işgallerde olduğu gibi, İtalyan işgallerinde de fiili bir direnişi benimsememiştir. Bunun tipik bir örneğini Antalya'nın işgalinde göstermiştir. Dâhiliye Nezareti, Antalya Mutasarrıflığı'na gönderdiği 31 Mart 1919 tarihli ekte, "Asker ihracı işgal mahiyetini haiz olmayıp inzibatın temininde hükümet-i mahalliyeye muavenet maksadına müstenit" olduğunu yazdı[9]. Osmanlı Hükümeti, Menteşe sahillerinin işgalinde de, durumu kabullenmekten başka bir şey yapmamıştır. Dâhiliye Nâzırı, işgali bildiren Aydın vilayetine 12 Mayıs'ta verdiği cevapta, "İtalyanların hareketinin evvelce haber alındığından Hâriciye Nezareti'nce teşebbüsât-ı siyasiyenin yapıldığını"[10] yazmıştır. Bir kaç gün sonra gazetelerde Hâriciye Nezareti'nin Menteşe sancağındaki İtalyan işgalleri hakkında bir açıklama yer almıştır. Açıklama; işgaller hakkında gerekli girişimler yapıldığı anlatıldıktan sonra şöyle tamamlanmıştır: "Bu son işgaller hakkında dahi Hâriciye Nezareti'nce İtalya mümessil-i siyasiliği nezdinde teşebbüsât-ı mukteziye icra kılınmaktadır."[11]

Antalya ile başlayıp Kuşadası'na kadar uzanan geniş bir sahayı işgal etmiş olan İtalya'nın amacı; işgali altındaki bölgeyi, en azından yarı sömürge haline getirmekti. Bunu gerçekleştirmek için halkı kendi yanlarına çekmeyi ilk öncelik olarak görmüştür. Millî Mücadele döneminde İtalyan işgalleri gündeme geldiği zaman; o döneme ait kaynaklarda ve İtalyan işgali altındaki bölgelerde yaşamış insanların buluştukları ortak nokta, İtalyanların Türklere karşı çok iyi davran-

---

8 İtalyan işgalleri hakkında bk.: Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IX, S 26, (Mart 1993), ss.395-416; Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s.77-162.

9 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi-Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA, DH-ŞFR)**, Dosya. (D.), 97,Vesika (V.).355.

10 **BOA**, DH-ŞFR., D.94,V.176.

11 **İkdam**, **Memleket**, **Sabah**, **İleri**, 20 Mayıs 1919; **Takvim-i Vakayi**, 21 Mayıs 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

dıklarıdır. Bir anlamda gerçeğin ifadesi olan bu tespit, sistemli bir politikanın dile getirilmesidir. Osmanlı Devleti makamları arasındaki yazışmalarda, halkın sevgisini ve dostluğunu kazanmak anlamında "siyaset-i muslihâne"[12] olarak nitelenen bu siyasetin mimarı, İstanbul'daki Yüksek Komiser Kont Carlo Sforza'dır. Sforza, Antalya'yı işgal eden birliklerine, "Halka karşı iyi davranmalarını ve baskı yapmamalarını" tavsiye etmiştir[13].

İtalyanlarla Anadolu halkının karşı karşıya gelmemiş olmaları göz ardı edilmemelidir. Batı Anadolu bölgesinde Yunanlıların da bulunması halkın İtalyanlara bakış açısını kökten etkilemiştir. İtalya Başbakanlığına 8 Haziran 1919 tarihinde sunulan bir yazıda da belirtildiği gibi: "Yunan işgalinin sertliği, Müslümanları başka bir gücü tercih etmeye zorluyordu. İyi davranmaları, halkı İtalyanlara yöneltmiştir."[14] Bir Türk yetkili de bunu gayet açık bir şekilde dile getirmiştir. Muğla Mutasarrıfı Hilmi Bey, 8 Haziran 1919 günü kendisini ziyaret eden İzmir kökenli İngiliz vatandaşı Withall'in "Halkın Yunanlıları mı İtalyanları mı tercih edeceği?" yönündeki sorusuna şu cevabı vermiştir: "Halk bağımsızlığı tercih ederdi. Ama Yunanlılarla başka bir işgalciyi tercihe zorlansaydı, hiç kimsenin kuşkusu olmasın ki, diğerini tercih ederdi."[15] Gerçekten de, Sforza'nın, Sonnino'ya yazdığı gibi, "Türklerin İtalyanlara olan sempatileri, Yunanlılara karşı oldukları içindi."[16] Bunlar kadar önemli bir diğer husus da, Yunan işgalinden kaçmak zorunda kalan göçmenlere yardımcı olmalarının, İtalyanlara karşı bir sempati doğurduğudur.

Halkın İtalyan işgallerine karşı silaha sarılmamasında Osmanlı Hükümeti'nin, silahlı direnişi tasvip etmeyen tavrı da etkili olmuştur. Ne var ki, Türk halkı, hükümetin bu yöndeki emirlerine rağmen Yunan işgaline karşı silahlı direnişe geçmiştir. Kaldı ki, İtalya da geçmişteki Trablusgarp Savaşı gündeme geldiğinde, sicili temiz olmayan ve Türk topraklarında gözü olan bir ülkeydi. Bu durum dikkate alındığında Türk aydınlarının İtalya'ya güveni yoktu[17]. Ancak bu dönemde

12 **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arş.)**, Klasör (Kl.) 809, Dosya (D.) 38 (24-70), Fihrist (Fh.)36.

13 Carlo Sforza, **Un anno di politica estera**, (raccolti a cura di Amedeo Giannini), Roma 1921, s.140.

14 **Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri-Affari Politici**, **(ASDMAE-AP)**, 1919-1930, Busta (B). 1641-7733.

15 **Ufficio Storico Stato Maggiore dell'Esercito**, **(USSME)**, E3-5/3.

16 Giancarlo Giordano, **Carlo Sforza: La diplomazia 1896-1921**, Milano, Franco Angeli, 1987, s.93.

17 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları**, İstanbul 1953, s.172.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyanlar daha mantıklı davranmışlar ve halkın zayıf noktalarını iyi tespit etmişlerdi. İşgalleri altında yaşayan halktan isteyenlere pasaport, "Himaye Vesikası"[18] ve egemenliklerinin bir göstergesi olarak İtalyan bayrağı renginde kuşaklar da dağıtmışlardır[19].

İtalyanlar işgal bölgelerinde; halkı kendi yanlarına çekme politikasını desteklemek amacıyla bir takım kurumlar açmışlardır. Bunların içinde; Anadolu halkının temel ihtiyaçlarından olan sağlık kuruluşları ilk sıradadır. Hastane, sağlık ocağı, dispanser ve ilk yardım olarak Antalya, Konya, Muğla, Burdur, Fethiye, Kuşadası, Marmaris, Bodrum, Söke, Güllük, Milas, Çine, Bucak ve Koçarlı'da sağlık hizmeti verilmiştir[20]. Bunun dışında İtalyan kültür ve inancının yayılması amacıyla Konya, Kuşadası, Burdur, Söke, Muğla, Fethiye, Antalya'da İtalyanca eğitim yapan okul, kurs gibi çeşitli eğitim hizmetleri vermişlerdir[21]. Açılan bu okullarda aynı zamanda Hıristiyanlık propagandası da yapılmıştır[22]. Antalya, Konya, Söke ve Kuşadası gibi işgal bölgelerinde, halka ucuz faizli kredi vermek üzere Banco di Roma'nın şubeleri açıldı[23]. Konya, Antalya, Bodrum, Kuşadası gibi işgal bölgelerinde 1919, 1920 ve 1921 yıllarında Biagio Pace, Dr. Giuseppe Moretti ve Azelio Beretti, Dr.Guido Cazla, Dr.Carlo Anti gibi arkeologlar tarafından, Osmanlı Hükümeti'nin itirazlarına rağmen çeşitli incelemeler yapılmıştır[24].

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlayan Türk İstiklâl Savaşı'na karşı İtalyanların sempati besledikleri, Müttefikleri ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesi pahasına el altından yardım ettikleri ve işgal bölgelerinin, Kuvâ-yı Milliye birlikleri tarafından kullanılmasına göz yumdukları bilinmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı dönemde Anadolu'daki; 1 Mayıs 1920 tarihli bir İtalyan belgesine göre 14.606[25] bir Türk kaynağına göre 17.900 askeriy-

18 **ATASE Arş**., Kl.809, D.38-24-70, Fh.47.

19 **ATASE Arş**., Kl.401, D.(3-1)4, Fh.190.

20 **USSME**, E3-4/2; **ASDMAE-AP**, 1919-1930, B. 1653-7759.

21 **ASDMAE-AP**, 1919-1930, B. 1653-7760; **USSME**, E3-22/1; **USSME**, E3-33/7.

22 **Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi**, Kutu.144, Dosya.2.

23 "L'Attivita e lo sviluppo del Banco di Roma nell'Egitto e in Asia Minore", **Rassegna Italiana del Mediterraneo**, No.1, (Gennaio 1921), s.30.

24 Marta Petricioli, **Archeologia e politica estera tra le due guerre**, Firenze 1988, s. 30; USSME, E3-7/3; Giulio Imperatori, "In Anatolia- Dal Meandro al Duden-", **Rassegna Italiana del Mediterraneo**, No: 7, (Agosto 1921), s. 207.

25 **USSME**, E3- 21/1.

Levent Şahverdi Arşivi

le[26] İtalya da işgalci bir devlet olmasına rağmen Ankara Hükümeti tarafından "ehven-i şer" olarak görülmüştür. Ankara ile Roma arasındaki ilişkileri özetlemek gerekirse; Anadolu Milliyetçileri, İtalya'yı teoride "düşman", pratikte ise yardımını gördükleri bir devlet olarak görmüşlerdir. İtalya da "düşman"dı. Çünkü Milli Mücadele önderleri Misak-ı Milli sınırları içindeki işgalleri ortadan kaldırmak için savaştılar. Böyle olunca; Anadolu'nun geniş bir kesimini işgal etmiş olan İtalya da "düşman" durumundaydı ve savaş aynı zamanda onlara karşı da yapılıyordu. Mustafa Kemal Paşa, İtalya'ya karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergiledi. Çünkü İtalya; Antalya ve Kuşadası gibi limanların Milliyetçiler tarafından Avrupa ile bağlantılarını sağlamasına ses çıkarmıyordu. Roma'da temsilcilik açarak davalarını Avrupa'ya anlatmalarına yardımcı oluyordu. İtalyan limanlarından Anadolu'ya satın alınan malzemenin nakliyesine destek oluyordu. Daha çoğaltılacak nedenlerden dolayı Anadolu savaşını yürütenler İtalya'yı diğer İtilaf Devletleri'nden farklı bir kategoride değerlendirmişlerdir. İtalya'nın Anadolu'da işgalci bir devlet olarak bulunması, Ankara Hükümeti tarafından kabul edilir olmasa da, bir süre katlanılabilir bir durumdu. Aksi bir tutum, yani İtalya'nın da Yunanistan, İngiltere veya Fransa gibi Anadolu hareketini boğmaya yönelik bir politika izlemesi ve o yöndeki çabalara destek olması, Ankara Hükümeti'nin İtalyanlara karşı bir cephe açmasını zorunlu kılardı. Bu durum elbette nihai hedef olan işgal altındaki Türkiye topraklarının kurtarılmasının gerçekleşmesini önleyemezdi. Ancak, Doğu'da Ermeni, Güney'de Fransız ve Batı'da Yunanlılara karşı yürütülmekte olan savaşa bir de Güneybatı'da İtalyanlara karşı cephenin açılması, Millî Mücadele hareketinin daha çok insan ve zaman kaybıyla sonuçlanmasını doğurabilirdi. Mustafa Kemal Paşa biliyordu ki, Anadolu'daki savaşın başarıya ulaşması İtalyanlar için de caydırıcı bir etki yapacaktır. Mustafa Kemal Paşa, 9 Ocak 1920'de komutanlıklara gönderdiği telgrafta; "Yunanın Aydın vilayetinden ihracı hususunda tarafımızdan vuku bulacak teşebbüsât-ı ciddiye İtalyanların da memleketimizi terk etmesi gibi ikinci bir muvaffakıyyet temin edebileceğine de şüphe yoktur"[27] demek suretiyle İtalyanlara karşı izleyeceği stratejiyi ortaya koymuştur.

---

26 **Türk İstiklâl Harbi**, C 7, İdarî Faaliyetler, Ankara, Genkur.Başk. Yay., 1975, s. 61. Bir İtalyan kaynağına göre TBMM'nin açıldığı tarihte Anadolu'da 17.400 İtalyan askeri bulunuyordu. Gianni Baj Macario, "Notizie sulla campagna Turco-Greca,1919-1922-I-", **Rivista militare italiana**, -V-, (Novembre 1931), s. 1678.

27 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri** -IV-, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 155.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalya'nın Anadolu siyasetinin esasını; Londra ve St. Jean de Maurienne Antlaşmaları oluşturmuştur. Mütarekeden sonraki bütün çabası, bu "hakları" güvence altına almaktı. Bu vaatlerin siyasi bir metin haline gelmesi de Sevr Antlaşması ile birlikte imzalanan ve Anadolu'yu İtalya, İngiltere Fransa arasında menfaat bölgelerine ayıran Üçlü Antlaşma'dır. Üçlü Antlaşma ile (L'Accordo Tripartito) İtalya'ya Anadolu'da ayrılan nüfuz bölgesinin sınırları şöyle tespit edildi: Doğuda; İskenderun Körfezi'nden Lamasu çayına, oradan Erciyes Dağı'na kadar olan bölge. Kuzeyde; Erciyes Dağı'ndan Akşehir istasyonuna ve buradan demiryolu hattının dışında kalmak şartıyla Kütahya'ya kadar ve oradan kuzeybatıya doğru Keşiş Dağı'na ve bu dağdan Ulubat Gölü'ne ve oradan da Edremit Körfezi'ne kadar olan bölge. Batı'da; Kuşadası'nın 5 km. kuzeyinden Meis adasına kadar olan sahil şeridi ve oradan Lamasu çayına kadar olan bölge. Ayrıca Ereğli kömür havzasında da bazı imtiyazlar[28].

Böylece İtalya, az eksikle de olsa, Londra ve St.Jean de Maurienne anlaşmalarıyla kendisine vaat edilen hakları Üçlü Antlaşma ile, müttefiklerine yeniden onaylatmış oldu[29]. Üçlü Antlaşma ile İtalya; Anadolu'daki çıkarlarını müttefikleriyle birlikte Osmanlı Hükümeti'ne de kabul ettirmiştir. Bundan sonraki dönemde İtalya'nın bütün çabası bu "hakları" Ankara Hükümeti'ne kabul ettirmek olmuştur. Aslında; bu dönemde İtalya, beklentilerini karşılayan bir antlaşmayı Ankara'nın bir temsilcisiyle imzalamayı başarmıştı. İtilâf Devletleri, Sevr Barış Antlaşması'nı gözden geçirmek amacıyla Londra'da bir konferans düzenlediler. Konferansta Ankara Hükümeti'ni temsil eden Hâriciye Vekili Bekir Sâmi Bey, İtalya Dışişleri Bakanı Sforza ile ikili bir anlaşma imzaladı. 12 Mart 1921'de imzalanan 6 maddelik bu anlaşma ile Üçlü Antlaşma ile İtalya'ya bırakılan bölgede imtiyazlar veriliyordu. Buna karşılık İtalya, İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesi konusundaki bütün taleplerini müttefikleri nezdinde müdafaa etmeye söz veriyordu[30].

---

28 **ASDMAE-AP**, 1919-1930, B. 1658-7768; Vico Mantegazza, **Italiani in Oriente**, Eraclea, Roma 1922, s. 203-211; Amedeo Giannini, **La Questione Orientale alla conferenza della pace**, Roma 1921, s.40-41; Biagio Pace, **Dalla pianura di Adalia alla valle del Meandro**, Milano 1927, s.290-293; **İkdam**, 9 Teşrin-i evvel 1920; **Türk İstiklâl Harbi**, C II, Batı Cephesi, 1. Kısım, Genkur. Başk.Yay., Ankara, 1963, s.403.

29 Romain Rainero, **Storia della Turchia**, Milano, Marzorati, 1972, s.249.

30 **ASDMAE-AP**, 1919-1930, B. 1661-7773; **Oriente Moderno**, -I-, (15 Giugno 1921), s.18; **Trattati e Convenzioni fra il Regno d'Italia e gli altri Stati**, Volume 27, (1 Gennaio-31 Dicembre 1921), Roma, **Ministero Degli Affari Esteri**, 1931, s.26-27; Pace, **a.g.e.**, s. 295-97;

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın, "İzlediğimiz amaç ve ülküyü tam olarak kavrayamamakla"[31] suçladığı Bekir Sâmi Bey'in Fransızlarla ve İtalyanlarla imzaladığı anlaşmalar Ankara'da tepkiyle karşılanmış ve reddedilmiştir[32]. Buna rağmen İtalyanların Ankara Hükümeti ile kendilerine bir takım imtiyazlar sağlayacak bir antlaşma imzalamak için son bir girişimde bulunduğunu biliyoruz. Bu amaçla Ankara'ya gönderilen Alberto Tuozzi, Ankara'ya 24 Ekim 1921 günü gelmiş ve bir heyet tarafından Ankara dışında karşılanmıştır[33]. Fransızlarla yapılan anlaşmaya benzer bir anlaşmayı imzalamak için Ankara'ya gelen Tuozzi'nin amacı[34] Ankara Hükümetinden iktisadi ayrıcalıklar elde etmek[35] ve Üçlü Antlaşma'nın İtalya'ya sağladığı bölgedeki çıkarlarını Ankara Hükümeti'ne tasdik ettirmekti[36]. Tuozzi hiçbir şey elde edemeden geri dönmüştür.

İç siyasette yaşanan istikrarsızlık ve daha önemlisi Anadolu'daki savaşın başarıyla gelişmesi İtalya'yı, işgal bölgelerini boşaltmaya yöneltti. İtalyanlar Antalya'yı 5 Temmuz 1921 günü tahliye ettiler[37]. Antalya'yı tahliye eden İtalya, Menderes Bölgesindeki, Söke ve Kuşadası'nda bulunan askerlerinin bırakılmasına karar vermişti. İtalya'yı böyle davranmaya iten nedenler; kamuoyundan gelebilecek tepkileri önlemek olduğu kadar, Anadolu meselesinin çözümünde ağırlığını korumaktı. Fakat gelişen olaylar ve hazırlıkların ardından 20 Nisan 1922'de Söke'deki, 24 Nisan'da Kuşadası'ndaki ve 27 Nisan'da da Marmaris'teki İtalyan askerler geri çekilmeye başladılar ve tahliye işleri 29 Nisan'da tamamlandı.

26 Ağustos 1922 sabahı başlayan Türk Taarruzunun zaferle sonuçlanması İtalya'da değişik tepkilerle karşılandı. Anadolu'daki savaşın haklılığına en başından beri inandıkları için haklı olmanın övüncünü yaşayanlar olduğu gibi, zaferi, İtalya'nın Anadolu'daki beklentilerini sona erdirdiği için üzüntüyle karşılayanlar

Fabio L.Grassi, L'Italia e la questione turca (1919-1923), Opinione pubblica e politica estera, Torino, Silvio Zamorani Ed. 1996, s.136-137; Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", **Belleten**, C LXII, S 233, (Nisan 1998), s.179-180.

31 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C II, TTK Yay., Ankara, 1984, s.791.

32 **A.g.e.**, s.787.

33 **USSME**, E3-34/8; **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Teşrin-i evvel 1921; **İkdam**, 27, 28 Teşrin-i evvel 1921.

34 Giannini, **a.g.e.**, s.110, dipnot:1.

35 **Türk İstiklâl Harbi**, C II, Batı Cephesi, 4.Kısım, Genkur. Başk.Yay., Ankara, 1974, s.12.

36 Yusuf Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, TTK Yay., Ankara, 1974, s.232.

37 **ASDMAE-AP**, 1919-1930, B. 1665-7785; **ATASE Arş.**, Kl.993, D.171/A-13, Fh.36.

Levent Şahverdi Arşivi

da vardı. Türkiye ile yapılacak barışın görüşüldüğü Lozan'da İtalya, yeniden Müttefikleriyle yakın iş birliğine yöneldi. Konferansın sonunda Müttefikleri ne kazandıysa İtalya da onu kazandı; Müttefikleri ne kaybettiyse, İtalya da onu kaybetti.

II. Atatürk Döneminde Türkiye-İtalya İlişkileri

Türk İstiklâl Savaşı'nın zaferle kazanılıp, Lozan'da siyasi bakımdan da tescil edilmesinden sonra yeni Türk devleti, bir yandan Lozan Barış Antlaşması'ndan arta kalan sorunları çözmeye, diğer yandan da, kurucusunun ifadesiyle "muasır medeniyet seviyesine çıkmak" için inkılâplar yapmaya başladı. Bu hedefe ulaşmak için içeride ve dışarıda barış dönemine ihtiyaç duyan Türkiye, başta komşuları olmak üzere bütün ülkelerle barış ilişkileri kurmaya özen gösterdi. Yeni dönemin şekillendirilmesinde yakın geçmişteki ilişkilerin belirleyici olduğunu söylemek gerekir. Ne var ki, Atatürk'ün Türkiye'yi cumhurbaşkanı olarak yönettiği 1923-1938 döneminde, Milli Mücadele döneminde "düşman" pozisyonda olan İngiltere ve Fransa ile ilişkiler zamanla normalleşirken, Milli Mücadele'de daha makul ilişkiler kurulan İtalya ile ilişkilerde, en iyimser ifadeyle, güvensizlik ve endişe hâkim olmuştur.

Türkiye bu dönemdeki dış ilişkilerinde İtalya'yı hep dikkate almak zorunda kalmıştır. Denilebilir ki, Türkiye, Atatürk döneminde, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan ilk Batılı devlet[38] olmasına rağmen dış politikasını İtalya'ya endekslemek zorunda kalmıştır. Atatürk döneminde iki ülke ilişkilerinin istenilen düzeye getirilememesi, İtalya'da iktidara gelen Milli Faşist Partisi ve lideri Benito Mussolini'nın emperyalist bir dış politikayı benimsemiş olmasından ileri gelmiştir. Türk zaferine alkış tutan Mussolini[39] liderliğinde iktidara gelen Faşistlerin, Romalıların "mare nostrum" (Bizim Deniz) dedikleri Akdeniz bölgesinde hak iddia etme tutkusu bütün İtalyan politikasını etkilemiştir[40]. Faşist İtalya'nın em

38 Millî Mücadele döneminde Türk-İtalyan ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.

39 Benito Mussolini 25 Eylül 1922'de yayınlanan "Yükselen Ay" (La luna crescente) başlıklı makalesinde Türklerin Yunanlılara karşı kazandığı zaferi sömürgeciliğe karşı bir başkaldırı olarak görmüş ve övmüştür. Benito Mussolini, "La luna crescente", **Gerarchia**, -I-, (25 Settembre 1922), ss. 477-479.

40 Romain Rainero, "Kemal Atatürk Devriminin İtalya'daki Yankıları", **Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları**, (2-6 Kasım 1981), Uluslararası Sempozyum, TTK Yay., Ankara, 1983, s.122.

Levent Şahverdi Arşivi

peryalist politikasında Anadolu'yu da hedef olarak seçmesinin nedenleri vardır: Her şeyden önce hâkimiyetine aldığı Rodos ve 12 Ada nedeniyle komşu olduğu Türkiye'deki yeni rejimin başarılı olup olmayacağı konusunda endişeleri, daha doğrusu başarısız olması yönünde beklentileri söz konusu olmuştur. İtalyanlar, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yapılan inkılâpların başarıya ulaşamaması ihtimalini ya da inkılâplara karşı çıkacakların bulunması nedeniyle Türkiye'nin zayıflayacağını düşünmüşlerdir. Böyle bir durum; yâni ülke içerisinde huzursuzluğun ortaya çıkması veya yeni rejimin yerleşememesi İtalya için hedeflerine kolaylıkla ulaşması için bir ortam yaratacaktı. İtalya'yı Türkiye'nin bütününe olmasa dahi, Güneybatı Anadolu'ya yönelten bir başka neden de, Millî Mücadele dönemindeki yardımlarının karşılığını alamadıklarını iddia etmiş olmasıdır.

Yeni dönem, aslında iki taraf için de normal bir şekilde başladı. Barışın sağlanmasından sonra İtalya, Türkiye'ye Cesare Montagna'yı elçi olarak gönderirken, Türkiye de, İstiklâl Savaşı'nda ilk temsilciliği açtığı Roma'ya Suad (Davaz) Bey'i elçi olarak gönderdi. 26 Şubat 1924'te İstanbul'a gelerek görevine başlayan Montagna, gazetecilere, "iki memleket arasındaki iyi ilişkileri pekiştirmek emeliyle İstanbul'a geldiğini"[41] söyledi. Bundan birkaç ay sonra, Bakanlar Kurulu'nun 1 Mayıs 1924 günkü toplantısında İtalya'nın dış siyaseti hakkında konuşan Mussolini'de Montagna gibi bir açıklama yaparak, "İtalya-Türkiye arasında iyi ilişkiler mevcut olduğunu"[42] bütün dünya kamuoyuna duyurdu.

Ne var ki, iki ülke arasındaki ilk diplomatik kriz, bu sözlerden birkaç ay sonra patlak vermiştir. 1 Haziran 1924 günü Türkiye, İtalyanların bir haftadan beri Rodos'a asker yığdıkları ve Antalya, Kuşadası gibi geçmişte işgal altında tuttukları sahillerimizde keşifte bulundukları haberleriyle çalkalanmıştır. Türk kamuoyu 4-5 gün, her an İtalya'dan sahillerine bir saldırı gelebileceği ihtimaliyle çalkalanmıştır. Bakanlar Kurulu sık sık Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanarak alınacak önlemleri görüşmüş, ordu teyakkuza geçirilmiştir. İtalyanların; "İtalya karşıtı kampanya" başlatmakla suçladığı Türk basınının da yakından takip ettiği bu olay hakkında Ankara Hükümeti, İtalya'dan bilgi istemiş, Roma Hükümeti bunun Türkiye'ye karşı bir hareket olmadığını açıklamıştır.[43]

Türk basınının İtalya karşıtı tutumundan duydukları rahatsızlığı her fırsatta dile getiren İtalyanlar, Türklerin, Mussolini'yi kızdırmak için Libya'da isyancı Se-

41 Çelebi, **a.g.e.**, s.371.

42 **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Mayıs 1924.

43 Çelebi, **a.g.e.**, s.370, dipnot: 422.

Levent Şahverdi Arşivi

nusileri sonuna kadar destekliklerine inanıyorlardı. 1924 Haziran'ında Mussolini, kızgınlığın yarattığı bir görüş açısıyla Savaş Bakanı Di Giorgio'ya, Türklerle savaşmak için teorik düzeyde değil tam aksine, Türkiye ile savaşılabileceğini göz önünde tutarak ve bu amaç için gerekli olan araçlara dair ayrıntılı bir çalışma yapmasını emretti. Aralık 1924'te Mussolini'ye sunulan çalışma, Türkiye'ye karşı savaş açmanın tek yolu olarak İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmayı öngördüğü için cesaret verici değildi[44].

1924 yazında yaşanan gerilim kısmen düşürülmüş olsa da, iki ülke arasında bir güvensizliğin hâkim olduğu ve en küçük gelişmenin Türkiye tarafından endişe ve tepkiyle karşılandığı, İtalya'nın da Türkiye'nin ve Türk basınının tavrını "İtalya karşıtı kampanya" olarak nitelediği bir döneme girilmiştir. Öyle ki, bu süreci olumsuz yönde etkileyen gelişmeler hiç eksik olmamıştır. 1926 yazında, Mussolini, Mustafa Kemal Paşa hakkında; "Gazi'yi azim ve irade sahibi ve faaliyât adamı olarak tanıyorum. Kendisi, memleketinin istiklâl kahramanıdır. Yalnız bu sıfatı bile onu muazzam tarihin ön safına koyar"[45] derken, Mussolini'nin yakın arkadaşı Gabriele d'Annunzio, milletine yayınladığı hitabesinde, İtalya'nın yayılmacılığına hedef olarak Anadolu'yu gösteriyordu: "…İlk insanın ve medeniyetin beşiği telakki edilen bu memleketler bu gün asıl sahiplerini tekrar oralara dâvet ediyor. Ve bir zamanlar Viyana'yı bile kuşatarak Orta Asya'da medeniyeti kaldıran vahşi Müslümanlar, geldikleri Asya'ya geri göndermemizi bizden istiyor… İtalya'nın siyasi önderleri ihtiyatlı bir dil kullanmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Oysa bir şair için bu gibi kayıtlar söz konusu olamaz. Mefkûreler kontrole tâbi olamaz. Bundan dolayıdır ki, sözümü bütün millete hitap ederek beyan ediyorum ki, başvekilin geçen sene söz ettiği randevu yeri Allah'ın yemiş veren, yemyeşil, bereketli bahçesi olan 'Anadolu'dur. Geliniz! İsteyiniz! Alınız! O sizin olacaktır."[46]

Yukarıda belirttiğimiz askeri bir ön hazırlık ve kamuoyunun Türkiye'ye karşı yönlendirilmesinin, İtalya'nın Türkiye ile bir savaş istediği olarak yorumlanacağını sanmıyoruz. Bizce, Mussolini, Türkiye ile doğrudan bir savaşa girmektense, gelişmeleri takip etmeyi ve ona göre hareket etmeyi tercih etmiştir. Türkiye'ye karşı bir işgal siyaseti izlemektense, böyle bir gözdağı vererek, yeni Türkiye'den, kendi

---

44 Enrico Di Nolfo, **Mussolini e la politica estera italiana**, Padova 1960, s.155-156; Rainero, a.g.m., s.125.

45 **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Haziran 1926; **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1926; **Vakit**, 30 Haziran 1926; **İkdam**, 30 Haziran 1926; **Milliyet**, 30 Haziran 1926.

46 **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1926.

Levent Şahverdi Arşivi

menfaatlerini korumayı, İtalyan okullarını ve diğer kurumları muhafaza etmeyi ve iktisadi imtiyazlar almayı hesaplıyordu. Mussolini, Türkiye'nin başta İngiltere ile Musul olmak üzere, sorunları olan diğer devletlerle ilişkilerini de takip ederek kendi lehine kullanmaya çalıştı. Türkiye'nin kararlı tutumu ve diğer devletlerle sorunlarını çözmesi, İtalya'yı daha normal bir ilişki izlemeye yöneltti.

1927, Türkiye-İtalya ilişkilerinin göreceli olarak normalleşmeye başladığı yıl olarak kabul edilebilir. Bunda İtalya'nın, Türkiye'ye dönük niyetlerini geleceğe erteleyerek, Balkanlara ağırlık vermesi ve Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinin düzelmeye başlaması rol oynamıştır. Türkiye'nin Roma büyükelçisi Suad Bey ile Mussolini arasında 6 Ocak 1927'de yapılan görüşmede ilişkilerin dostane bir anlayışla geliştirilmesine karar verilmiştir[47]. Bu buluşma, Türkiye bakımından son derece önemli olan bir tarafsızlık, dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının imzalanmasını hazırlayan gelişmelerin başlangıcı olarak görülmüştür. Genç Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren, toprak bütünlüğünü garanti altına almak için önde gelen devletlerle dostluk antlaşmaları imzalamıştır. Aynı yaklaşım İtalya ile bir antlaşma yapılması yönünde de gösterilmiştir. İtalya da, Türkiye ve Yunanistan üzerinde kendi etkinliğini artırmak için, üçlü bir antlaşma yapmak istemişse de, başarılı olamayınca, iki ülkeyle de ayrı ayrı antlaşma imzalamıştır.

Silahsızlanma konferansına katılmak için Cenevre'ye giden Hâriciye Vekili Tevfik Rüşdü (Aras) Bey, dönüşte uğradığı Milano'da 3 Nisan 1928 günü Mussolini ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede; imzalanacak dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının maddeleri müzakere edilmiştir. Görüşmenin sonunda; pek çok maddesi tespit edilmiş olan Türkiye-İtalya saldırmazlık anlaşması ve diğer meselelerin müzakeresine Ankara'da devam edilmesine karar verilmiştir[48]. Müzakereleri Ankara'da devam eden Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması 30 Mayıs 1928 günü Roma'da imzalanmıştır. İtalya adına Başbakan ve Dışişleri Bakanı Mussolini'nin, Türkiye adına Roma Büyükelçisi Suad Bey'in imzaladıkları antlaşma; 5 maddelik bir metinden ve 9 maddelik bir protokolden meydana gelmiştir. Anlaşmaya göre; iki taraf da, birbirlerine karşı hiçbir siyasi ve iktisadî anlaşmaya katılmayacaklar, iki taraftan birisi saldırıya uğrarsa, diğer taraf tarafsız kalacak, iki ülke arasında ortaya çıkacak sorunlar diplomasi yoluyla çözümlenecek, bu yöntem başarısız kalırsa yargı yoluna gidilecektir[49].

47 **İkdam**, 9 Kânun-ı sâni 1927.

48 **Vakit**, 13 Nisan 1928.

49 Bu antlaşmanın tam metni için bk.: İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I, (1920-1945), TTK Yay., Ankara, 1983, s.335-339;

Levent Şahverdi Arşivi

Bu antlaşmadan sonra, Türkiye ile İtalya arasında "göreceli barış dönemi" olarak niteleyebileceğimiz bir dönem başladı. Bu dönemin özelliklerinden olmak üzere, karşılıklı ziyaretler yapıldı. Aralık 1928'de bu dönemde; İtalya'dan Türkiye'ye yapılan en yüksek düzeydeki ziyaret olan İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dino Grandi'nin Türkiye seyahati gerçekleşti. Ankara'da, 19 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşa ve diğer yetkililerle görüşen Grandi'nin resmî ziyareti dünya basını tarafından yakından izlendi.

Atatürk döneminde Türkiye'den İtalya'ya yapılan en üst düzeyde ziyaret olan, Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya'ya resmi bir seyahat yapması Eylül 1931'de kamuoyuna yansımıştır. Yeni Gün ve Milliyet gazeteleri 24 Eylül 1931'de verdikleri haberleriyle, seyahat haberini kamuoyuna duyurdular. Hazırlık döneminin ardından İsmet Paşa ve kalabalık heyeti[50] 22 Mayıs 1932 sabahı İstanbul'dan, İtalya hükümetinin hazırladığı Tevere vapuruyla Brindisi'ye hareket ettiler. 24 Mayıs günü Brindisi'ye varan İsmet Paşa ve Türk heyeti törenle karşılandıktan sonra özel bir trenle Roma'ya hareket etti. Ertesi sabah Roma'ya varan İsmet Paşa, Mussolini tarafından karşılandı. İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, İtalya Krallarının mezarlarının bulunduğu Panteon'u ziyaret ettikten sonra da meçhul asker anıtına çelenk koydular[51]. Aynı gün Mussolini ile İsmet Paşa, Venedik Sarayı'nda görüştüler. Bir saat kadar süren ve dışişleri bakanlarının da katıldığı görüşmede, iki ülke arasındaki dostluk, uzlaşma ve adlî anlaşma antlaşmasının 5 yıl uzatılmasını öngören protokol imzalandı[52].

İsmet Paşa ve heyeti, İtalya'da kaldıkları süre zarfında bazı temaslarda bulunmuşlardır. 26 Mayıs'ta ziraat makinaları sergisini ve terk edilmiş çocuklar yurdunu ziyaret etmişlerdir. Aynı akşam, Mussolini, Türk heyeti şerefine akşam yemeği vermiştir. Karşılıklı konuşmalarda dostluk vurgusu yapıl-

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Ankara, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, (t.y.), s. 279-284.

50 İsmet Paşa ile birlikte İtalya'ya giden heyette bulunanlar: İsmet Paşa'nın eşi Mevhibe Hanım, Tevfik Rüşdü ve kızı Emel, Fırka Umumi Kâtibi Recep, Meclis Fırka Grubu Reisi Ali, Aydın Mebusu Reşit Galip, Erzurum Mebusu Saffet, Bolu Mebusu Falih Rıfkı, Mardin Mebusu Yakup Kadri, Vakit Başyazarı ve Artvin Mebusu Mehmet Âsım, Siirt Mebusu Mahmut, Ruşen Eşref, Yunus Nâdi, Başvekalet Hususi Kalem Müdürü Vedat, Hariciye Vekaleti Hususi Kalem Müdürü Aziz ve yeni Roma Sefiri Vâsıf Beyler .

51 **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1932; Vakit, 26 Mayıs 1932.

52 **Akşam**, 26 Mayıs 1932; **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1932; **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Mayıs 1932; **Vakit**, 27 Mayıs 1932.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır[53]. Ertesi gün İsmet Paşa, bataklıkların kurutulmasını izlemiş, öğleden sonra 600 uçağın yaptığı gösteri uçuşunda hazır bulunmuştur[54]. 28 Mayıs günü İsmet Paşa, Roma'nın bazı kışlalarını gezmiştir[55].

28 Mayıs günü Mussolini, Türk heyetine mensup milletvekili ve gazetecileri kabulünde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Türk İnkılâbı, tarihin en büyük inkılâplarından biridir. Türkiye'ye karşı olan dostluğumuza yalnız devam etmekle kalmayacağız. Bu dostluğun nasıl inkişaf ettiğini göreceksiniz. Bu söz, bir faşist sözüdür, yani samimidir."[56]

İsmet Paşa da, 29 Mayısta İtalyan basınını kabul ederek İtalya'ya yaptıkları seyahat hakkında özetle şu açıklamayı yapmıştır: "Memleketinizde gördüğüm her şey benim için büyük bir alâkayı mucip olmuştur. Fakat benim bilhassa nazarı dikkatimi celb eden şey Faşist İtalya'da beynelmilel siyaset sahasında ne kadar açık kalplilikle konuşulmakta olduğudur. Türkiye'de hârici siyaset faslında açık konuşmasını sever. İşte bunun içindir ki İtalya'da olduğu gibi biz aynı lisanla konuşulduğunu gördüğümüz vakit daha fazla itimatlı ve daha fazla kani oluruz. Seyahâtimin en kıymetli neticesi, İtalya'nın Türkiye hakkında açık ve dürüst siyasetini müşahade etmek olmuştur. Buradaki sözlerimi aynen Türkiye'ye döndüğüm zaman da tekrar edeceğim, seyahatim iki memleket arasında mevcut bulunan fikir itimadını takviyeye yardım etmiştir ve sulhu göz önünde bulundurmaksızın itilâf etmeksizin çalışmak ve yaşamak mümkün olmadığından bu mütekabil anlaşma siyasetinin maksadı sulhu tarsin etmek ve bütün milletlere aynı misali vermektir."[57]

İtalya'ya yaptığı resmî ziyareti 30 Mayıs günü tamamlayan İsmet Paşa, Roma'dan Brindisi'ye hareket etmiştir. Türk heyeti, gelişlerinde olduğu gibi törenle uğurlanmıştır. İsmet Paşa Türkiye'ye dönerken Pilsna vapurunda Anadolu Ajansı muhabirine verdiği demeçte özetle şunları söylemiştir:

---

53 **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1932; **Milliyet**, 28 Mayıs 1932; **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Mayıs 1932; **Vakit**, 28 Mayıs 1932; **Akşam**, 28 Mayıs 1932; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, C II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1994, s. 212-213, Belge: 28.

54 **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1932; **Milliyet**, 28 Mayıs 1932; **Vakit**, 29 Mayıs 1932; **Son Posta**, 28 Mayıs 1932; **Akşam**, 28 Mayıs 1932.

55 **Vakit**, 29 Mayıs 1932.

56 **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1932; **Son Posta**, 30 Mayıs 1932; **Vakit**, 30 Mayıs 1932; **Akşam**, 30 Mayıs 1932.

57 **Milliyet**, 30 Mayıs 1932; **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1932; **Vakit**, 30 Mayıs 1932; **Akşam**, 30 Mayıs 1932.

Levent Şahverdi Arşivi

"Doğu Akdeniz'deki büyük komşumuz, dost İtalya'dan memnuniyet hisleriyle avdet ediyoruz. Bu ziyaretimiz, senelerden beri iki memleket arasındaki dostane münasebâtın en samimi şekille de tebarüzüne iyi bir vesile olmuştur. Ben ve arkadaşlarım Türkiye'nin İtalya'ya karşı samimî hislerini açık yürekle izah ettik. Faşist İtalya'dan ve onun yüksek reisinden memleket ve milletimize karşı aynı açık yürekli ve samimi hislerle mukabele gördük, kıymetli muhabbet ve tezahürlerine muhatap olduk.

Faşist İtalya çok çalışıyor. Muvaffakiyet her yerde derhal göze çarpar. Mussolini Hazretleri'nin yüksek kıymet ve muvaffakiyeti her türlü takdir ölçüsünden üstündür. Millî reisimiz Gazi Hazretleri'ne Faşist İtalya'da beslenilen hayranlık hisleri ve yüksek hükümet reisinin bu vadide ettiği asil duygular bizi çok mutlu ve bahtiyar etmiştir."[58]

I. Dünya Savaşı sonunda; reel politik gerçekler çok fazla göz önünde bulundurulmadan masa başında bulunan çözümler, kısa bir süre sonra Avrupa ülkelerini, öncekinden daha net bir kamplaşmaya götürmüştü. Bu kez Avrupa devletleri; statüyü değiştirmek isteyenler (Revizyonist) ve statüyü korumak isteyenler (Antirevizyonist) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Genel olarak; I. Dünya Savaşı'nı kaybedenler ilk grupta, kazananlar ikinci grupta yer almışlardır.

Türkiye, I Dünya Savaşı'nı mağlup bitirdiği halde, kendisiyle ilgili statüyü değiştirme başarısını göstermiştir. Dolayısıyla; iki dünya savaşı arası dönemde Türkiye için statünün devamı ve muhtemel bir savaşta savaş dışı kalmak, sınırlarını gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı güven altına almak önemli olmuştur. Oluşan yeni dengelerde Türkiye, Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya ve İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştirmeye ve öncülük ettiği bölgesel ve çok taraflı kombinezonlara girişmiştir. Türkiye; yaklaşmakta olan savaş tehlikesine karşı, kendisine tehdidin nereden geleceğini iyi hesaplamak ve buna göre politikalar geliştirmek zorunda kalmıştır.

İtalya ise savaşı galip bitirmiş olmasına rağmen, ne savaşın hemen ertesinde ne de, yeni bir savaşa doğru hızla gidildiği 1930'larda statüden memnundur.

---

58 **Vakit**, 3 Haziran 1932; **Milliyet**, 3 Haziran 1932; **Son Posta**, 3 Haziran 1932; **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1932. İsmet Paşa'nın İtalya seyahati hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Mevlüt Çelebi, "Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, C XXII, S 2, (Aralık 2007), ss. 21-52; Mevlüt Çelebi, **Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

Memnuniyetsizlik bir yana İtalya, Almanya ile birlikte statünün değişmesini istemiş; bu sadece istekle sınırla kalmayarak eyleme de dönüşmüştür. Dolayısıyla; Türkiye ve İtalya, uluslararası politikaya bakışları, geleceğe dönük beklentileri ve yöneticilerinin tutumları itibarıyla farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Bu temel yaklaşımları iki ülkeyi farklı yerlere götürürken; bunu netleştiren gelişmeler de yine İtalya'dan gelmiştir. Mussolini 19 Mart 1934'te İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde yaptığı konuşmada; "İtalya'nın mukadderatının Akdeniz, Afrika ve Asya'da olduğunu"[59] ileri sürmüştür. Bu konuşma Türk resmî makamları ve basını tarafından şiddetle eleştirilince; Dışişleri Bakanı Müsteşarı Suvich ve Mussolini, Türkiye'nin Roma Büyükelçisiyle yaptıkları görüşmelerde bu nutkun Türkiye'yi hedef almadığını söylediler. Fakat bu Türkleri tatmin etmemiştir. Başvekil İnönü, "İtalya ile münasebette esas meselenin emniyet"[60] olduğuna dikkat çekerek bu ülkeye karşı güvensizliğimizi bir kere daha dile getirirken, İtalya'da bazı gazeteler hâlâ, "Anadolu'nun İtalyan göçmenleri için en uygun yer olduğunu"[61] yazmaya devam ediyorlardı.

Türk devleti ve kamuoyu, Mussolini'nin yukarıdaki konuşmasından sonra İtalya'yı yeniden ciddi bir tehdit olarak görmüş ve dış politikasını bu tehdit ve İtalya'dan gelebilecek muhtemel saldırıya göre düzenlemiştir. Bu yeni Türk dış politika anlayışı; İngiltere ve Fransa gibi İtalya'yı dengeleyeceği düşünülen ülkelerle ilişkileri dostane bir temele çekmek, İtalya'nın muhtemel saldırı güzergâhı olarak görülen Balkanlara ve özellikle Arnavutluk'a önem vermek ve Boğazlara tam hâkimiyettir.

Anlaşıldığı kadarıyla Atatürk, bu dönemdeki İtalya'yı, on yıl önceki İtalya'dan daha tehlikeli görmüş ve ciddiye almıştır. Atatürk, İtalyanların Türkiye'ye denizden bir saldırı teşebbüsünde bulunacaklarına ihtimal vermiyordu. Bir gün bu konu hakkında konuştuğu Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a şunları söylemiştir: "Bizim için sulh esastır; fakat Mussolini bize taarruz etmek cinnetine kapılırsa, sahillerimize bir çıkarma yaparak gelmelerini temenni ederim. Sahillerimiz açıktır, arazi itibarıyla müsait gördükleri herhangi bir bölge-

59 **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, C II, s.266. Belge:46.

60 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası,** C I, (1919-1973), AÜSBF Yay., Ankara, 1987, s.111.

61 Milano'da yayınlanan Libro e Moschetto isimli haftalık gazetenin 2 Haziran 1934 tarihli sayısında "İtalya ve Doğu Akdeniz" başlıklı bir makalede bu görüş dile getirilmiştir. **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, C II, s.266. Belge:46.

Levent Şahverdi Arşivi

ye, her zaman bir çıkarma yapabilirler, buna mâni olamayız. Yalnız asıl çıkarma yeri belli olduktan sonra, bütün kuvvetimizi toplayıp üzerlerine gider, gelenleri behemehal denize dökeriz. Bu suretle yurt korumaktaki eşsiz azim ve kudretimizi cihana, bir kere daha göstermiş oluruz. Fakat böyle bir şey yapamazlar çocuk! Türkiye'ye karşı bir harekete karar verirlerse, ilkin Arnavutluk'a asker çıkarmak ve orayı işgal etmekle işe başlayacaklardır. Bunu kolayca yapacakları âşikardır. Ondan sonra da Bulgarlarla iş birliği teminine ve Bulgarlarla beraber Boğazlara inmeye, diğer Balkan devletleriyle irtibatımızı kesmeye gayret edeceklerdir. Bence taarruzu oradan beklemek ve tedbirlerimizi ona göre alıp mütemadiyen uyanık bulunmak gerektir."[62]

Türkiye, İtalya'dan şikâyetlerini dile getirip, bu ülkeye karşı önlemler alırken, İtalya da, Türkiye'nin, kuruluşların etkin rol oynadığı Balkan Antantı ve Sâdabat Paktı gibi bir takım girişimleri kendisine karşı bir hareket olarak görmüştür. Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerin 1930'ların başında düzelmesi ve Almanya ve İtalya'nın Balkanlardaki faaliyetlerinin kendilerine karşı olduğunu gören ülkeler bir araya gelmeye ve birlikte hareket etmeye karar verdiler. Almanya, İtalya veya diğer bir ülkeden gelecek muhtemel saldırıları birlikte göğüslemeye karar veren Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı'nı imzaladılar. İtalyan gazetelerinin Balkan Paktı'nı sert bir dille eleştirmelerine bakarak denebilir ki, İtalya böyle bir paktın yapılmasından memnun değildi. Müttefiki Arnavutluk'u pakta katılmaktan alıkoyarak bu memnuniyetsizliğini gösteriyordu. Bulgaristan'ı da pakta katılmamaya sevk eden İtalya idi[63].

İtalya; Balkanlardaki oluşumları kendisine karşı bir "kombinezon" olarak görmüş ve şikayet etmiştir. 12 Mayıs 1934 günü İtalya Büyükelçisi Vincenzo Lojacano ile Hâriciye Vekaleti Kâtib-i Umumisi Numan Menemencioğlu arasındaki görüşmede elçi şikayetlerini dile getirmiştir. Lojacano şunları söylemiştir: "Ortada hiçbir mâkul sebep, endişeyi mucip hiçbir vaziyet mevcut olmadığı halde Türkiye hükümeti İtalya aleyhine kombinezonlar yapmakta, ittifaklar aramaktadır." Menemencioğlu'nun verdiği cevap Türkiye'nin endişelerini ve beklentilerini göstermektedir: "Bizim İtalya aleyhine müteveccih hiçbir kombinezonumuz yoktur ve İtalya aleyhine hiçbir ittifak aramış değiliz..."[64]

---

62 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar II**, Yapı Kredi Bankası Yay., İstanbul, 1973, s.526.

63 Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara, 1991, s.268.

64 **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, C II, s.256-261, Belge:41.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dönemde bütün dünyayı İtalya'nın saldırganlığı konusunda dikkatli olmaya sevk eden bir olay yaşanmıştır. İtalya, 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırarak, üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti Misakı'nın 12. maddesini ihlal etmiştir. Bu işgal, Türkiye ile ilişkilerde iki ülke arasındaki "soğukluğu" artırırken,[65] Milletler Cemiyeti Genel Kurulu Misakın 16. maddesi gereğince İtalya'ya karşı iktisadî ve mâlî zorlama tedbirlerinin alınmasına karar vermiştir. Türkiye'nin, üyesi olduğu bu teşkilatın aldığı karara uyup uymayacağı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışılmış ve karara uyulması görüşü kabul edilmiştir. İtalya, Milletler Cemiyeti kararlarına uyan diğer devletler gibi Türkiye'ye de 11 Kasım 1935'te bir protesto notası vermiş ve Anadolu sahillerine yakın olan 12 Ada'yı ve özellikle Leros adasını tahkim etmiştir[66].

İtalya'nın Türkiye ve Milletler Cemiyeti'nin yaptırım kararına katılan ülkeleri tehdit etmesi, İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirdi. İtalya'nın Doğu Akdeniz'de bir tehdit olarak ortaya çıkması üzerine bu ülkeler, 18 Ekim 1935'te aralarında Akdeniz Antlaşması olarak bilinen antlaşmayı imzaladılar. Bu antlaşmayla, "ambargoya katılan ülkeler, İtalya'nın askeri bir hareketine maruz kalırsa, İngiltere, Fransa, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve İspanya, saldırıya uğrayan devlete kara, deniz ve hava kuvvetleriyle desteğe ihtiyaç duyacaklardır. İngiltere ve Fransa ile yaptığı bu görüşmeler sonunda, Aralık ayında ilgili ülkelere başvurdu. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya, İtalya'dan gelecek bir saldırıya karşı İngiltere'nin desteğini kabul ederken, kendileri de üzerlerine düşecek sorumlukları yerine getireceklerini taahhüt ettiler[67]. "Akdeniz Paktı (Akdeniz İttifakı) olarak bilinen bu sistemden sonra Türkiye, hızla İngiltere'ye yaklaşırken, İtalya ile arasına ciddi bir soğukluk girmiştir. Bu dönüm noktasının farkında olan İtalyanlar, Türkiye'ye karşı tepkisel bir siyaset izlemeye başlamışlardır.

Türkiye, Orta Doğu'da ortaya çıkan İtalya tehdidini de bölgesel bir ittifakla önlemek için harekete geçmiştir. Yine Türkiye'nin önderliğinde kökenleri daha eskilere dayanan Türkiye, İran, Afganistan arasındaki ilişkiler bir pakta dönüşmüştür. 8 Temmuz 1937'de Tahran'da imzalanan Sadabâd Paktı'na Türkiye, İran, Afganistan ve Irak katılmışlardır. Böylece Türkiye, akıllı bir politika ile Orta

65 Rainero, a.g.m., s.129.

66 Gönlübol- Sar, **a.g.e.**, s.111.

67 İlgili antlaşma hakkındaki belgeler ve yazışmalar için bk.: Soysal, **a.g.e.**, s.489-492.

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu'dan gelebilecek bir İtalya saldırısına karşı da sınırlarını güvence altına almış oluyordu.

Türkiye, Lozan'da Boğazların uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesine rıza göstermişti. Fakat on yıl içerisinde meydana gelen gelişmeler ve İtalya ve Almanya'nın bir tehdit olarak ortaya çıkmaları Türkiye'yi, güvenliği bakımından son derece önemli bir konumda olan Boğazlar politikasını yeniden uluslararası camiaya taşımaya zorlamıştır. Türkiye 11 Nisan 1936'da, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin devletler tarafından yeniden gözden geçirilmesi hakkında ilgili ülkelere bir nota vermiştir. Bu notaya İtalya Dışişleri Bakanlığı 28 Nisanda cevap vermiştir. Sorunun ele alınmasına hazır olduğunu bildiren İtalya hükümeti, görüş ve müşahedelerini uygun bir zamanda açıklama hakkının saklı olduğunu da ilave etmiştir[68].

Boğazların geleceği konusunda bir konferansın toplanması için hazırlık yapıldığı dönemde Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ile Mussolini arasında da 12 Mayıs 1936'da bir görüşme yapılmıştır. Mussolini, Boğazların yeni statüsünün müzakeresine karşı olmadığını, ancak, Habeşistan'ın işgali dolayısıyla ülkesine karşı uygulanan zorlama tedbirlerin kaldırılması konusunda Türkiye'nin bir şeyler yapmasını istemiştir[69]. Buna rağmen İtalya, 22 Haziran 1936'da Montrö'de toplanan konferansa; "Boğazlar konferansının toplanması mevsimsiz olduğunu ve Türkiye'nin iddia ettiği gibi Akdeniz'de halen bir savaş tehlikesi mevcut olmadığını"[70] ileri sürerek katılmamıştır.

İtalya'nın itirazlarına rağmen Montrö'de Türk tezi kabul edilerek Boğazlar üzerinde, bölgeyi askerileştirmek de dahil olmak üzere kabul edilmiştir. Bu arada Türkiye; İtalya'ya karşı uyguladığı iktisadî ve mâlî tedbirleri, 15 Temmuz 1936'da kaldırmıştır. Bu, İtalya tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Boğazlar Muahedesi'ni imzalamak için doğrudan doğruya Türkiye ile temasa karar vermiş ve harekete geçmiştir[71].

İtalya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne katılmak için doğrudan doğruya iki ülke arasında görüşmeler yapılması için Türkiye Hâriciye Vekili Tevfik Rüştü Aras İtalya'yı ziyaret etmiştir. Aras ile İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano arasında 2-3 Şubat 1937'de Milano'da yapılan görüşmelerin ardından yapılan açıklamada; iki taraf arasında hiçbir çatışma bulunmadığı ve iş birliği yapılacağı açıklanmış-

68 **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, C II, s.296. Belge:53.

69 **A.g.e.**, s.297, Belge:54.

70 Soyak, **a.g.e.**, s.539.

71 **Cumhuriyet**, 21 İkincikânun 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

tır[72]. Ancak bu açıklamaya rağmen ilişkiler hiçbir zaman Türkiye'nin arzu ettiği düzeye getirilememiştir. Nitekim Türkiye, 10-11 Eylül 1937'de Nyon'da, İtalyan deniz altılarının Akdeniz'de ticaret gemilerini batırmasını görüşmek üzere toplanan konferansa katılarak, barışçı blokta yer aldığını göstermiştir[73].

III-İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türk-İtalyan İlişkileri

Kısaca yukarıda belirttiğimiz tablonun, yarattığı tehdidin silahlı bir çatışmaya dönüşmesi an meselesiydi. Almanya ve İtalya'nın dizginlenemez ihtirasları saldırganlığa dönüşünce, 1939'un sonlarında dünya yeniden kanlı bir savaşa sahne oldu. Türkiye, bu noktaya giden süreçte tercihini, İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almak yönünde kullanıp, bu ülkelerle bir de yardımlaşma anlaşması imzaladı (19 Ekim 1939). Bu ittifakın özü, savaş Akdeniz'e yayıldığı takdirde Türkiye, Müttefiklerine yardım etmek için savaşa dâhil olacaktı. 11 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın savaşa girmesi, yukarıdaki ittifak antlaşması gereğince Türkiye'nin de savaşa girmesini gerektiriyordu. Nitekim İngiltere, Türkiye'yi, bir Akdeniz devleti olan İtalya'ya karşı savaşa davet ettiyse de[74] Türk tarafı çok önceden alınmış bir karar uyarınca böyle bir yükümlülüğe işlerlik kazandırmadı[75]. Türkiye, kendine doğrudan saldırı olmadığı ve toprak bütünlüğünü ve egemenliğini tehdit edecek bir durum ortaya çıkmadığı takdirde, savaş dışında kalmaya özen gösterdi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türkiye'nin siyasetini, "Ne başkasının bir karış toprağında gözümüz var, ne de başkasına bir karış toprak veririz"[76] şeklinde ifade ediyordu.

II. Dünya Savaşı'nı başlatan Mihver Devletleri Almanya, İtalya ve Japonya savaştan beklemedikleri yenilgilerle ayrıldılar. Bu savaşın İtalya bakımından birkaç önemli sonucu oldu. Savaş devam ederken, Kral Vittorio Emanuele III, 25 Temmuz 1943'te Başbakan Benito Mussolini'yi görevinden azletti ve tutuklattı. Tutuklu bulunduğu Gran Sasso'dan Almanlar tarafından kurtarılan Mussolini,

72 **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1937.

73 Gönlübol-Sar, **a.g.e.**, s.114.

74 Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003, s. 251.

75 Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.113.

76 Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet Yay., 1974, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Eylül 1943'te İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'ni ilan etti. Mussolini'nin, İsviçre'ye kaçmaya çalışırken yakalanıp idam edildiği 28 Nisan 1945'e kadar İtalya'da iki hükümet görev yaptı. Savaşın bitiminden sonra, 2 Haziran 1946'da yapılan bir referandumla İtalya'da cumhuriyet ilan edildi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hem Türkiye hem de İtalya için yeni bir dönem başlamıştır. Yeni bir rejimle savaşın acılarını ve yıkımlarını ortadan kaldırmak zorunda olan İtalya, imar ve inşa faaliyetlerine hız verirken, Avrupa'da meydana gelen yeni oluşumlar içerisinde de yer almıştır. Türkiye de, savaşa girmemiş olmasına rağmen, sanki savaşmış bir ülke gibi etkilenmişti. Bunu ortadan kaldırmayı, çok partili hayata geçerek başarmaya karar veren Türkiye de, İtalya gibi, uluslararası siyasette aktif bir aktör olma yönünde tercihlerde bulundu.

Burada değinilmesi gereken bir husus da, savaş sonrasında Rodos ve 12 Ada'nın İtalya'dan alınıp Yunanistan'a verilmesidir. Savaşın İtalya aleyhine sonuçlanmasını adaların Yunanistan'a ilhakı için bir fırsat olarak gören Yunanistan ve adaların Rum halkı, Müttefikler nezdinde girişimde bulunmaya başladılar. İngiltere, Müttefikler adına, savaşta büyük zarar görmüş olan Yunanistan'ın zararlarını telafi etmek ve ödüllendirmek için Rodos ve 12 Ada'nın Yunanistan'a verilmesi için çaba göstermeye başladı. Fırsattan faydalanmak isteyen Yunanistan da kamuoyu oluşturmak için Yunanistan kralının adaları ziyaret edeceği haberini yaydı. Bunun üzerine 13 Mayıs 1945'te İngiltere'ye müracaat eden Türk hükümeti, adaların geleceğinin Türkiye, Yunanistan ve Türkiye arasında yapılacak görüşmelerle kararlaştırılmasını teklif etti. Ülkeler arasında diplomatik süreç işlerken konuyu gündeme taşıyan eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, en iyi çözümün, silahlardan arındırılmış adalara özerklik verilmesi ve statüsünün İngiltere, Türkiye ve Yunanistan tarafından güvence altına alınması olduğunu yazdı. Türk kamuoyunun ilgisi adalara yönelirken, 13 Mayıs tarihli Türk talebine 8 Temmuz 1946'da cevap veren İngiltere, bazı adaların Türkiye'ye verilmesi gerektiğini kabul etmekle beraber, bunun, Boğazlar'da üs isteyen Sovyetler Birliği'nin duruma müdahil olması sonucunu doğuracağını bildirdi. Adaların geleceği 10 Şubat 1947'de imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın 14. maddesiyle düzenlendi ve Rodos ve 12 Ada'daki tüm egemenliği Yunanistan'a geçti[77].

II. Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından olan soğuk savaş döneminin yarattığı kutuplaşmadan Türkiye de etkilendi. Cumhuriyetin ilk yıllarında

77 **Türk Dış Politikası**, C 1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.583.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin en önemli dostu olan Sovyetler Birliği ile ilişkiler, savaşın başlamasına yakın dönemde bozulmaya başladı. Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler içerisine girmesini kendisine karşı yapılmış bir ittifak olarak gören Sovyetler, savaşın bitiminde dünya barışı için ciddi bir tehdit olarak ortaya çıktı. Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper ile 7 Haziran 1945'te yaptığı görüşmede, daha önce feshettikleri 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın yerine yeni bir antlaşma imzalanabileceğini belirtti ve iki şart ileri sürdü: Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılarak Sovyetlere üs verilmesi ve Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistan'ına iade edilmesi. Sovyetler Birliği'nin tehditleri Türkiye'yi Avrupa devletlerine ve onların kurduğu sistemlere daha da yaklaştırdı. Aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde, Sovyet yayılmacılığına önlemek amacıyla askeri bir pakt oluşturma çabalarına başlanmıştı. Türkiye, 4 Nisan 1949'da Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltere, İzlanda, İtalya, Kanada, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) üye olmak için girişimde bulundu. Türkiye'nin NATO üyeliği hususunda en çok itiraz edenler, başta İngiltere olmak üzere Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika idi. İngiltere'nin itirazının ardındaki en büyük neden Ortadoğu'daki çıkarlarıydı. Sovyetlerin Ortadoğu üzerindeki emellerini kendisi açısından büyük bir tehdit olarak algılayan İngiltere, Ortadoğu'ya yerleşmenin yolunu aramaktaydı. Bu politika çerçevesinde İngiltere ancak Ortadoğu savunma sistemine katılması şartı ile Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemeye karar verdi. Hollanda, Belçika, Danimarka gibi devletler ise, Sovyet tehdidine yoğun bir şekilde maruz kalan Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karşılık Sovyetlerin sert bir tepki göstermesinden çekindiler ve bunu bir güvenlik sorunu olarak değerlendirdiler[78].

NATO'ya üyelik şansı olmadığını gören Türkiye, alternatif olarak Yunanistan, İngiltere, İtalya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bulunduğu bir Akdeniz Savunma Paktı kurulmasını gerçekleştirmeye çalıştı. NATO'nun kuruluşuna ağırlık verdiği için bu girişime zaman ayırmak istemeyen Amerika Birleşik Devletleri'nin[79] bu tavrına rağmen Türkiye, bir Akdeniz Paktı kurulması fikrini

78 Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 41, (Mayıs 2008), s. 39.

79 Ahmet Aras, **Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.76.

Levent Şahverdi Arşivi

"söylentinin"[80] ötesine taşıyıp dünyaya ilan etti. 1948 yılı Aralık ayı başlarındaki bir Amerikan raporundan anlaşıldığına göre çalışmalarına daha önceden başlanmış olan, Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere'nin katılımı ile oluşturulması planlanan Akdeniz Paktı fikrini, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 1949 yılı Şubat ayında Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın toplantılarına katılmak üzere Avrupa'ya gidişinde kamuoyuna açıklamıştır[81]. Amerika Birleşik Devletleri ve bu paktı Ortadoğu siyaseti bakımından engel olarak gören İngiltere'nin desteklemediği Akdeniz Paktı fikrinin gerçekleşmeyeceğini gören Türkiye, İtalya ile ilişkilerini ikili antlaşmalar yapmak suretiyle devam ettirmeye yönelmiştir.

1950'ler, Türkiye-İtalya ilişkilerinde güvensizliğin büyük ölçüde ortadan kalktığı ve yeni bir dostluk ve dayanışmanın başladığı dönem olarak nitelenebilir. Bunun ilk işareti, Türkiye ile İtalya arasında bir dostluk anlaşmasının imzalanmasıdır. Antlaşmayı imzalamak üzere 23 Mart 1950 günü Roma'ya giden Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, ertesi gün önce Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza'yı, daha sonra İtalya Başbakanı Alcide De Gasperi'yi ziyaret etmiştir. Türk-İtalyan Dostluk, Uzlaşma ve Adli Tesviye Antlaşması 24 Mart 1950 günü Roma'da Türkiye adına Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, İtalya adına da Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza tarafından imzalanmıştır[82]. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 14 Temmuz 1950 günü onaylanan, Resmi Gazete'de 24 Temmuz 1950'de yayınlanarak yürürlüğe giren bu antlaşma şunları getiriyordu: İki ülke arasındaki mevcut dostluk bağlarını daha da sıkılaştırmayı arzu eden Türk ve İtalyan hükümetleri, her hususta iyi anlaşma siyaseti takip etmek emelinde olduklarını ve her türlü sorunu sulh yoluyla çözmek için üçer kişiden oluşan bir uzlaştırma komisyonu kurmaya karar verdiler[83]. Bu antlaşma hakkında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın değerlendirmesi şu şekildedir: "Cumhuriyet İtalya'sı ile son zamanlarda akdettiğimiz dostluk anlaşması ve menfaat mefkûreleri bir olan iki millet arasındaki bağları daha ziyade takviye eylemiştir. Akdeniz devleti ve Avrupa Konseyi azâsı

80 Lerna K. Yanık, "Atlantik Paktı'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", **Uluslararası İlişkiler**, C 9, S 34 (Yaz 2012), s. 40.

81 Aras, **a.g.e**., s.81.

82 **Ulus**, 24 Haziran 1950.

83 **Resmi Gazete**, 24 Temmuz 1950, S 7564.

Levent Şahverdi Arşivi

olan her iki memleket arasındaki sıkı dostluk politikası medeniyetimizin inkişafını sağlayacak olan Avrupa sulhunu ve iş birliğinin faydalı bir unsuru olacaktır."[84]

İki ülke arasındaki antlaşma bununla sınırlı kalmamıştır. İtalya ile kültürel alanda yapılan ilk anlaşma 17 Temmuz 1951'de imzalanmıştır. İki ülke arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmesi için imzalanan bu anlaşma ile bilimsel ve mesleki alanda elemanlar yetiştirmek, öğrenci değişimi, burslar, yaz tatili kursları, bilimsel alanda çalışma yapan dernekler, sportif faaliyetlerde bulunmak eğitimle ilgili sergiler açmak, faydalı eser ve makaleleri birbirlerine göndermek gibi konularda işbirliği amaçlanmıştır[85].

İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmekle birlikte, İtalya'nın, uluslararası kuruluşlara üyelik sürecinde Türkiye'yi desteklediği görülmektedir. Bir yandan, tarihsel bir hedef olarak Türkiye ve İtalya'nın da yer aldığı bir Akdeniz paktı arayışlarını devam ettiren İtalya, diğer yandan da Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) üye olmalarına destek vermiştir. Mayıs 1951'de Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmalarını konseye getirdiğinde, bu teklifini ilk destekleyen ülke İtalya olmuştur[86]. İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Sforza, 17 Mayıs 1951'de yapılan kabine toplantısında Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katılması konusunda hükümetin takip ettiği politikaları açıklamıştır. Gizli olan bu toplantıdan basına sızan haberlere göre İtalya'nın, bu iki Akdeniz ülkesinin NATO'ya alınmasına destek vermesi kararlaştırılmıştır[87]. İtalyan devlet adamları gibi basını da bu iki Akdeniz ülkesinin NATO üyesi olmasının gerekliliğine dair yorumlar yapmıştır[88].

İki ülke arasındaki bu dostane hava, sık sık karşılıklı ziyaretlerin yapılmasına da fırsat vermiştir. Demokrat Parti iktidarının ilk önemli ziyaretini yapan Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 22-23 Aralık 1952'de Roma'da İtalyan devlet adamlarıyla çeşitli temaslarda bulundu. Bakan, yaptığı görüşmelerin İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin samimiyet ve dostluk içinde geçtiğini söyledikten sonra şunları ilave etmiştir: "Şuna katiyetle eminim ki Türkler ile İtalyanlar arasında karşılıklı

84 **Milliyet**, 2 Kasım 1950.

85 **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1951; **Ulus**, 18 Temmuz 1951; **Zafer**, 18 Temmuz 1951.

86 **Ulus**, 18 Mayıs 1951; **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1951; **Zafer**, 18 Mayıs 1951.

87 **Zafer**, 18 Mayıs 1951; **Ulus**, 18 Mayıs 1951; **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1951.

88 **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1951; **Ulus**, 18 Mayıs 1951; **Zafer**, 18 Mayıs 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

teminat merhalesi çoktan aşılmış ve şimdi artık yanlış anlaşılma tehlikesi olmadan açıkça ve sade bir şekilde konuşmak imkânı hâsıl olmuştur."[89]

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün İtalya'ya yaptığı bu ziyaretin ardından İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Giuseppe Pella, 12 Kasım 1953'te Türkiye'ye resmi bir ziyaret yaptı. İtalyan Başbakanının bu ziyareti iki ülke arasındaki dostluk ve iş birliğinin gelişmesine önemli katkıda bulundu. Pella'nın bu ziyaretinin tarihsel bir önemi de, Atatürk'ün naaşı nakledildikten sonra Anıtkabir'i ziyaret eden ilk yabancı devlet adamı olmasıdır[90].

Başbakan Adnan Menderes, 12 Kasım akşamı İtalya Başbakanı şerefine Ankara Palas'ta bir ziyafet vermiştir. Yemekte konuşan Adnan Menderes'e cevap veren İtalya Başbakanı Pella, şunları söylemiştir:

"Muhterem Başbakan. Ziyaretimin, Cumhuriyetin doğuşunun 30. yılında yapılan törenler sırasında vuku bulmuş olmasını hayırlı bir hadise telakki ediyorum. 30 senede ne muazzam bir yol kat ettiniz. Bu kadar kısa zamanda başarılan terakkilerden dolayı Türk milleti ne kadar iftihar etse azdır. Bu sabah tayyare ile memleketinizin üzerinden geçerken tarihin kanatlarını gerdiği Anadolu yaylalarının haşmet ve azametini hayranlıkla seyrettim. Her tarafta yenilenmenin ve sarf edilen gayretlerin kuvvetinin eserleri göze çarpıyordu…"[91]

Pella'nın ziyaretinden bir yıl sonra bu kez Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Roma'ya resmi bir ziyaret yaptılar. 30 Ocak 1954 günü vardıkları Roma havaalanında İtalya Başbakanı Mario Scelba ile Dışişleri Bakanı Gaettano Martino tarafından karşılanan Başbakan Adnan Menderes, şu demeci verdi: "…Müttefikimiz ve yakın dostumuz İtalya'ya gelmiş olmaktan duyduğum bahtiyarlık çok büyüktür. Medeniyetin ve ayrıca Akdeniz medeniyetinin en parlak ve zengin sahalarından biri olan ve yalnız o medeniyetin birçok harikulade eserlerini bünyesine taşımakla kalmayıp onları devam ve inkişaf ettiren İtalya'ya asil İtalyan milletine Türkiye'nin ve Türk milletinin selam, muhabbet ve hürmet hislerini getiriyorum. Yüksek insanlık idealine hizmet edebilmek için Türkiye ve İtalya hem kendi aralarında hem tarihin kaydettiği en geniş sulh ve emniyet teşkilatı olan Atlantik anlaşması topluluğu içinde sıkı iş birliği halindedirler."[92]

89 **Ulus**, 24 Aralık 1952; **Zafer**, 24 Aralık 1952.

90 **Zafer**, 13 Kasım 1953; **Ulus**, 13 Kasım 1953; **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1953.

91 **Ulus**, 13 Kasım 1953; **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1953; **Zafer**, 13 Kasım 1953.

92 **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1955; **Ulus**, 31 Ocak 1955; **Zafer**, 31 Ocak 1955.

Levent Şahverdi Arşivi

Başbakan Adnan Menderes'ten sonra söz alan İtalyan Başbakanı Mario Scelba da şunları söyledi: "Türk devlet adamlarıyla yapacağımız görüşmelerin Türkiye ile İtalya'yı Atlantik Anlaşması çerçevesi dâhilinde ve hürriyet ve sulhun müdafaası uğrunda birbirine bu kadar yakından bağlayan mevcut rabıtaları daha da fazla kuvvetlendireceğine eminim. Aynı zamanda misafirlerimizle mesai arkadaşlarını gerek kendi adıma gerekse İtalyan milleti namına en dostane selamlarımızı sunmak ve bu vesile ile dost Türk milletine en hararetli muhabbetlerimizi bildirmekle büyük bir zevk duymaktayım."[93]

Karşılıklı ziyaretler cumhurbaşkanları düzeyinde de yapılmıştır. İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi, 4 günlük resmi bir ziyarette bulunmak üzere 11 Kasım 1957'de Türkiye'ye gelmiştir. Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi, başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmak üzere tüm devlet erkânı tarafından karşılandı. Gronchi havaalanında bir demeç vererek İtalyan milletinden Türk milletine dostluk ve sevgi mesajı getirdiğini belirterek özetle şunları söylemiştir:

"Türkiye Cumhurbaşkanının davetlisi olarak Ankara'ya gelmekten ve bu büyük memleketi bizzat tanımaktan bilhassa memnunum. İtalya, Türkiye'ye her iki memleketin dâhil olduğu birçok milletler arası topluluklar içinde olduğu gibi karşılıklı olarak çok cepheli ve daima mesut bir iş birliği şeklinde tecelli eden uzun bir maziye dayanan samimi ve yapıcı bir arkadaşlıkla bağlıdır."[94]

13 Kasım sabahı Türk ve İtalyan devlet adamlarının bulunduğu Dışişleri Köşkünde yapılan bir törenle İtalya Cumhurbaşkanı Gronchi'ye Ankara Valisi ve Belediye Başkanı tarafından Ankara şehrinin fahri hemşerilik beratı takdim edilmiştir. Bundan sonra söz alan Gronchi şunları söylemiştir:

"Sayın Vali ve Belediye Başkanı bana fahri hemşehriliğini vermek lütfunda bulunan Ankara şehrinin bu yüksek nezaketinden duyduğum büyük memnuniyeti ifade etmeme müsaade buyurunuz. Memleketlerimizi birbirine müspet ve derin bir şekilde bağlayan ananevi dostluğun bu tezahürleri içinde ve derin manasını da tamamıyla takdir ediyorum. Ankara şehrinin fahri hemşeriliğine iktisap etmekten hususi bir haz ve şeref duyuyorum... Çok teşekkür ederim."[95]

13 Kasım günü öğleden sonra İtalya Cumhurbaşkanı Gronchi'ye Ankara Üniversitesi Fahri Doktora unvanı vermiştir. Doktora beratı Ankara Üniversitesi konferans salonunda toplanan kalabalık devlet erkânı önünde Ankara Üniversi-

93 **Zafer**, 31 Ocak 1955; **Ulus**, 31 Ocak 1955; **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1955.

94 **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1957; **Ulus**, 12 Kasım 1957; **Zafer**, 12 Kasım 1957.

95 **Zafer**, 13 Kasım 1957; **Ulus**, 13 Kasım 1957; **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1957.

Levent Şahverdi Arşivi

tesi Rektörü tarafından verilmiştir. Takdim töreninin ardından Gronchi yaptığı uzun konuşmada özetle şunları söylemiştir:

"Bugün bana vermek lütfunda bulunduğunuz fahri hukuk doktorluğu payesi ile kıvanç duyuyorum. Daima hatırlayacağım bu tören basit bir tören çerçevesini aşmakta beni örnek teşkilatı ve engin bilimi ile dünyaya ün salmış üniversitenizin eski yeni bütün mensuplarına derin duygularla bağlamakta…. Eski imparatorluğun temelleri sarsılmakta olduğu uyruk toplulukların istiklal yolunu tuttukları bir sırada yeni Türkiye yeni bir nizam vermek, yeni temeller kurmak için gerekli enerjiyi gene kendinde bulabilmiştir. İşte İtalyanların daima ilgi ve hayranlıkla takip ettikleri bu inkılâp, Türk milletinin temel vasıflarına halel getirmeden topluluğun maddi manevi her faaliyetine tesir etmiştir. Atatürk'ün dediği gibi yepyeni ve tamamen hür bir Türk devletinin kurulması, milletin terakki kabiliyetine kot vurmamak için içtimai bünyenin tedricen yenilenmesi gerekiyordu… Sayın Rektör, dostane teşebbüs sayesinde Ankara Üniversitesi ile bir bağ kurabilmiş olduğum için sevinç duyuyorum, bu duygumu size bildirmekle bahtiyarım. Memleketime dönüp Türkiye'de geçirdiğim günleri düşündükçe süratle gelişen memleketinizi idare edecek olan insanların yetiştirilmesinde büyük rolü olan müessesenizi hatırlayacağım…"[96]

Bu ziyaretlerin iki ülke arasındaki dostluğu geliştirmekle kalmadığı, Kıbrıs gibi Türkiye'yi uğraştıran sorunlarda İtalya'nın kısmen ılımlı ve Türkiye'yi destekler bir siyaset izlemesini sağladığı söylenebilir[97]. İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi Türkiye'yi ziyaretinin sonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı İtalya'ya davet etmiş ve Bayar bu daveti kabul etmiştir[98]. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve eşi, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile heyetin diğer üyeleri 8 Haziran 1959'da öğleden sonra İtalya'ya resmi bir ziyarette bulunmak üzere hareket etmişlerdir. Akşam saatlerinde Roma'ya varan Celal Bayar ve Türk heyetini havaalanında İtalya Cumhurbaşkanı Gronchi ve Dışişleri Bakanı Pella ve pek çok bakan karşılamıştır. Bayar'ın uçağı inişini yaparken Türkiye Cumhurbaşkanı 21 pare top

96 **Ulus**, 14 Kasım 1957; **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1957; **Zafer**, 14 Kasım 1957.

97 Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın İtalya'ya yapacağı resmi ziyaret öncesinde hazırlanan Kıbrıs sorunu hakkındaki resmi dökümanda, İtalya'nın Kıbrıs sorunu hakkında Türkiye'nin tezlerine yakın durduğu görülmektedir. Mevlüt Çelebi, "İtalyanca Bir Dökümana Göre Kıbrıs Cumhuriyeti'ni Hazırlayan Gelişmeler", **II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, (24-27 Kasım 1998)**, C II, Yayına Hazırlayanlar: İsmail Bozkurt, Hüseyin Ateşin, M. Kansu, Gazimağusa, 1999, ss.231-237.

98 **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1959; **Vatan**, 13 Haziran 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

atımıyla selamlanmıştır. İtalya'nın belli başlı şehirleri ziyaret münasebetiyle Türk ve İtalyan bayraklarıyla donatılmıştır. Geçtiği yerlerde Roma halkı Bayar'ı alkışlamıştır[99].

Bayar İtalya'ya vardıktan bir gün sonra resmi temaslar başlamıştır. Cumhurbaşkanı Bayar ve Cumhurbaşkanı Gronchi, Quirinale Sarayında bir görüşme yapmışlardır. Görüşmede, iki ülkeyi ilgilendiren siyasi ve ekonomik konular ele alınmış Türk ve İtalyan Dışişleri Bakanları da hazır bulunmuşlardır. Toplantının ardından Bayar ve Gronchi, Roma belediye sarayının bulunduğu Capitole gitmişler ve burada Roma Belediye Başkanı, Bayar'a gümüşten yapılmış bir kurt heykeli hediye etmiştir[100].

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 11 Haziran'da Papa XXIII. Jean ile resmi bir görüşmesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa Cumhurbaşkanı ile Papa bir araya gelmiştir[101]. Celal Bayar ve beraberindeki Türk Heyeti 12 Haziran sabahı Roma'dan ayrılarak trenle Napoli'ye geçmiş buradaki NATO karargâhında bir gün kaldıktan sonra 15 Haziran'da İstanbul'a dönmüştür[102].

1950'lerde, siyasetten başka, ticari ve kültürel alanlarda da ivme kazanan Türkiye-İtalya ilişkilerinin 1960 ve 1970'lerde durağan bir seyir takip ettiği söylenebilir. Söz konusu dönemlerde iki ülkenin de daha ziyade iç meselelerle uğraştığı görülmektedir. 1970'lerde hem İtalya'da, hem de Türkiye'de devasa iç sorunların yarattığı kaos ortamı hakim olmuştur. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla terör her iki ülkenin gündeminin önde gelen maddeleri olarak kaydedilmelidir. 1980'ler ve 1990'larda, Türkiye-İtalya ilişkilerinde ciddi gerilim ve üzücü olayların yaşandığı olaylara tanıklık edilmiştir. Milliyet gazetesi Başyazarı Abdi İpekçi'yi öldürdükten sonra tutuklu bulunduğu hapishaneden kaçıp yurt dışına çıkan Mehmet Ali Ağca, 13 Mayıs 1981 günü Vatikan'da Papa II. Jean Paul'a bir suikast düzenledi. Papanın yaralı olarak kurtulduğu suikast bütün dünyada tepkiyle karşılandı. Olaydan Türkiye'nin rolü olmamasına rağmen ikili ilişkiler derin bir sarsıntı geçirmiş ve İtalya'da yaşayan Türklerin de suikastla ilgili olabilecekleri şüphesinin yayıldığını

99 **Vatan**, 9 Haziran 1959; **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1959.

100 **Vatan**, 10 Haziran 1959; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1959.

101 **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1959; **Vatan**, 12 Haziran 1959.

102 **Vatan**, 16 Haziran 1959; **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

gösteren olaylar yaşanmıştır[103]. Suikast uzunca bir süre Türkiye-İtalya ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve İtalya'nın, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyeliğindeki desteğini de sekteye uğratmıştır[104].

1990'ların başında, iki ülke ilişkileri normalleşmeye başlamış, siyasi ve ekonomik istikrarı yakalayarak süratle ilerleme ve gelişme kaydeden İtalya, Türkiye için rol model ülke haline gelmiştir. Bu olumlu havanın etkisiyle, 14 Haziran 1990'da Türkiye ve İtalya arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek için Türk-İtalyan İş Konseyi kurulmuş[105] ve 27 Temmuz 1990'da Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Antlaşması yapılmıştır[106]. Çok yönlü ilişkilerin bir ürünü olarak, Cumhurbaşkanı düzeyinde de olmak üzere, tıpkı 1950'lerde olduğu gibi, karşılıklı ziyaretler Türkiye ile İtalya'yı birbirlerine daha da yaklaştırmıştır. Ne var ki, 1990'ların sonunda, Türkiye için hayati öneme sahip bir sorunda İtalya'nın, dost ve müttefik bir devletten beklenmeyecek hareketi Türk-İtalyan ilişkilerini kopma noktasına getirdi. Bölücü terör örgütü Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) lideri Abdullah Öcalan, 13 Kasım 1998 günü Roma havaalanında yakalandı. Uluslararası hukuka göre dost ve müttefik olan iki ülke ilişkilerinin tabii bir sonucu olarak Türkiye, terörist Abdullah Öcalan'ın iadesini istedi. İtalya hükümeti, bu talebe olumlu cevap vermediği gibi, âdeta bir misafir muamelesi yaptı. İtalya'nın bu tutumu Türkiye'de büyük protesto mitingleri düzenlenmesine ve İtalyan mallarının boykot edilmesine yol açtı. Abdullah Öcalan'ın 16 Ocak 1999 tarihinde İtalya'dan ayrılmasıyla gerilim zamanla düşmeye başladıysa da, bu olay Türkiye-İtalya ilişkilerinde kötü bir iz bıraktı.

---

103 İtalyan polisi suikastla ilgileri olabileceği şüphesiyle Perugia'da okuyan 40 Türk öğrencinin ifadesine başvurmuştur. **Milliyet**, 17 Mayıs 1981.

104 Başbakan Turgut Özal, 6 Ekim 1988'de İtalya'da Papa II. Jean Paul ve İtalyan Cumhurbaşkanı Francesco Cossiga ile bir araya geldiğinde Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyeliği konusunda İtalya'dan beklediği desteği alamadı. **Milliyet**, 7 Ekim 1988.

105 http://www.deik.org.tr/Konsey/78/Türk_İtalyan.html. (Erişim: 04.04.2014 23:22.)

106 http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/uluslararasi_mevzuat/ITALYA.htm (Erişim: 04. 04.2014 23:24.)

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Türkiye-İtalya ilişkilerinin son yüzyılı, uluslararası siyasetin yansımaları ve iç politikadaki dalgalanmalardan etkilenerek inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi süreci olan dönemde İtalya, önce Trablusgarb'ı, burada başarılı olduktan sonra da Güneybatı Anadolu bölgesini hedef coğrafya olarak seçti. I. Dünya Savaşı'na girişinde de bu bölgeye hâkim olma ihtirası rol oynayan İtalya, savaşı galip bitirdi. Buna rağmen, klasik menfaat birlikteliklerinin yarattığı ittifakların zamanla menfaat çatışmasına dönmesi bu süreçte de kendini gösterdi. Gizli antlaşmalarla "hak" ettiği topraklara yerleşme konusunda İngiltere ve diğer müttefikleriyle fikir ayrılığına düşen İtalya, Türkiye politikasını bağımsız hale getirdi. Müttefiklerinin vermediği desteği, onlara dost olduğunu ve haklarını savunduğunu göstermek suretiyle Türklerden almaya çalıştı. Bunda da başarılı olamayan İtalya, Anadolu'dan, gönderilmektense, kendi iradesiyle geri çekilmeyi tercih etti.

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin, aslında her iki ülke arasında ciddi bir sorun olmamasına rağmen, kritik bir sürece girdiği görülmektedir. Lozan'dan arta kalan sorunları çözmeye ve çağdaşlaşmaya öncelik veren Türkiye'nin barışçı çabaları İtalya tarafından olumlu karşılanmadığı gibi, ciddi bir tehdit olarak ortaya çıktı. Yeni dönemin enerjik, idealist fakat bir o kadar da hâyâlperest lideri olarak ön plana çıkan Benito Mussolini'nin, Türkiye coğrafyasına dönük siyaseti nedeniyle, iki ülke ilişkileri bir türlü istenen düzeye gelmedi. Atatürk döneminde Türkiye için en büyük tehdit olarak kabul edilen İtalya ile ilişkiler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra düzelmeye başladı. İtalya, Cumhuriyet rejimine geçtiği bu dönemde içeride, savaşın tahribatını ortadan kaldırmaya çalışırken, dışarıda da barışçı bir siyaset izledi. Akdeniz devletleri arasında iş birliği ve dayanışmaya önem veren İtalya, Türkiye'nin çeşitli Avrupa kuruluşlarına ve özellikle NATO'ya üyeliğine en çok destek veren ülke oldu.

1950'ler tarihe, Türkiye ile İtalya arasındaki siyasi ilişkilerin, bu çerçevede karşılıklı üst düzey ziyaretlerin yapıldığı dönem olarak geçmiştir. Bakan, başbakan ve cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan bu ziyaretler, karşılıklı dostluk ve güveni pekiştirdi. Bu dönemin dikkate değer bir başka yönü de, sadece siyasi değil, ticari ve kültürel ilişkilerin de büyük bir ivme kazanmasıdır. 1950'lerdeki bu çok yönlü ilişkiler, 1960 ve 1970'lerde eski hareketliliğini kısmen kaybetti, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ve terör, iki ülkede de, uzun yıllar gündemin ilk maddesi

Levent Şahverdi Arşivi

oldu. 1980 ve 1990'lar, ekonomik ve siyasi istikrarını sağlayarak gelişmiş bir Avrupa ülkesine gelmesi İtalya'yı Türkiye için model ülke haline getirdi. Ne var ki, 1998'in sonu ve 1990'ın başlarında, Türkiye'yi uzun yılardır uğraştıran bölücü teröre karşı İtalya'nın âdeta hami rolünü üstlenmesinin getirdiği hâyâl kırıklığı ilişkilerin ciddi bir krize girmesine yol açtı. Sonraki dönemde iki ülke siyasetçilerinin sağduyulu davranışları ilişkilerin normalleşmesini sağladı ve Türkiye'nin Avrupa Birliği yolculuğunda İtalya'yı en büyük destekçi ülke haline getirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

A- ARŞİVLER

Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi

Ufficio Storico Stato Maggiore dell'Esercito

B- GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Milliyet

Resmi Gazete

Son Posta

Ulus

Vakit

Vatan

Zafer

C- KİTAP VE MAKALELER

"L'Attivita e lo sviluppo del Banco di Roma nell'Egitto e in Asia Minore", **Rassegna Italiana del Mediterraneo**, No.1, (Gennaio 1921)

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara 1991.

ARAS, Ahmet, **Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlk. ve İnk. Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, C II, TTK Yay., Ankara, 1984.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1994.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri -IV-, TTK Yay., Ankara, 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, TTK Yay., Ankara, 1974.

BEVIONE, Giuseppe, **L'Asia Minore e l'Italia,** Torino, 1914.

BULUT, Sedef, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 41, (Mayıs 2008), s. 35-61.

CAPRA, Giuseppe, **L'Asia Minore e la Siria nei rapporti con l'Italia**, S.Benigno Canavese, 1915.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hâtıraları**, İstanbul 1953.

ÇELEBİ, Mevlüt, "Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IX, S 26, (Mart 1993), ss.395-416.

_____, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", **Belleten**, C LXII, S 233, (Nisan 1998), ss.157-206.

_____, "İtalyanca Bir Dökümana Göre Kıbrıs Cumhuriyeti'ni Hazırlayan Gelişmeler", **II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, (24-27 Kasım 1998), C II, Yayına Hazırlayanlar: İsmail Bozkurt, Hüseyin Ateşin, M. Kansu, Gazimağusa, 1999, ss.231-237.

_____, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.

_____, "Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, C XXII, S 2, (Aralık 2007), ss. 21-52.

_____, **Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 2009.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

GIANNINI, Amedeo, **La Questione Orientale alla conferenza della pace**, Roma 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

GIORDANO, Giancarlo, **Carlo Sforza: La diplomazia 1896-1921**, Milano 1987.

GÖNLÜBOL, Mehmet-Sar, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, C I, (1919-1973), AÜSBF Yay., Ankara, 1987.

GRASSI, Fabio L., **L'Italia e la questione turca** (1919-1923*),* Opinione pubblica e politica estera, Silvio Zamorani Ed. Torino, 1996.

IMPERATORI, Giulio, "In Anatolia- Dal Meandro al Duden-", **Rassegna Italiana del Mediterraneo**, No: 7, (Agosto 1921), ss.207-209.

KURTCEPHE, İsrafil, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yayını, Ankara, 1995.

MACARIO, Gianni Baj, "Notizie sulla campagna Turco-Greca,1919-1922 -I-", **Rivista militare italiana**, -V-, (Novembre 1931), ss.1669-1703.

MANTEGAZZA ,Vico, **Italiani in Oriente, Eraclea**, Roma 1922.

MUSSOLINI, Benito, "La luna crescente", **Gerarchia**, -I-, (25 Settembre 1922), ss. 477-479.

NOLFO, Enrico Di, **Mussolini e la politica estera italiana**, Padova 1960.

PACE, Biagio, **Dalla pianura di Adalia alla valle del Meandro**, Milano 1927.

PARIBENI, Roberto, **L'Asia Minore e la regione di Adalia**, Roma 1915.

PETRICIOLI, Marta, **L'Italia in Asia Minore**, Firenze, Sansoni Ed. 1983.

_____, **Archeologia e politica estera tra le due guerre**, Firenze 1988.

PRETORO, Francesco Di, "L'Asia Minore e l'Italia attraverso la storia", **Gerarchia**, -I-, (25 Ottobre l922), ss. 605-613.

RAİNERO, Romain, **Storia della Turchia**, Marzorati, Milano, 1972.

_____, "Kemal Atatürk Devriminin İtalya'daki Yankıları", **Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları**, (2-6 Kasım 1981), Uluslararası Sempozyum, TTK Yay., Ankara, 1983, ss.121-129.

SFORZA, Carlo, **Un anno di politica estera**, (raccolti a cura di Amedeo Giannini), Roma 1921.

SILLANI, Tomaso, "L'Asia Minore", **Nuova Antologia**, Anno:51, C CLXXXI, Fas., 1055 (1 Gennaio 1916), ss.66-79.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar II**, Yapı Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I, (1920-1945), TTK Yay., Ankara, 1983.

Trattati e Convenzioni fra il Regno d'Italia e gli altri Stati, Volume: 27, (1 Gennaio-31 Dicembre 1921), Ministero Degli Affari Esteri, Roma, 1931.

Türk Dış Politikası, C I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

TURAN, Şerafettin, İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

Türk İstiklâl Harbi, C II, Batı Cephesi, 1. Kısım, Genkur. Başk. Yay., Ankara, 1963.

Türk İstiklâl Harbi, C II, Batı Cephesi, 4. Kısım, Genkur. Başk. Yay., Ankara, 1974.

Türk İstiklâl Harbi, C 7, İdarî Faaliyetler, Genkur. Başk. Yay., Ankara, 1975.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, (t.y.)

YANIK, Lerna K., "Atlantik Paktı'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", **Uluslararası İlişkiler**, C 9, S 34 (Yaz 2012), s. 29-50.

Webster, Richard A., **L'imperialismo industriale italiano, 1908-1915**, İtalyancaya çeviren: Mariangela Chiabrando, Torino, Giulio Einaudi Ed.,1974.

Weisband, Edward, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet Yay., 1974.

D- İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.deik.org.tr/Konsey/78/Türk_İtalyan.html. (Erişim:04.04.2014 23:22.)

http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/uluslararasi_mevzuat/ITALYA.htm (Erişim:04.04.2014 23:24.)

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, dört ayda bir Mart, Temmuz ve Kasım olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 15 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Levent Şahverdi Arşivi

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a-Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b-Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.,** s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a-Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVIII, Sayı 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES
OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in three issues per year in March, July and November. At the end of each year, the annual index and once in 15 issues, a general index are published and sent to international index institutions and subscribers in one month dating from the day they are published.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal's theme includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

Levent Şahverdi Arşivi

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Presidency of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the

Levent Şahverdi Arşivi

decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters;* title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National ındependence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p. 130.

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p. 11.

Beyhan, **ibid,** p. 60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p. 47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Presidency of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr. • **web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi